

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Václav Marek a jeho význam pro
československou etnografii**
Přemysl Ovský

Plzeň 2018

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

**Václav Marek a jeho význam pro
československou etnografii**

Přemysl Ovský

Vedoucí práce:

Doc. Petr Lozoviuk Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2018

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2018

.....

Poděkování

Navzdory doporučení Umberta Eca děkuji vedoucímu mé diplomové práce Doc. Petru Lozoviukovi, Ph.D. za cenné připomínky a odborné vedení při jejím zpracování. Děkuji také Mgr. Michalu Kovářovi, Ph.D. za laskavé rady a za zapůjčení některých Markových textů. V neposlední řadě děkuji své ženě Janě, bez jejíž pomoci by tato práce nemohla vzniknout.

OBSAH

ÚVOD A CÍLE PRÁCE	7
1 TEORIE A METODOLOGIE	12
1.1 Hermeneutika a historická metoda J. G. Droysena	12
1.2 Analýza a interpretace textu	15
1.3 Zdroje a metodologie	17
2 ŽIVOTOPIS VÁCLAVA MARKA.....	19
2.1 Život Václava Marka	19
2.2 Markova etnografická publikační činnost	26
2.3 Shrnutí kapitoly	31
3 DÍLO VÁCLAVA MARKA	33
3.1 Vliv Otakara Nahodila na československou etnografii	33
3.2 Marek a sámské náboženství.....	34
3.3 Marek a tradiční způsob sámské obživy	39
3.4 Marek a postavení ženy v sámské společnosti	40
3.5 Marek a sámská rodina	42
3.6 Marek a postavení Sámů v národním státě.....	43
3.7 Markova románová tvorba.....	48
3.8 Shrnutí kapitoly	50
4 ZASAZENÍ MARKOVA DÍLA DO EVROPSKÉHO KONTEXTU	52
4.1 Vývoj pohledu na Sámy v evropské etnografické literatuře.....	53
4.2 Náboženství Sámů	57
4.3 Antropologie Sámů	57
4.4 Původ chovu sobů	59
4.5 Vývoj sámské kultury	60
4.6 Sámské pohádky	62
4.7 Marek v současné evropské etnologii	64
4.8 Shrnutí kapitoly	65
5 MAREK A ČESKOSLOVENSKÁ CIZOKRAJNÁ ETNOGRAFIE	66
5.1 Časopis Československá et(h)nografie	66

5.2	Etnografie Asie	70
5.3	Příspěvky sovětských autorů	74
5.4	Etnografie Jižní Ameriky	75
5.5	Etnografie Afriky	77
5.6	Etnografie Balkánu	78
5.7	Společná témata	79
5.8	Shrnutí kapitoly	83
	ZÁVĚR	85
	ARCHIV	89
	NEPUBLIKOVANÉ PRAMENY	89
	LITERATURA	91
	ELEKTRONICKÉ ZDROJE	105
	PŘÍLOHY	106
	RESUMÉ	113

ÚVOD A CÍLE PRÁCE

Český cestovatel, etnograf a spisovatel Václav Marek prožil mezi Sámy¹ takřka patnáct let, od třicátých do padesátých let dvacátého století, a postupně si Sámy natolik oblíbil, že se začal zajímat o jejich jazyk, historii a kulturu. Informace získané z autopsie systematicky rozšiřoval studiem starších i novějších odborných textů, které se týkaly sámských reálií. V tehdejší Československu se snažil rozšiřovat informace o existenci Sámů nejen tím, že zasílal články týkající se sámské problematiky a laponské přírody do československých populárně-naučných periodik, ale prostřednictvím popularizace sámské kultury usiloval o zlepšení situace Sámů přímo v Norsku a Švédsku. Pořádal četné besedy, kterých se účastnili jak samotní Sámové, tak i norští a švédští usedlíci. Vydával odborné i populární články, včetně norsky psaných monografií a textů.

Po svém návratu do Československa v roce 1948, začal uveřejňovat své články týkající se sámské kultury v tehdejší hlavním českém etnografickém odborném periodiku „Československá et(h)nografie“² a i v dalších, zejména populárně-naučných magazínech. Po strukturálních změnách, které zasáhly v šedesátých letech nejen československou etnografii, byl nucen stáhnout se do ústraní a dále již veřejně nepublikoval.

Václav Marek svým dílem navázal na dlouhou tradici švédské, potažmo skandinávské etnologie, která svými kořeny sahá až do 16. století, kdy vyšel latinsky psaný spis švédského historika Olafa Magnuse (1490-1557) „Historia de gentibus septentrionalibus“ (1555), který mimo

¹ U nás dříve označováni jako „Laponci“, případně „Lopaři“, což se však pojí s negativními konotacemi. Oba dva termíny pravděpodobně pocházejí ze Švédska a váží se ke švédskému „lapp“, tedy cár hadru, záplata apod. V této práci se budu držet nověji zavedeného termínu „Sámové“, používaného jak v moderní cizojazyčné literatuře („Sami“), tak i preferovaného samotnými Sámy. Více např. doslov Kovář in Marek 2000 nebo Kovář 2009. Označení Laponsko jsem ponechal, jakožto zavedený zeměpisný termín a nepoužívám alternativní pojem „Sápmi“.

² Československá ethnografie byla založena roku 1953, od ročníku 7 (r. 1959) proběhla změna názvu na Československou etnografii. V textu pro označení časopisu během celého období jeho publikování proto uvádím „h“ v závorce. Pokud uvádím konkrétní ročník, používám název platný pro uvedený ročník.

jiné obsahuje i první podrobné líčení kulturních specifik Sámů (Woitsch 2017: 225). Z českého hlediska je také zajímavý záznam švédského jezuita Jana Ferdinanda Körninga (1626-1687), který polovinu svého života strávil v Čechách a v Laponsku pobýval dva měsíce na počátku roku 1660 (Borovička 2010: 196). Až o něco později vyšlo první skutečně systematické pojednání o Sámech, a to v díle „Lapponia“ (1673) švédského humanisty Johanna Scheffera (1621-1679). Na uvedených příkladech Magnuse, Körninga a Scheffera je patrné, jak také poukazuje Jiří Woitsch, že zájem tehdejších historiků o specifičnost sámského obyvatelstva do značné míry utvářel profil prvních „etnograficky“ orientovaných textů ze skandinávského prostoru (Woitsch 2017: 225).

Václav Marek působil v Československu během padesátých let 20. století, která nebyla pro etnografii zaměřenou na studia skandinávské oblasti zrovna příznivá. Přesto se mu podařilo během svého života sepsat a částečně vydat desítky více či méně odborných článků, několik rozsáhlých odborných monografií, recenzí norských etnografických prací včetně románových příběhů a esejistických pojednání zabývajících se sámskou společností, materiální a kulturní historií i skandinávskou přírodou.

Cílem této práce je poprvé představit ucelený obraz Markova celoživotního díla zasazeného do kontextu tehdejší československé cizokrajné etnografie a evropské etnologie, z čehož vyplývá přínos této práce, který spočívá v zasazení Markovy osobnosti do kontextu české etnografie a jeho příspěvku k utváření dějin československé etnografie.

Cíl této diplomové práce se sestává ze tří částí:

- A) zasadit Václava Marka a jeho výzkumy do kontextu československé cizokrajné etnografie
- B) na příkladu významných odborných periodik zhodnotit přínos jeho práce pro moderní evropskou etnologii
- C) sestavit odbornou biografii sledovaného autora

Zřejmě první skandinávský vědec, který si všiml Markova vědeckého díla, byl norský profesor historie náboženství na univerzitě v Bergenu Håkan Rydving, který jako první vyzdvihl Markův přínos týkající se žen v sámské společnosti (Rydving 1993). Dalším severským vědcem, který se zabýval Markovým dílem, byl norský historik Leif Elsvaten, pracující v sámském muzeu v Hattfjelldalu, který redigoval a později nechal vydat Markovu knihu „Samene i Susendalen“ (Marek 1992), zabývající se Sámy v oblasti středního Norska v údolí řeky Susny. Za tuto publikaci byl Marek v roce 1992 vyznamenán kulturní cenou obce Hattfjelldal.

V sámském muzeu v Hattfjelldalu jsou mimo jiné uloženy rukopisy tohoto díla. Městské muzeum v Hattfjelldalu uspořádalo v roce 2008 výstavu k příležitosti stého výročí narození Václava Marka, kde byla představena jak jeho historická práce „Samene i Susendalen“, tak množství jeho fotografií a kreseb. O události tehdy informovala i veřejnoprávní rozhlasová a televizní společnost Norsk rikskringkasting (NRK.no: 2008).

V pobočce Norské národní knihovny v Mo-i-Rana jsou uloženy všechny Markovy negativy týkající se jeho pobytu v Laponsku, a to včetně sešitků s popisy těchto negativů. Tento fotografický archiv, dokumentující život v dřívější době nejen v oblasti Susendalu, ale i v horských vesnicích v okolí, obsahuje více než dva tisíce fotografií a negativů. Norská národní knihovna v současné době fotografie renovuje a v budoucnosti je bude postupně, v rámci digitalizace celé knihovny, umisťovat na internetové stránky. Zároveň muzeum chystá i výstavu týkající se života Sámů s použitím Markových fotografií.

Markův vlastní fotografický materiál, čítající takřka 500 originálních fotografií (Obr. 1 - 11)³, stejně jako Markova písemná pozůstalost, jsou

³ Jedná se o výběr fotografií, který jsem sestavil pro tuto práci.

nyní uloženy v archivu Národního muzea v Praze. Tyto fotografie jsou čas od času půjčovány na různé výstavy po republice. Od června do září 2009 se například konala výstava v Muzeu Mladoboleslavka o životě Inuitů, Čukčů a Sámů, právě s použitím Markových fotografií. Občasné výstavy pořádá také Náprstkovo muzeum v Praze, které používá Markovy fotografie pro ilustraci různých exponátů.

V roce 1999 proběhla během měsíce června výstava „Sadský rodák mezi Laponci“ v Markově rodném městě, v Sadské. Výstavu uspořádal Michal Kovář za použití desítek fotografií nově zhotovených z originálních negativů, Markových rukopisů, studií a knih, ale také exponátů sámských oděvů a drobných předmětů denní potřeby zapůjčené z Náprstkova muzea (Severské listy 1999). Zvětšeniny z této výstavy jsou nyní uloženy v Polabském muzeu v Poděbradech. Markova knižní pozůstalost je částečně uložena v knihovně Masarykovy univerzity v Brně v Ústavu jazykovědy a baltistiky, a částečně v knihovně Západočeské univerzity v Plzni.

Nejvíce se Markovu odkazu od devadesátých let věnuje výše zmíněný lappolog a lingvista Michal Kovář, který si Markova díla poprvé všiml na základě zmínky Håkana Rydvinga. V roce 1999 uspořádal již výše zmíněnou výstavu „Sadský rodák mezi Laponci“. V následujícím roce vydal soubor laponských pohádek „Noidova smrt“, vycházející ze strojopisu „Výbor z laponských pohádek“ (Kovář 1950) od Václava Marka, doplněný ediční poznámkou a doslovem Michala Kováře. V roce 2004 dokončil diplomovou práci „Život a dílo Václava Marka“ (Kovář 2004). Dále vydal Michal Kovář pět Markových textů věnujících se sámskému náboženství, které převážně vyšly v „Československé et(h)nografii“ v padesátých letech, pod názvem „Staré laponské náboženství“ (Kovář 2009). Knihu Kovář opět doplnil doslovem „K Markovým studiím o starém sámském náboženství“ a ediční poznámkou. V témže roce vyšla kniha „Sámové. Jazyk, literatura a společnost“ (2009) kolektivu Vendula Hingarová, Alexandra Hubáčková a Michal Kovář. Kniha je v části Společnost doplněna Markovým textem „Obydlí a stavby u Laponců“.

V následujícím roce napsal Michal Kovář spolu s norským lappologem z univerzity v Tromsø Haraldem Gaskim článek „Čehkálaš Máttá-Sámis“ (Kovář, Gaski 2010), který vyšel v sámském periodiku „Sámi čálakultuvrralaš áigečála“, zaměřujícím se na sámskou kulturu a společnost. Článek se věnuje přínosu Václava Marka k sámské historiografii. Ve stejném časopise vyšel také článek Leny Kappfjell (2010), shrnující v krátkosti Markův život.

V roce 2013 napsal Michal Kovář doposud poslední článek do odborného periodika pojednávající o Václavu Markovi „A Sami in Bohemia, a Czech in Sápmi“ (Kovář 2013). V článku popisuje korelace mezi některými aspekty díla Václava Marka a jeho přítele, sámského spisovatele a sociologa Erika Nilssona-Mankoka, kdy oba převyprávěli legendu o sámském školákovi z oblasti Vilhelminy ve švédském jižním Laponsku – Mankok v básni Epose (1977), Marek ve „Výboru laponských pohádek“. V současné době Michal Kovář rediguje pro vydání Markovy strojopisy „Z dávné minulosti severu“ (Marek 1969), „Laponsko v bouřích času“ (Marek 1989) a románové pokračování „Kočovníků“ „Tažní ptáci v bouři“ (Marek 1993).

1 TEORIE A METODOLOGIE

Samotná rekonstrukce minulosti je sama o sobě náročným procesem a vyžaduje metody, které dovolují jasné pochopení historických faktů. Tato práce staví na metodě, která je vhodná právě pro studium historických událostí a odvíjí se od autentického porozumění a možnosti interpretací, obecně označovanou za „hermeneutica suo loco“ (Mueller-Vollmer 1997: 134).

Termín „hermeneutika“ je odvozen od řeckého slovesa „herméneuein“. První význam tohoto slovesa patrně znamenalo napodobovat boha Herma, v řecké mytologii posla bohů. Hermeneutika tak označovala mimo jiné vyjádření božských věcí řečí lidskou. Druhý význam tkví v překladu z jednoho jazyka do druhého. Třetím významem, který nás bude zajímat nejvíce, je výklad psaného textu (Pokorný 2006: 19) či kulturního fenoménu textuálního charakteru.

1.1 Hermeneutika a historická metoda J. G. Droysena

Hermeneutika, jakožto interpretační metoda, má své kořeny již v období rané antiky, ve studiích literatury starých Řeků. Během středověku se tento typ interpretací, tedy jako záležitost pochopení historického textu, přesunulo do oblasti teologie, kdy byla hermeneutika používána pro interpretaci bible.

Hermeneutika se však jako samostatná disciplína vyvinula až v období následujícím po renesanci a reformaci. V té době byl nejvýznamnějším biblickým vykladačem Matthias Flacius Illyricus, jehož práce „Clavis Scripturae Sacrae“ (1567) přeformulovala chápání protestantské hermeneutiky. Podle Flaciova názoru bylo úkolem hermeneutické interpretace vytvořit srozumitelný výklad bible, přičemž takovýto výklad nebyl možný bez hermeneutického výcviku (Grondin 1997: 63). Během osvícenství se potom hermeneutika stala hlavní

teoretickou metodou, uplatnitelnou pro všechny, kteří se zabývali interpretací.

Asi nejvýznamnějším průkopníkem hermeneutiky byl v 18. století Friedrich Schleiermacher (1768-1834), který považoval hermeneutiku jak za vědu, tak i za umění (Bleicher 1980: 15), a který spojil filologický pohled s teologickou kritickou interpretací bible, a položil tak základy hermeneutiky (Mueller-Vollmer 1997: 10-11). Jeden z nejvýznamnějších představitelů filozofické hermeneutiky 20. století Hans Georg Gadamer zdůrazňoval potřebu porozumět jednotlivostem v celku a celku z jednotlivostí. Proto je podle Gadamera porozumění jakémukoli podání poznamenáno existencí tzv. hermeneutického kruhu, kdy je naše porozumění determinováno svojí předchozí povahou (Lozoviuk 2005: 71). Vyjadřuje tím skutečnost, že člověk přichází k textu vždy s určitým předporozuměním, předsudky a předpoklady. Tyto předpoklady jsou však opakovaně konfrontovány a opravovány při opakující se interpretaci. Opakováním těchto konfrontací se postupně dostáváme k smyslu interpretovaného textu. V tomto ohledu se tedy spíše než o hermeneutický kruh jedná o hermeneutickou spirálu. Interpretaci je potřeba provádět opakovaně, zpřesňovat ji, čímž se interpret blíží smyslu sdělení textu (Murgaš 2011: 9).

Již od počátků hermeneutiky je patrná snaha o její jasnou a pokud možno univerzální definici, avšak dodnes není hermeneutika jednotným myšlenkovým proudem, a záleží tak na každém badateli, jak ji sám definuje. Nejjobecnější definice považuje hermeneutiku za filosofickou teorii interpretace významů a literární hermeneutiku jako nauku o výkladu, interpretaci literárních děl (Szondi 2003: 9). Asi nejkomplexnější souhrn různých hermeneutických přístupů je prezentován Bleicherem: „*je možné rozlišit tři jasně oddělené proudy: hermeneutická teorie, hermeneutická filosofie a kritická hermeneutika*“ (Bleicher 1980: 1). Pro hermeneutiku je tedy typické, že každý badatel, i když reprezentuje jednu z výše uvedených tradic, si definuje myšlenku hermeneutiky sám.

Celá myšlenka hermeneutiky je primárně založena na porozumění. Výzkumník musí porozumět významu materiálu ještě před tím, než jeho význam interpretuje. Hermeneutická metoda použitá v této práci je hermeneutická teorie, přesněji ta její část, která se soustředí na problematiku obecné teorie interpretace. Ústřední význam hermeneutické teorie pro interpretaci jakéhokoliv materiálu spočívá v úsilí objasnit původní myšlenku autora prožitím a procítěním jeho života. Hermeneutická teorie předpokládá, že proces interpretace je charakterizován objektivitou. Proces interpretace je chápán jako objevování skrytého obsahu za zjevným povrchem, přičemž porozumění kulturně oddálenému podání je axiomaticky považováno za možné a sdělitelné (Lozoviuk 2005: 75).

V této studii byly hermeneutické postupy objektivnosti založeny na modelech Johanna Gustava Droysena, který v rámci hermeneutické teorie reprezentuje historickou metodu, která se nachází mezi paradigmaty pozitivismu a hegelianismu (Mueller-Vollmer 1997: 118). Droysenovy předpoklady se dají shrnout do sedmi souvisejících bodů: 1. data pro historické šetření nejsou minulostí jako takové, ale materiálem, který přežil do současnosti; 2. záleží na badateli samotném, jak vymezí způsob, jak je minulost rekonstruována a chronologicky a demograficky rozdělena; 3. člověk rozumí člověku, je tedy možné minulosti porozumět; 4. historická metoda je založena na principu „forschend zu verstehen“, porozumění skrze bádání, což je založeno na kritičnosti, která je spojována s autentičností zdrojů, a na interpretaci, která odkazuje k průzkumu zdrojů týkajících se historického výkladu; 5. proces pochopení minulosti „je stejně syntetický jako analytický, stejně induktivní jako deduktivní“ (Mueller-Vollmer 1997: 122); 6. napsat skutečně objektivní historii je nemožné, jelikož minulost je neodvratně ztracena, její porozumění spočívá v znovupoznání poznaného, kterého se dosahuje prostřednictvím intuice, bez naučených dovedností; 7. úkolem interpretace není podpořit historický determinismus, ale skrze analýzy

existujících materiálů interpretovat a rekonstruovat minulost relativně, široce pojatým způsobem (Mueller-Vollmer 1997: 119-123).

1.2 Analýza a interpretace textu

Droysen zdůrazňoval, že rozumění by se mělo zaměřit pouze na jeden způsob interpretace, přičemž podle Droysena existuje několik různých způsobů interpretace, které se mohou zařadit pod hermeneutiku: pragmatická interpretace, interpretace podmínek, psychologická interpretace, sociologická interpretace, kritická interpretace ideologie a interpretace myšlenek a morálky. Pragmatická interpretace kriticky zkoumá neformální povahu událostí. Interpretace podmínek, případně také ekonomická interpretace, znamená, že pro interpretaci byly brány v úvahu okolnosti, zatímco podmínky udělaly události možnými. Psychologickou interpretací se rozumí historická interpretace, ale na osobnějším úrovní, ve které hraje větší roli individualita člověka. Tento druh interpretace vidí jednotlivce skrze jeho pozici, práci a prostředí. Jednotlivec tedy není interpretován pouze jako osoba nebo skrze osobnost, ale ve spojení s celým kontextem jeho existence. Sociologická interpretace vidí jako hledisko pro interpretaci sociální úroveň. Kritická interpretace ideologie interpretuje dogmata a přesvědčení společnosti na intenzivnější úrovni než sociologická interpretace. Nakonec interpretace myšlenek sleduje etické síly, které ohraničují život jednotlivce. Tento druh interpretace bere v úvahu měnící se podmínky v každém věku, jak se morální a etické síly mění v pohybu časem (Mueller-Vollmer 1997: 129-131).

Tato práce analyzuje Václava Marka s využitím Droysonovy psychologické interpretace. Marek je tedy interpretován skrze svoji práci a osobnost, ale také ve spojení s celým kontextem svého prostředí. Objektem mého kritického výzkumu je historická osobnost a analýza jeho vědecké činnosti. Data pro můj výzkum nejsou minulostí jako takovou, ale materiálem Václava Marka, který se dochoval a který může být

„znovupoznáván“. Žádný vědec zabývající se historií pochopitelně není schopen zažít události, které daly vzniknout pracím a myšlenkám výzkumného objektu, musí se tedy spolehnout na fragmenty, které ukazují na to, jak, kdy a co se stalo. Vědec se musí přenést do podmínek, které panovaly, musí zažívat, pozorovat a vidět věci tak, jak byly ve svém historickém kontextu, což nastane dodržováním Droysenových pravidel týkajících se metodického principu „forschend zu verstehen“ a díky přiměřené analýze.

Analýza textů, argumentace, zkoumání toho, co bylo řečeno a napsáno, je často používaným postupem. Například slavný německý sociolog Max Weber ve své proslulé „Protestantské etice“ (Weber 1996) využíval historické texty z oblasti teologie a etiky pro zkoumání společenského vědomí určité doby (Vávra 2008: 206). V badatelské praxi je možno zvolit jeden ze tří analytických postupů pro analýzu textů. Jedná se o: 1. analýzu diskurzu dle Michela Foucalta, 2. kritickou diskurzivní analýzu a 3. diskurzivní psychologii (Vávra 2008: 208-213). Po vlivu mocenských vztahů na obsah a strukturu textů pátrá metoda kritické diskurzivní analýzy, která je rozdělena do tří oddílů: deskripce, interpretace a explanace (Fairclough 1989: 26). Deskripce, která se dá chápat jako tradiční lingvistická analýza, se dále rozpadá na tři tematické bloky, jsou to: slovní zásoba, gramatika a struktura času (Vašát 2008: 106). V rámci textuální analýzy je dle Fairclougha třeba doplnit lingvistickou analýzu o analýzu intertextuální (Fairclough 1992: 195), tedy o interpretaci, při které se zkoumá samotná diskursivní praxe (Vašát 2008:107). Intertextualitou rozumíme určité propojení textu, kdy *„při výkladu o tradici je třeba připomenout zvláštní případ starší tradice, a to výslovně v textu samém, která se pak stane jeho součástí. Intertextualita znamená proměnu, transformaci a inovaci staršího textu – jeho užití s novou intencí, které však plně neporozumíme, neznáme-li intenci původního textu“* (Pokorný 2005: 102). Třetí část, tzv. explanace, se zabývá sociální determinací procesu produkce a interpretace a jeho sociálními efekty (Vašát 2008: 108).

Důležitá je také ovšem zpětná vazba interpretace textu, která zkoumá, zda výklad navazuje na to, na co se odvolává, zda tedy není v rozporu sám se sebou. Ověřuje reference. Nejde o to, zda texty přesně odpovídají skutečnosti, ale o to, zda se jejich výklad právem odvolává na referát obsažený v tomtéž textu. Výklad není hledáním jediné pravdivé reprodukce skutečnosti (Pokorný 2005: 103). Cílem této zpětné vazby je odhalení nepřipustných interpretací a neoprávněného navazování (Pokorný 2005: 104). Výklad musí samozřejmě rozlišovat mezi textem a jeho autorem, ale nelze obojí oddělovat. Nelze počítat s tím, že autor nechtěl textem vyjádřit své myšlení nebo že se mu to vůbec nepodařilo (Pokorný 2005: 105).

1.3 Zdroje a metodologie

Hlavním cílem této práce je interpretovat vědecké aktivity Václava Marka skrze komparaci etnografických evropských textů zabývajících se Sámy a československých etnografických cizokrajných textů. Důležitou součástí této práce je ovšem také rekonstrukce Markova života včetně sestavení jeho odborné biografie.

Odborná biografie Václava Marka byla sestavena na základě archivních materiálů uložených v archivu Národního muzea v Praze a částečně na základě publikací sestavených Michalem Kovářem a vydaných nakladatelstvím Triáda (Marek 2000) a nakladatelstvím Červený Kostelec (Marek 2009). Dalším zdrojem byla část dosud neprozkoumané Markovy pozůstalosti, nalezené na katedře Archeologie Západočeské univerzity v Plzni. Některé dosud nepublikované texty Václava Marka (1969, 1982, 1989), které nebyly uloženy v archivu Národního muzea v Praze, byly laskavě zapůjčeny Michalem Kovářem, který texty v současné době rediguje. První část práce tak obsahuje jednak souhrnný životopis Václava Marka sestavený ze zjištěných dílčích částí jeho života, jednak obsahuje souhrn nejvýznamnější Markovy publikované i nepublikované vědecké i populárně naučné tvorby.

Ucelenou odbornou bibliografií Markovy práce zde záměrně neuvádím, neboť již byla sestavena a uvedena jinde (viz Kovář 2004).

Zasazení výzkumů Václava Marka do kontextu československé cizokrajné etnografie proběhlo na základě komparace dostupných Markových publikovaných i dosud nepublikovaných textů spolu se studii, které vyšly v „Československé et(h)nografii“ v letech 1953 – 1962. Tyto odborné články, které byly uveřejňovány v sekci „Otázky cizokrajné ethnografie“, stejně jako Markovy etnografické texty o Sámech a Laponsku, byly porovnány za účelem stanovení jejich shodných a rozdílných znaků (souhrnně Ember, Ember 2001), čímž vycházím z myšlenkové tradice Murdockových srovnávacích výzkumů.

Zhodnocení Markovy odborné práce a jeho přínos pro moderní evropskou etnologii proběhlo na základě studia významných odborných etnologických periodik: *Ethnologia Europea*, *Ethnologia Scandinavica*, *Ethnos: journal of anthropology*, *Ethnologia fennica (Ethos)*, *Norveg a Suomen Antropologi*. Tyto časopisy byly vybrány z toho důvodu, že se jedná o nejvýznamnější odborná etnologická periodika jednotlivých severovýchodních států, která do jisté míry určují vědecký diskurz v těchto zemích. Zároveň byly využity fondy těchto významných skandinávských knihoven: Norská národní knihovna se sídlem v Oslu, Finská národní knihovna se sídlem v Helsinkách a Švédská národní knihovna se sídlem ve Stockholmu. Všem výše uvedeným institucím tímto děkuji za umožnění vzdáleného přístupu do jejich online databází.

2 ŽIVOTOPIS VÁCLAVA MARKA

Není náhodou, že jedna z nejklassičtějších pohádek, ta o Hloupém Honzovi, říká, že cestováním se sbírají zkušenosti, a tak cestování je často základem nejednoho mytologického nebo i moderního příběhu. I Markova životní dráha a jeho zájem o Laponsko a Sámy začala právě jedním takovým cestovatelským aktem. V roce 1929 si balí své chudé jmění a zahajuje téměř dvacetileté kočování Evropou, na jehož konci je jedna z nejkompexnějších znalostí sámské kultury, historie a laponské přírody v tehdejší Evropě.

Cílem této kapitoly je pokusit se z fragmentů Markovy osobní korespondence a jeho vlastních zápisků sestavit jednak Markův osobní život zasazený do kontextu doby a dále zmapovat Markovu odbornou činnost. Součástí textu bude výčet významných Markových článků publikovaných v odborných i populárně-naučných periodikách, včetně zásadních, dosud nepublikovaných, monografií. Kapitola je chronologicky uspořádána podle významných období Markova života. Závěr kapitoly je věnován práci Michala Kováře, českého lappologa, který se od 90. let snaží seznámit veřejnost s Markovým odkazem.

2.1 Život Václava Marka

Václav Marek se narodil 5. března 1908 v obci Sadská jako druhý syn otci Antonínovi Markovi a matce Marii, rozené Němečkové, dceři sadského kováře, pracující jako obchodnice. Otec Antonín, povoláním sladovnický dělník, se jako voják francouzských legií účastnil v letech 1902 až 1906 expedic do Alžírska, na Sinaj, do jižní Číny a do Vietnamu. Po návratu domů se živil jako obchodník střížním zbožím a zemřel 13. prosince 1913. Bratr František, narozený roku 1907, se později odstěhoval do Velhartic a pracoval jako skladník v sušické papírně. Sestra Marie, narozená v roce 1909, se odstěhovala do Prahy, kde

pracovala na karlínském Odbytu ložisek. Když bylo Markovi 15 let, zemřela sourozencům i matka.

Dětství prožil Václav Marek v Sadské a v okolním Polabí. Po absolvování obecné školy v Sadské navštěvoval Vyšší hospodářskou školu v Poděbradech. Po prvním roce, vzhledem k úmrtí své matky, ze školy odešel a začal se živit jako učeň, nejdříve v řeznictví ve Studené a posléze jako tovaryš ve mlýně v Sadské, kde mu v únoru roku 1926 řemen utrhł levou paži (Marek 2009: 241). V témže roce se vrátil zpět do školy, kterou ale po dvou letech opět opustil. Je zajímavostí a s podivem, že v pololetí druhého ročníku dostal pouze hodnocení dobrý z předmětů jako dějepis a nauka o chování zvířat, tedy z předmětů, které se později staly jádrem Markovy odborné činnosti. Následně pracoval ve stavitelské firmě v Lomnici nad Popelkou, odkud ještě v témže roce odešel a vrátil se zpět do Sadské. Kvůli hospodářské krizi a svému zranění hledal marně zaměstnání, a byl tak nucen žít u známých. V roce 1929 odešel do ciziny a zahájil téměř čtyřleté putování. Mezi lety 1928 - 1929 také začala Markova literární éra. Psal články z jím prošlých zemí Evropy, které byly následně uveřejňovány v Sadských novinách, v Trnu a v Tvorbě.

Prošel téměř celou Evropou, od Rumunska a Jugoslávie, přes Itálii, Francii, Rakousko, Švýcarsko do Španělska. Ze Španělska poslal článek týkající se jihošpanělských rybářů (Marek 1936c), které přirovnal k těm nejhůře postaveným ve Španělsku, jako byli žebráci, tuláci nebo cikáni. V článku líčil jejich pochmurný život a tvrdou dřinu, kterou s nimi Marek sdílel a která bývala odměněna pouze pár rybkami, ze kterých rybáři museli živit své rodiny. Ze Španělska se vydal zpět podél pobřeží přes Belgii a Německo až do Finska. Živil se těmi nejhůře placenými pracemi v lese a v zemědělství, ale také lovem a rybařením. Často také pracoval pouze za ubytování a za stravu. Pokračoval stále podél pobřeží a v roce 1933 se usadil ve středním Norsku, na horním toku řeky Susny, nedaleko norskó-švédské hranice, necelých sto kilometrů od polárního kruhu.

Marek si po příchodu do norského Tiplingenu vlastnoručně postavil srub a u místních obyvatel si brzo získal respekt. Podle vyprávění místních sedláků i Sámů dokázal se svou rukou víc než jiní s rukama dvěma (Marek 2009: 241). Marka tak zvali na různé práce, které sami nezvládali nebo se jich obávali. Mezi dospívajícími selskými mladíky se dokonce údajně vytvořil rituál, během kterého podstupovali souboj s Markem, čímž vstupovali do dospělosti. Marka však nikdo nepřekonal a ten, podle vyprávění pamětníků, všechny protivníky porážel tak, že je zdvihl nad hlavu a odhodil (Marek 2009: 241).

Na Marka sámská kultura již od počátku hluboce zapůsobila a od roku 1934 se začal zajímat o trendy soudobé historie, antropologie, etnografie, ale i archeologie nebo kvartérní geologie. Vědomosti si rozšiřoval studiem severské odborné literatury, kterou si půjčoval v univerzitních knihovnách v Oslu, Uppsale, Bergenu, Stockholmu nebo v Helsinkách. Mezi Sámy, kteří Marka pamatují, se dodnes traduje, jak Marek do svého obydlí v kopcích nosil na zádech plný batoh knih a zároveň před sebou v ruce stokilový pytel mouky. Marka také bylo možné potkat v kterémkoliv počasí kdekoliv v horách, oděného ve sporém plátěném obleku, který si sám ušil, a bez rukavic a jak v zimě sjížděl na lyžích střemhlav prudké horské srázy (Marek 2009: 241). Jako samouk se kromě sámských dialektů naučil norský, švédsky, dánsky i německy, uměl také číst rusky a anglicky.

Během druhé poloviny třicátých let Markovi vyšly popularizující články ve společenském týdeníku „Ahoj“. Jednalo se převážně o esejistické články zaměřující se na Laponsko, jako jsou „Vodopád Finský skok“ (Marek 1936b), „Nahoře na Susně“ (Marek 1936a), „O staré osamocené Laponce“ (Marek 1937b), „Vydědění severu“ (Marek 1937c), „Čechoslovák u sedláků za polárním kruhem“ (Marek 1937a) nebo „Rybář u skandinávských řek a jezer“ (Marek 1938c). Časopis „Letem světem“ Markovi také ještě otiskl článek „Nomádi na severu“ (Marek 1938b).

Během druhé světové války byl v kontaktu s norským odbojem, který využíval Markův odlehlý srub. Spolu s dokonalou znalostí prostředí a schopností rychle se na horách pohybovat a předvídat počasí se stal klíčovým průvodcem pro převod uprchlíků přes hory do Švédska. Dochovala se řada svědectví, která Markovi dokládají na 14 zachráněných uprchlíků. Písemně tak dosvědčili Hans Børresen a Ragnvald Rein, Markovi dlouholetí přátelé a rodáci z Hattfjeldalu, Georg Nielsen, kterého Marek nechal přespat u sebe ve srubu a převedl do Švédska v listopadu 1941, či Arne Svei, kterého Marek převedl i s jeho bratrem. V roce 1944 byl zatčen gestapem a od 14. 8. do 20. 9. vězněn ve vojenském vězení v Mosjøenu, ale pro nedostatek důkazů byl později propuštěn. Během tohoto období Markovi vycházejí v Československu dva články zabývající se ptactvem severní Evropy. Časopis „Naší přírodou“ tak otiskl „Náš ptačí svět na severu Evropy“ (Marek 1938a) a časopis „Vesmír“ vydal článek „Kvíčaly“ (Marek 1942).

Rok po skončení druhé světové války poznal na koncertě českého folklorního souboru v Norsku svoji budoucí ženu Hermínu Střízkovou, profesorku hudby a virtuosku ve hře na klavír a tubafon. Proto se, ale také v souvislosti se změnou režimu v Československu roku 1948, vrátil 4. června 1948 zpět do Prahy, kde se téhož roku konala svatba. V roce 1949 se Markovým narodila dcera Nora, o dva roky později druhá dcera Dora.

Po svém návratu do Československa zažádal o přijetí do KSČ. Již od svého mládí se silně vymezoval vůči rodinám z výše postavených kruhů, vzpomínal tak například na to, jak si nikdy nehrál s dětmi „patricijských“ rodin, jako byli synové místního doktora, pekaře nebo ředitele školy, kteří se mu a jemu podobným důsledně vyhýbali. Později byl svědkem četných nespravedlností, které se děly Sámům, jako zabírání sámské půdy, násilné stěhování Sámů do měst a celkové vymírání sámské kultury. Paradoxně však do KSČ nikdy přijat nebyl, právě z důvodu jeho dlouholetého pobytu mimo republiku a kvůli možnosti, že by mohl být agentem cizí rozvědky. V téže době se hlásil i

do ROH, kam byl přijat až po třech letech. V roce 1956 bylo Markovi navrženo, aby vstoupil do KSČ, ten již ale odmítl.

V roce 1948 Marek získal přes svého známého zaměstnání v Československé myslivecké jednotě. Pracovně byl přidělen k Výzkumnému ústavu pro myslivost, kde měl pracovat na výzkumu biologie lovné zvěře. Věnoval se biologii krmení a komorování koroptví a jako první na světě prováděl mezi lety 1949-50 pokusy v ekologii komorovaných koroptví. Tuto činnost však vykonával spíše dobrovolně. Na ústavu však o jeho výzkumy neměli zájem, jeho námitky byly „*přijaty s útrpným úsměvem*“ a celkově „*neměl nikdo pro tuto práci žádné porozumění*“ (ANM: dopis 10. 4. 1963).

Po návratu měl také několik rozhlasových vysílání o Sámech, například 10. 11. 1948 na stanici Praha II. V roce 1950 dokončil „Výbor z laponských pohádek“ (Marek 1950). Jednalo se o více než 300 stran pohádek z oblasti Laponska, přičemž asi 30 z nich odposlechl sám Marek. Výbor dále obsahoval Markovy vlastní fotografie a kresby. Soubor nabízel mnohokrát k vydání, ale vždy byl odmítnut.

V roce 1952 byl zaměstnán ve Výzkumném ústavu lesního hospodářství ve Strnadech na Zbraslavi, kde se zabýval půdní zoologií. Zde strávil tři roky, během kterých si stěžoval na všeobecnou lhostejnost, protežování příbuzných a známých a celkovou nekvalifikovanost na odborných pozicích. Marek publikoval v přírodovědném odborném časopise „Stráž myslivosti“, kde mu postupně vyšly články „K zazvěřování našich hor“ (Marek 1949a), „O škodlivosti káně rousné“ (Marek 1949d), „Vysazování a zdomácnění severské zvěře I. a II.“ (Marek 1949e, 1949f), „O kaňkování kun“ (Marek 1949c). Posledním odborným článkem zabývajícím se půdní zoologií byl „Výzkum půdní zvířeny ve smrkovém pralese na Pradědu“ (Marek 1954b).

Od roku 1954 byl zaměstnán v Československé akademii zemědělské v Ústavu vědeckotechnických informací pro zemědělství jako odborný dokumentátor. Ani v této pozici nebyl spokojený. Marek sám

sebe považoval za prvotřídního proletáře „na kterém byl tak hluboce vyryt jeho proletářský život“ (ANM: dopis 10. 4. 1963) a těžce nesl skutečnost, že akademie byla podle jeho slov „smetánkou vybrané společnosti“ (ANM: dopis 10. 4. 1963). Navzdory svým stížnostem a připomínkám, které někdy zůstaly bez povšimnutí, jindy byly hrubě odmítnuty, stal se Marek zástupcem vedoucího v dokumentačním oddělení, kde se opakovaně dostával do sporu se svými spolupracovníky. Kritizoval zneužívání odměn, dosazování na vybraná místa a nezpůsobilost některých svých kolegů. Ze své pozice však nemohl nic změnit. „Můj titul zástupce vedoucího byl od začátku jen zcela formální ... a žádný už nedbal o to, co říkám“ (ANM: dopis 10. 4. 1963).

Marek chápal svoje půtky se spolupracovníky jako boj „poctivého a zkušeného pracovníka a proletáře“ s „klikou intelektuálů“ případně „měšťáků“ (ANM: dopis 10. 4. 1963). Již od Markova nástupu do Výzkumného ústavu pro myslivost se dostával se svými spolupracovníky do neustálých sporů. Markovi byla postupně krácena mzda i řádná dovolená, na což si bezvýsledně stěžoval. Své spory s nadřízenými přirovnával k nacistickému výslechu v Norsku: „také na mě řvali, mám však dojem, že se přece jen více drželi věcí, o které byl spor“ (ANM: dopis 10. 4. 1963). Během této doby se také, bohužel neúspěšně, snažil najít zaměstnání, které by více vyhovovalo jeho zájmu, tzn. studiu Sámů a kulturnímu a hospodářskému vývoji Severu. Neúspěšně se tak například ucházel o zaměstnání v Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, kde byl z důvodu nezájmu o obor lappologie odmítnut (ANM: žádost 8. 5. 1960, dopis 25. 5. 1960).

V roce 1965 přišli Marek se ženou o dům v Mníšku pod Brdy. V roce 1991 se obrátil v rámci restitucí na soud, který jeho žádost o vrácení domku zamítl. Pro Marka to byl další důkaz nespravedlivého systému, který se „druhou sametovou revolucí“ nijak nezlepšil. Marek přišel do Československa v roce 1948 z vlastního hlubokého politického přesvědčení. Již od dětství neměl rád bohaté rodiny, jejichž členové zastávali vysoce postavená místa. Jeho názor se upevnil poté, co ztratil

ruku a nemohl žádné zaměstnání najít. Navzdory svému zranění se však o sebe dokázal vždy postarat, a to těmi nejhoršími pracemi, které v tehdejší Evropě mohl najít. Díky tomu se seznámil se spoustou lidí, kteří na tom byli ekonomicky a sociálně velmi špatně, nikoliv však svojí vlastní vinou. Byl zastáncem názoru, že nasazení a tvrdá práce jsou dostatečnou kvalifikací pro jakoukoliv pozici. Sám o sobě prohlašoval, že je studentem „vysoké školy života“. Byl přesvědčený, že jediná „třída“ skutečně pracující je ta „dělnická“ a ta by měla také vládnout. *„Byl jsem otužilý kozák a vzdor svým handicapům jsem se nebál práce. Měl jsem důkladné znalosti a velkou životní zkušenost a politicky jsem měl naprosto jasno: věřil jsem v budoucnost pracující třídy. Mým osobním životním úkolem měla být obhajoba posledního národa Evropy.“* (ANM: dopis 10. 4. 1963)

Po návratu do Československa však velmi rychle zjistil, že s politickou změnou změny k lepšímu nenastaly. Následovalo tak zklamání. *„Tolik lhostejnosti ze všech stran jsem přece jen nečekal. Své články o Laponcích jsem v redakcích ani nemusel vytahovat z aktovky – snad s ohledem na své oblečení.“* (ANM: dopis 10. 4. 1963). Václav Marek zahořkl vůči okolnímu světu a raději se plně věnoval psaní. Systém, který zpočátku nadšeně podporoval, se pro Marka stal totalitním. Svůj obrat pak dokládá textem „Fraška v soudní síni“ (Marek 1991b), věnující se marné snaze o navrácení domku v Mníšku pod Brdy, kde píše: *„zločiny spáchané v totalitě nemůžou být nikdy promlčeny“* (Marek 1991b: 6), a otevřeně tak hovoří o komunistickém režimu jako o totalitním.

V roce 1972 a 1974 podal Marek žádost o vycestování do Švédska a Norska, pokaždé ale byla jeho žádost zamítnuta. Zpět do Hattfjeldalu se podíval až v roce 1979, kdy konečně dostal povolení k vycestování. Ve Švédsku a Norsku tak strávil léto od 26. června do 6. září a většinou bydlel u svého přítele Kjella Slettena v Trysilu. Setkal se ovšem i se svými starými sámskými přáteli, například s ekonomem Kjellem Slettenem, jazykovědcem a sociologem Erikem Nilssonem-Mankokem, s nimiž si celou dobu dopisoval, ale i s mladými sámskými intelektuály a aktivisty,

učitelem sámštiny a pracovníkem sámského kulturního centra Árran Torem Magnem Bergem či snad i s Leifem Elsvatnem, později odpovědným redaktorem „Samene i Susendalen“ (Marek 1992b) a poslancem norského Sámského Parlamentu (Kovář 2004: 9).

Václav Marek umřel 14. května 1994 a je pochován v Praze na Olšanech.

2.2 Markova etnografická publikační činnost

Od roku 1955 publikoval pod záštitou Otakara Nahodila v Československé et(h)nografii (dále ČSE). V roce 1955 vydal článek „O dávných náboženských představách Laponců“ (Marek 1955a), o rok později „K otázce přežitků totemistických představ u Laponců“ (Marek 1956a) a v roce 1959 „Žena v dávném laponském náboženství“ (Marek 1959b) a „Říše saivů, Jabmeaimo a názory dávných Laponců o životě a smrti“ (Marek 1959a). Článek „K vývoji laponského šamanismu“ (Marek 1956b), který uzavíral pomyslný celek věnující se předkřesťanskému náboženství Sámů už z důvodu ukončení časopisu nevyšel. Tyto dva jmenované články zaslal Marek v roce 1962 ještě novému redaktorovi restrukturalizovaného Českého lidu Jaroslavu Kramaříkovi, články už ale nikdy nevyšly.

V roce 1968 Marek dokončil publikaci „Staré laponské náboženství. K původu a vývoji laponského šamanismu“ (Marek 2009), která byla uceleným souhrnem výše jmenovaných článků otisknutých v ČSE. Kniha však na své vydání čekala až do roku 2009. V ČSE vyšly Markovi kromě již uvedených článků také „Obydlí a stavby u Laponců“ (Marek 1954a), „Laponské pohádky a pověsti a jejich zhodnocení pro všeobecnou folkloristiku“ (Marek 1961) a trojice recenzí „Väinö Kaukonen: Kuusitoista Elias Lönnrotin kirjettä Jakov Grotille“ (Marek 1955b), „Väinö Kaukonen, Karjalais-suomalainen kansanrunous karjalan kansan alkuperäkysymyksen valossa“ (Marek 1958b) a „Inga Serning: Lappska

offerplatsfynd fran järnalder och medeltid i de svenska lappmarkena“ (Marek 1958a). Do začátku normalizace vydal ještě článek „K antropologii jižních Laponců“ (Marek 1964) otištěný ve Zpravodaji Československé společnosti anthropologické. V roce 1960 dokončil šestisetstránkovou studii „K původu a minulosti Laponců“ (Marek 1960), kterou ještě v roce 1972 zkrátil na 420 stran. Ani po dalším zkrácení knihy ale k vydání nedošlo.

Po propuštění z Ústavu v roce 1969, kdy již nemohl sehnat další práci, odešel do důchodu a jeho publikační činnost v podstatě skončila. Nevyšlo tak jeho dílo z oblasti dějin sámské kultury „Z dávné minulosti Laponska. Vývoj laponské kultury. Hospodářské a kulturní dějiny Laponců“ (Marek 1969), ani „Laponsko v bouřích času. Historicko-ethnografický přehled a současná politická situace“ (Marek 1989). Na počátku sedmdesátých let ještě Markovi vyšly dva populární články „Z minulosti Laponska“ (Marek 1971) a „Laponština trochu jinak“ (Marek 1974b). Do Lidové demokracie zasílá článek „Osvěta a školství v Laponsku“ (Marek 1972c), který se ale údajně ztrácí. Stejně tak se v Lidové demokracii záhadně ztrácí Markův text „Per Gynt“ (Marek 1972d). Marek si také nechává udělat odborný překlad „Laponského kalendáře“ (Marek 1966) do němčiny „Der lappische Kalender und die Zeitrechnung in der Vergangenheit des Nordens“ (Marek 1972a), zřejmě určený pro publikaci.

Marek se již od svého návratu do Československa v roce 1948 snažil uveřejňovat své články o sámské kultuře, ale většinou s nevalným úspěchem. S negativním výsledkem tak zasílal své články do Zeměpisného magazínu a Slovenského národopisu, kam zasílá své články „K vývoji laponského šamanismu“ (Marek 1956b), „O vývoji lovu a rybaření“ (Marek 1969) a „O původu chovu sobů“ (Marek 1969), do sborníku Agrikultúra „O vývoji lovu a rybaření“ (Marek 1969) a „O původu chovu sobů“ (Marek 1969), do Pedagogického institutu „K antropologii jižních Laponců (Marek 1964)“, do Dětských knih a do 4. svazku Světem Zvířat „O původu chovu sobů“ (Marek 1969), do Literárních novin a

Mezinárodní politiky „Švédsko náš vzor (Marek 1967)“, do Annals of the Náprstek Museum „Laponský kalendář“, do časopisů Vlasta a Květy „Velikonoce, svátky jara“ (Marek 1982b), do Deníku Práce, Večerníku Praha a časopisu Noviny, kam zasílá článek „Poštačka“ (1992a). Odůvodnění zamítnutí se pohybovalo v kategoriích: tematicky se nehodí (časopis Květy), nevyhovuje požadavkům (časopis Vlasta), neúměrný rozsah a neurovnaná a neproporcionální struktura (Mezinárodní politika), nedostatky odborného a vědeckého charakteru (Annals), není z požadované oblasti (Slovenský národopis).

Marek zaslal své články také do zahraničí. Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistics a Research Center for the Language Sciences, kam poslal článek „Dějiny Laponska“ (Marek 1971), článek odmítly pro špatnou jazykovou úroveň. V rámci Skandinávie poslal v roce 1956 své články do Univerzitní knihovny v Oslo „O dávných náboženských představách“ (Marek 1955a), „K otázce přežitků totemických představ u Laponců“ (Marek 1956a). Dále zaslal článek „Hospodářské dějiny Laponska“ (Marek 1960) do Academia Scientiarum Fennica, Severského muzea ve Stockholmu, muzea v Tromsø a Gustav Fischer Verlag Stuttgart, román „Kočovníci věčné touhy“ (Marek 1972b) do Etnografického muzea ve Stockholmu a „Laponský kalendář“ (Marek 1966) do Národního muzea v Helsinkách. Zaslal také několik článků do Sovětskaja Ethnografija. Například v roce 1967 zaslal do tohoto časopisu článek „K vývoji laponského šamanismu“ (Marek 1956b)“, ke kterému se dochovala rozsáhlá korespondence týkající se vydání tohoto článku, v níž dokonce Marek osočil známého ruského etnografa L. P. Potapova, že jeho článek (Potapov 1959) pouze lehce přepracoval a podepsal svým jménem.

Dále už ale nepublikoval. Výjimku představuje výše zmíněná historická stať „Samene i Susendalen“ (Marek 1992b), česky „Laponci v údolí řeky Susny“, což je etnografická studie spojující vyprávění místních pamětníků ze třicátých let, se studiem v oblastních a státních archivech a odborných pracích, která byla v Norsku navržena na

helgendskou literární cenu. Text napsal Marek v roce 1980 norsky na žádost norského nakladatelství v Bodö. Původně měla kniha vyjít v roce 1982. V roce 1983 zaslal Marek žádost i do nakladatelství Norsk Forlag, ale díky průtahům vyšla kniha v Bodö až o deset let později. Tento text Václav Marek chápal jako podporu Sámů v jejich boji za zachování pastvin kolem řeky Alty, jež se chystala norská vláda na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let zatopit kvůli výstavbě nové nádrže. Stať však byla publikována až v době, kdy již bylo o výstavbě nejen rozhodnuto, ale byla již i realizována (Kovář 2004: 9).

Věnoval se také beletristickému psaní. Po dlouhém a úmorném dohadování s nakladatelstvím Odeon, kterému předcházelo několikaleté zasílání nabídek všem možným nakladatelstvím v Československu, vyšel román „Kočovníci věčné touhy“ (Marek 1972b). Marek musel kvůli schválení sáhnout k drastickému okleštění příběhu, z čehož byl značně nespokojený. Knihu nabízel již od počátku šedesátých let nakladatelstvím Československý spisovatel, Svoboda, Albatros nebo Mladá fronta. Nejvíce kritizovanou byla těmito nakladatelstvími zvláště přílišná délka knihy a rozvláčnost. Nejvíce se k posudku vyjádřilo nakladatelství Svoboda, které popsalo autora díla jako člověka, který „*nikdy nepřekročí hranici mezi diletantismem a profesionalitou*“ (ANM: dopis z 19. 12. 1968) a také mu vytklo přílišné zaměření na etnografii, kdy se jednotlivé zápletky v knize vyskytovaly jen proto „*aby dost nemotorně znázornily obecné životní podmínky, představy a zvyklosti Laponců, tak trochu i jejich náboženský život a mytologii, i jejich konfliktní vztahy k civilizačně vyspělým norským či švédským kolonizátorům i usedlíkům*“ (ANM: dopis z 19. 12. 1968).

Kniha „Kočovníci věčné touhy“ je prvním dílem zamýšlené trilogie, odehrávající se v Laponsku, a referující o událostech při osidlování původně čistě sámských zimních pastvin v oblasti Susendalu norskými a švédskými sedláky. Jádro knihy tvoří osudy sámské rodiny Póla Sjursena v první polovině 19. století, kdy začínají pronikat do laponských území sedláci ze Švédska a kdy tím dochází mezi nimi a původními obyvateli ke

konfliktům o práva na půdu a pastviny. Souběžně s ústředním příběhem se rozvíjejí další příběhy prvních průkopníků zemědělství v těchto krajích, psanců stíhaných nepříznivým osudem, jako je třeba lovec Ivar a loupežník Jó Zakariasen. Marek čerpal především z vyslechnutých příběhů jak pasteveckých Sámů, tak i usedlých sedláků a knihu doplňuje několik Markových fotografií. V roce 1985 nakladatelství Blok zamítá vydání druhého dílu z důvodu, že „nevyhovuje edičním záměrům, ani tematicky, ani svou uměleckou kvalitou“ (ANM: dopis ze dne 23. 3. 1985). Zbývající dva díly této trilogie, „Labutí píseň“ (Marek 1982a), potažmo její zkrácená verze nazvaná „Tažní ptáci v bouři“ (Marek 1993) a „Dva světy“ (Marek 1991a) tak bohužel nikdy vydány nebyly.

Po Markově smrti se jeho práce ujal lappolog Michal Kovář, který se snaží seznámit veřejnost s Markovým odkazem. Vyšel tak soubor pohádek „Noidova smrt. Pověsti a pohádky z Laponska“ (Marek 2000), což je výbor ze sámských vyprávění, který začal Marek připravovat již na počátku 40. let. Knihu tvoří pohádky, které Marek sám nasbíral, ale i příběhy zachycené jinými etnografy. Knihu tvoří bajky o zvířatech, pohádky s převzatými motivy, etiologické mýty, vyprávění o vlčích a strašidelné příběhy, vyprávění o saivech, uldech a jiných nadpřirozených bytostech, o medvědech, o noidech a seitách, o moru, o Čudech, o stallech a vzpomínková vyprávění o soužití Sámů s kolonisty a o lupičích. Marek kladl důraz na výchovný a naučný charakter vyprávění. Svou edici průběžně nabízel k vydání několika nakladatelstvím, ale vždy byl odmítnut (Marek 2009: 267). Druhá publikace vydaná Michalem Kovářem po Markově smrti je „Staré laponské náboženství“ (Marek 2009), sestavené z článků publikovaných v Československé et(h)nografii doplněný o text „K vývoji laponského šamanismu“, který byl pro tento časopis napsán, ale již nestihl vyjít (viz výše).

2.3 Shrnutí kapitoly

Cílem této kapitoly bylo přiblížit život Václava Marka v kontextu jeho doby, včetně výčtu publikovaných a významných nepublikovaných textů a monografií. Václav Marek vyrůstal v chudých poměrech a s tělesným hendikepem v době, která byla zasažena hospodářskou krizí. Přesto se o sebe dokázal vždy postarat, a to i v těch nejtvrděších podmínkách po celé Evropě. Během druhé světové války, kterou Marek strávil mezi Sámy v Laponsku, byl dokonce v kontaktu s odbojem a převedl několik běženců přes Švédské hranice. Navzdory svému hlubokému komunistickému přesvědčení byl, po částečně politicky motivovaném návratu do Československa v roce 1948, zklamán tehdejším vývojem. Přesto se mu během padesátých let podařilo vydat několik odborných článků v Československé et(h)nografii.

Václav Marek již během svého pobytu v Laponsku kritizoval negativní aspekty kontaktu Sámů se skandinávskými státy. Jako hlavní problémy viděl v rozpadu údajné prvotní pospolitosti Sámů, prohlubování rozdílů mezi bohatými a chudými Sámy, vykořisťování Sámů jak bohatými sedláky, tak i státní správou v podobě zabírání Sámské půdy, využívání Sámů pro otrocké práce v dolech a lesích, případně rozšíření alkoholu mezi Sámy nebo odchodu sámských dívek do měst. Marek se po celý svůj život snažil zlepšit neblahou situaci Sámů propagací a obhajobou sámského způsobu života pořádáním besed a vydáváním četných článků o Sámech, jejich historii a kultuře.

Marek pro svoji individualistickou a nesmiřitelnou povahu nebyl po svém návratu do Československa příliš oblíbený. Z důvodu nedostatečné jazykové vybavenosti také Markovi nevycházely články ani v zahraničí, a tak po restrukturalizaci během šedesátých let, která zasáhla nejen etnografii, byl zavržen definitivně a až na pár výjimek mu redaktoři odmítali vydávat články i v populárně-naučných časopisech. Marek tak zanevřel na okolní svět. O to více se věnoval psaní, které ovšem za jeho

života nebylo nikdy vydáno. O částečnou rehabilitaci se postaral až po jeho smrti lappolog Michal Kovář.

3 DÍLO VÁCLAVA MARKA

Cílem této kapitoly je představení významných Markových myšlenek a zásadních témat Markovy práce, včetně zasazení do dobového kontextu a jejich prezentace tak, jak je Marek sám chápal. Úvod kapitoly je tak věnován především osobě Otakara Nahodila, který charakterizuje domácí etnografii po druhé světové válce, a jeho pohledu na „moderní“ etnografii. Následuje představení Markových stěžejních témat, kterými jsou tradiční sámské náboženství, původ chovu sobů, tradiční způsob sámské obživy, sámská rodina, postavení ženy v sámské společnosti a postavení Sámů, jakožto národnostní menšiny, v severských zemích. Poslední část kapitoly stručně představí také Markovu románovou tvorbu, kterou se snažil zvýšit povědomí československé laické veřejnosti o Sámech.

3.1 Vliv Otakara Nahodila na československou etnografii

Československá etnografie byla v padesátých letech dvacátého století silně ovlivněna tzv. „sovětizací oboru“, zvláště v podání osobnosti Otakara Nahodila. Tento český etnograf, který sice začal studovat etnografii u Karla Chotka, ale studia dokončil na Petrohradské univerzitě, a který později zaváděl v tehdejším Československu nové přístupy a budoval novou etnografii podle sovětského vzoru, ovlivňoval etnografické bádání v Československu po celá padesátá léta (Bahenský 2008: 219). Patřil mezi mladou generaci historiků, která nastoupila po druhé světové válce a která byla schopna lépe reprezentovat politickou ideologii v oboru.

Otakar Nahodil představoval svůj pohled na vědu, tak, jak podle něj měla vypadat. Zaměřil se na kritiku „buržoazní vědy“, kterou nazýval vědou „idealistickou“ a „positivistickou“ a obviňoval ji, mimo jiné, ze zjednodušování a „antihistorismu“ (Nahodil 1953: 133). Kritikou idealistických a pozitivistických věd se Nahodil plně věnuje v článku „Ke kritice některých idealistických teorií o původu náboženství“ (Nahodil

1953), ve kterém kritizuje především absenci historického aspektu v „západním“ bádání. Novou etnografií, definovanou sovětskou školou, vymezil Nahodil zásadními tématy, kterými se měl obor zvláště zabývat. Dějiny prvobytně pospolné společnosti, studium matriarchátu, patriarchátu, rozložení rodového zřízení, dějiny prvobytného hospodářství, původ a prvotní formy náboženské ideologie či etnogeneze byly právě takovými tématy, které podle Nahodila měly definovat novou etnografií (Nahodil 1950: 74-76).

V rámci studia náboženství, tedy jedné z klíčových oblastí „nové“ etnografie, stanovil jako hlavní otázku *„kdy, z jakých kořenů a za jakých podmínek náboženství vzniklo“* (Nahodil 1953: 133), přičemž příčiny vzniku náboženství viděl v *„podmínkách sociálně-ekonomických vztahů lidí, ve společenském bytí prvobytných lidí, zrcadlícím se fantasticky v jejich vědomí“* (Nahodil 1953: 133). V podobném duchu kritizoval pozitivismus, který podle něj nemohl vyřešit otázky týkající se vzniku a vývoje náboženství (Nahodil 1953: 27).

Pro Nahodila, potažmo pak pro ostatní etnografy, byl důležitý okamžik přechodu společnosti od matriarchátu k patriarchátu, který byl podle Nahodila společenským zlomem nejen v náboženské ideologii (Nahodil 1953: 56). V ČSE vyšel článek sovětského autora Marka O. Kosvena v Nahodilově překladu (Kosven 1957), ve kterém popisoval matriarchát i patriarchát jako univerzální historické stadium ve vývoji lidstva, přičemž základem přechodu od matriarchátu k patriarchátu byl růst výrobních sil, následovaný rozvojem hospodářství. Charakteristickým byl úpadek hospodářského významu lovu, orientace mužů na zemědělství s použitím pluhu a dobytčářství a oddělení domácího hospodářství, tedy domény žen. Tento přechod podle autora vedl mimo jiné i k monogamii a k patrilokálnosti (Kosven 1957: 7-11).

3.2 Marek a sámské náboženství

Takto definovaná témata se odrazila i do Markova díla. Jedním z velkých Markových témat bylo staré sámské náboženství, jeho vývoj a

vliv příchodu křesťanství do Laponska. Mezi nejstarší prvky předkřesťanského náboženství řadí „seity“, rituální procházení zadními dvířky v kóťě, pranostiky, kult slunce, nebezpečnost měsíce, vliv zvířat na zdravotní stav lidí, pořekadla, kult ptáků, postavení nebeských těles, magie „pars pro toto“, zaříkávání, šamanismus a proměna člověka do zvířecí podoby (Marek 1955: 357-371).

Základem náboženství byl podle Marka strach a nutným předpokladem ozdravení společnosti byla potom oběť (Marek 2009: 238). Takovým obětním místem bývala v Laponsku „seita“. V historickém vývoji „seit“ viděl Marek na prvním místě praktickou stránku, tedy vyhledávání vyvýšených míst, ze kterých lovec viděl do okolí na kořist, ale sám nebyl viděn. Na těchto místech pak lovec po sobě zanechával zbytky kostí a různé další odpadky, což přitahovalo další kořist (Marek 1955: 357). Tyto dvě věci si pak lovec kauzálně spojil dohromady a začal na těchto místech nechávat záměrně další odpadky, které se postupem času přetransformovaly ve vědomou oběť. Ta však ukazovala na kvalitu loviště, nejednalo se tedy o naklonění si božstev pro úspěšný lov. Ze „seity“ se postupně stával „fetiš“ a „modla“ a lovec očekával okamžitý výsledek (Marek 2009: 216).

„Seity“ se podle Marka daly rozdělit na několik typů podle své velikosti, od těch jednoduchých, které se pouze pomazávaly krví, případně obsahem střev, odpadovým tukem ryb a ulovených zvířat, nebo zde byly odkládány bezcenné parohy ulovených sobů, až po velké „seity“, tzv. „passe-vare“, kde docházelo k obětování vybraných sobů, draze opatřených koní a snad někdy i dětí (Marek 1955: 359). „Seita“ tak byla předmětem laického náboženství, kdy každý Sám měl i několik „seit“. Podle Marka tak byla „seita“ přirozeně utvářeným předmětem, jakýmsi „mazacím kamenem“ (Marek 2009: 120), případně „ekonomickou obětí“ (Marek 1955: 359).

Podobný racionalizovaný proces transformace od praktických činů po rituální činnosti prodělala podle Marka i zadní dvířka v kóťě „possjo

raikie“, či „boššo raikie“. Vždy když šel lovec na lov, případně se z něj vracel, musel si v „dávných dobách“⁴ přetřít svůj oděv větvičkou, tak aby se zbavil síly lesa před vstupem domů, případně aby se zbavil síly domova před odchodem na lov. Tato činnost pak dala vzniknout malým zadním vrátkám v kóťě, která byla tak malá, že lovec se jimi musel protáhnout a setřít tak ze sebe vše, co na něm utkvělo (Marek 1955: 360). Dvířka podle Marka neměla žádný praktický význam, pro vcházení do kóty sloužily velké dveře na čele kóty, větrání, když už, probíhalo pootevřením hlavních dveří. Malými dvířky bylo podle Markových informátorů podáváno maso poražených sobů za stanem, kde bylo „nejčistěji“ (Marek 1955: 360). Ze stejného důvodu nesměla dvířkami projít žena, která by tím mohla pošpinit sílu lovce a štěstí lovu (Marek 1955: 360).

Marek se snažil doložit, že všechny výše uvedené praktiky podléhaly jakési kontrole spolehlivosti, během které se ukázalo, že některé praktiky byly bezvýznamné, jiné naopak funkční. Původní magie se postupně měnila v magii vyššího stupně, docházelo k nadhodnocování významů některých prvků, například „seit“ a docházelo k postupné „fetišizaci“. Marek se tak snažil popsat „*historický vývoj původní zmėti tradic*“ (Marek 1955: 371-372).

Marek se dále, kromě pohřebních praktik sámů a pohřebních rituálů, věnoval hlavně říši „saivů“. Ta bývala rozdělena do několika sfér a nepřesně se někdy překládala jako „říše podzemních lidí“ (Marek 1959b: 386). V mělké sféře hned pod zemí se nacházela první vrstva, kde byl život šťastnější než na zemi, ve větších hloubkách se postupně nacházela „Rota aimo“, „Mubme aimo“ a nakonec „Fudo aimo“, tedy říše věčného zatracení (Marek 1959b: 388-395). Vztahy mezi živými a mrtvými bývaly přátelské, mrtví byli dobrými bytostmi, i když někdy

⁴ Marek si pod tímto termínem představuje dobu všeobecné společenské rovnováhy, kdy lidé žili pospolně ve vzájemné úctě. Díky chybějící specializaci je taková doba také charakteristická absencí hierarchie a také magie je sdílená všemi, ještě není monopolem šamanů. Společnost není rozdělena, muži i ženy se stejným způsobem starají o lov a domácnost a neexistují ani žádná tabu, náboženské příkazy ani zákazy.

nemuseli například souhlasit se jménem pro novorozence, které po nich bylo pojmenováno. Novorozenec tak začal například stonat a rodiče pak museli dítě přejmenovat (Marek 1959b: 397). Hranice mezi lidmi a saivy zpočátku splývala, později však byly rozdíly zřetelnější (Marek 2009: 194).

Marek se věnoval také noidům, „nojt'ije“, sámským kouzelníkům, a jejich hlavnímu atributu, šamanskému kouzelnému bubnu. Mezi noidovy hlavní činnosti patřilo cestování pro duše umírajících do podzemí, léčil, usvědčoval zloděje, křtil děti a překřtíval dospělé po poradách se saivy, vyzvídal mezi duchy pomocníky o štěstí a neštěstí při lovu, obětoval, aby zajistil přízeň duchů a bohů, posílal divou zvěř na lidi a jejich stáda, případně vichřici, bouři či nemoc (Marek 2009: 147). V „dávných dobách“ byl zřejmě každý Sám, muž i žena, malým noidem. Marek tak nazýval toto prvotní náboženství „demokratickou loveckou magií“ (Marek 2009: 147).

Následovala ovšem změna struktury společnosti, během které muži odešli na lov za stády, a žena se stala strážkyní domova. Nastala specializace a s tou i mimo jiné vznik velkých noidů (Marek 2009: 139). Každý noid vlastnil svůj buben (Marek 2009: 151), snad k získávání zpráv ze vzdálených míst (Marek 2009: 165). Marek popisoval stav, „meuret“ (Marek 2009: 153), kdy se šaman pomocí bubnování a jojkování⁵ přivedl do extáze a po probuzení vypravoval, kde všude byl a co viděl (Marek 2009: 165). Ústředními prvky šamanského obřadu noida tak byly pomoc člověku, duši nebo skupině lidí, extáze, daleká cesta a oběť (Marek 2009: 165). Noid byl všude okázale hoštěn a chován ve veliké úctě a vážnosti. Dostával za svoji pomoc dary, nikoliv však mzdu, většinou živá zvířata, maso, oděv i peníze (Marek 2009: 234).

Potřebu šamanů Marek opět vysvětloval historicky. Původně totiž podle Marka panovala nízká hustota zalidnění, vysoká izolovanost a

⁵ Norský a švédský přepis severolaponského „juoi'gam“, jedná se o prastarý způsob sámského jódlování, zpravidla krátké variace nápěvů, případně píseň, ve které se často opakují slova vuollá a slabiky uá, ó atd.

žádné nebezpečí nákaz od mrtvých, kteří zůstávali v blízkém kontaktu s pozůstalými. Nebožtíci se ukládali na povrchu země, případně do saní. Ovšem se vzrůstajícím zalidněním se zvýšil i výskyt nemoci, a tak se mrtví začali pohřbívat do země a na společné hřbitovy, mrtví tak odcházeli do říše smrti a vznikla představa duchů, se kterými může komunikovat pouze specializovaná osoba, tedy šaman (Marek 2009: 198-200). Elitní postavení šamanů podle Marka nastalo až s nárůstem sociální a kulturně-hospodářské diferenciací a narušení společenských struktur, což nezbytně vedlo k pocitu bezmoci a strachu, ze kterého mohou pomoci pouze šamani (Marek 2009: 205-208). Noid sice zachraňoval nemocného, omezoval tím však jeho vlastní iniciativu a osobní zájem. Šamanova činnost byla však pro společnost i nadále důležitá a ne nezbytně vedla šamanova specializace k útlaku. Pouze pokud šaman využíval své znalosti a dovednosti ve svůj prospěch, docházelo k vykořisťování. Důležitá byla v rozvoji šamanské specializace změna hospodářství, konkrétně přechod od lovu vysoké zvěře k chovu sobů (Marek 2009: 231).

Marek se dále věnoval šamanskému bubnu, jeho vývoji, použití a rozdělení podle typu na lubový nebo rámový, mísový, s úhlovým rámem, kruhový buben (Marek 2009: 175-178). Značnou část textů věnoval kresbám na bubnech, které rozdělil do několika kategorií podle toho, jak byla členěna blána (Marek 2009: 182). Na bubnech byli zobrazováni pouze muži a dívky, stařeny, které mohli škodit, se tam nevyskytovaly (Marek 2009: 195). Původně byl podle Marka buben pouze hudebním nástrojem (Marek 2009: 212), případně sloužil k signalizaci (Marek 2009: 214). Opět se tak opakovala Markova teze, kdy původně praktická činnost se časem začala stávat náboženstvím, stejně jako v případě „seit“. Podobnou proměnou prošel i tzv. „medvědí svátek vaerro“, zvyk a obřad kladení oběti, který se vyvinul z praxe, kdy lovci, kteří ulovili kořist daleko od domova, vzali domů jen to nejlepší maso a zbytek nechali na místě (Marek 2009: 220).

3.3 Marek a tradiční způsob sámské obživy

Dalším důležitým prvkem sámské společnosti byl pro Marka chov sobů, který měl zásadní vliv na charakter společnosti, která v průběhu dějin prodělala řadu změn. Marek mapoval sámské dějiny se zaměřením na ekonomické chování a substituci od kultury Komsa, zaměřenou na lov tuleňů a mrožů v zimě a lov sobů v letních měsících (Marek 1963: 18-19). Klíčovým momentem pak bylo pro Marka ochočení sobího mláděte, které bylo později použito jako vábicí sob, „or’ro“ (Marek 1963: 36), který se pak stal základním kamenem pro chov sobích stád. Vábicí sob původně sloužil jako kryt, za kterým se schovával lovec (Marek 1963: 36), později byl tento sob kastrován a žil v okolí kóty. Hlouček těchto volavých sobů kolem kót se pozvolna zvětšil, snad na tři i více kusů (Marek 1969: 147). Vábicí sob býval kastrován, ale tak, aby to pro ostatní zvířata nebylo nápadné, operace se tedy prováděla nekrvavým způsobem, tzv. požvýkáním varlat bez poranění šourku, sámsky „kasket“, příp. „gas’ket“. *„Chyceného soba uchopí jeden z nich za paroží, skloní mu hlavu k zemi, a když druhým parohem sob zachytne o zemi, obrátí jediným trhnutím paroží soba na záda. Druhý si lehne na zvíře s hlavou mezi zadní nohy, pokryje šourek čistým kapesníkem (dříve asi bez toho) a svými zuby požvýká varlata soba, aniž by co nejméně poranil povrch šourku“* (Marek 1969: 41).

Volavý sob tak sloužil jednak pro lov divokých sobů, například pomáhal při zahánění sobích stád ze skal, k čemuž sloužili také připravené, několik kilometrů dlouhé ploty, případně do lovicích jam, které se dochovaly po celé zemi (Marek 1963: 47-50). Volavý sob sloužil také pro nošení kořisti a dalších břemen a k tažení saní. Marek poukazoval na to, že život ve stínu sámských kót má výhody i pro soby samotné. Sob hledal v zemi zbytky lidské moči, která sloužila jako zásobárna bílkovin a dusíku. Vyhledával také stín před parným letním sluncem a také kouř z táborových ohňů, které zaháněly dotěrné komáry, mouchy a ovády (Marek 1963: 171). Marek popisoval také porážku soba, která se prováděla jediným bodnutím nože do týlu soba. Přičemž bylo bodnutí

vždy provedeno naprosto přesně a spolehlivě s obdivuhodnou zručností a podle Marka připomínalo „*prastaré metody dobrého lovu*“ (Marek 1963: 228).

Marek se dále věnoval i počátkům původu lyží, důležité sámské pomůcky pro pohyb po sněhu, které spojoval s počátkem chovu sobů (Marek 1963: 177), dále významu nákladního sobího sedla, významu mléka a dojení sobic k přípravě kyselého domácího sýru a másla (Marek 1963: 210-226). Věnoval se i ostatním způsobům obživy, jako bylo chytání zvířat do tluček. Popisoval tak rosomáčí tlučky „barta“, tlučky na lišky „tana“ příp. „ritta“, tlučky na zajíce, kuny, tetřívky, jeřábky, lesní bělokury „giella“ (Marek 1963: 72-74) i tzv. pekelný stroj na rosomáky „njallan-åhse“ (Marek 1989: 87). Dále také chytání do ok a do lasa (Marek 1989: 98, 1963: 75). Jako důležitý zdroj potravy uváděl Marek také rybolov, i když lov ryb vznikl podle Marka pravděpodobně až druhotně z lovu drobné zvěře a dlouho býval rybolov jenom výpomocným způsobem obživy, zejména žen, dětí a starých lidí (Marek 1963: 114). V souvislosti s tím se Marek věnoval i vývoji rybářského náčiní, zejména harpuny, lodice, rybářské sítě a chytání ryb na šňůru z lodi (Marek 1963: 77-101). Zabýval se i v té době okrajovou oblastí sámské obživy, tedy zemědělstvím, zvláště chovem koz a ovcí, pěstováním ovsa, žita i ječmene, konopí a lnu k pletení sítí a provazů, mletím mouky a výrobou chleba (Marek 1989: 245-254).

3.4 Marek a postavení ženy v sámské společnosti

Václav Marek jako první vědec poukázal na význam a postavení ženy v sámské společnosti. Zaměřoval se na význam a spoluúčast ženy na zvycích a tradicích, všímal si žen v pohádkách, jejich postavení i vliv. Před ním se tímto tématem nikdo cíleně nezabýval. Jako první se systematicky věnuje ženám v náboženství. Poukazoval na to, že v „dávných dobách“ existovaly četné ženské lesní bytosti, tedy duchové v ženském podání, jako například „Run´tamaš“, lesní strašidlo, resp. žena

v podobě medvěda, „ruoidn’ä“, případně „teädtám“, která měla podobu staré ženy, „Loddišaedne“, ochránkyně ptactva, „Bergmonakka“, která dbala na to, aby se tažní ptáci vraceli domů, „Mec-chozjik“, lesní hospodářka, „Wierakka“, mající tvar pařezu, „Luot-chozjik“, hlídající sobí stáda, případně „Possio akka“, což byla bohyně, která střežila vnitřní část stanu (Marek 1959: 265-267). Se zavedením chovu sobů, což dle Marka oslabilo postavení ženy v domácnosti (Marek 1959: 269), se rozšířila skupina bohyň „akk“, jako jsou „Maderakka“, „Sarakka“, či „Uxakka“, které chránily ženy při menstruaci a porodu a chránily děti v prvních letech života (Marek 1959: 270). Sámové také měli bohyni nemoci a moru „Ruta“ nebo „Rota“, která měla posléze i svoji vlastní říši mrtvých (Marek 1955: 368). Ústup žen ze silné pozice lesních bytostí k ochraně žen při menstruaci je podle Marka důsledkem hospodářských a společenských změn právě v čele se zavedením chovu sobů (Marek 1959: 270)

Marek se také okrajově věnoval tabu, která se vázala k ženám. Popisoval tak zákaz procházení žen zadními dvířky v kóťě, „possjo raikie“, příp. „boššo raikie“, čímž by mohla pošpinit sílu lovce a štěstí lovu (Marek 1955: 360). Stejně tak nesměla překročit nohy muže ležícího u ohně nebo se dotknout ulovené zvěře (Marek 1989: 170). Václav Marek se také pokusil zachytit historické změny, které prodělalo postavení žen v sámské společnosti. Během lovu, což byl podle Marka původní sámský způsob obživy, odcházeli muži do hor za stády zvěře a ženy zůstávaly doma, střežily domácnost a oheň, pečovaly o děti i staré a pozvolna získávaly významné místo v rodu a v domácnosti. Svou stálou přítomností doma, hrou s dětmi a obstaráváním obživy působily velmi silně výchovně na děti, které se pak odcizovaly otcí. *„Stálé soužití s matkou, závislost na jejím, byť chudém chlebě, ale i časté sváry s otcem, napětí při jeho návratu domů – a všestranné nepochopení vlastní podstaty této nadměrné lásky dětí k matce i strachu z otce vytvářely novou situaci, při níž žena a matka získávala poznenáhlu výsadní postavení v rodině a vůdčí roli ve společnosti“* (Marek 1963: 128). Vedle toho, co bylo podle Marka až dosud specialitou žen, tedy úklid, šití nebo příprava kůží,

musela se v době nedostatku ještě navíc začít starat o potravu lovem drobné zvěře a ryb, sběrem rostlin a lesních plodů, ale třeba i sběrem sena do bot. Ženě tak Marek přisuzoval prvenství v mnoha směrech, například ve zhotovení nejstaršího specificky rybářského náčiní (Marek 1969: 28) a v neposlední řadě to byla právě žena, která ochočila soba (Marek 1969: 129).

3.5 Marek a sámská rodina

Marek se věnoval vedle postavení ženy také rodinnému životu a dětem. Podle Marka bylo dítě v sámské rodině skutečným požehnáním a pečovali o něj všichni členové rodiny s velkou pozorností a láskou. Tento smysl pro výchovu dětí umocňovala nízká porodnost, vysoká úmrtnost novorozenců a drsné klimatické podmínky severu. Dítě bývalo do jednoho roku i déle chováno v typické sámské kolébce, „komse“ loďkovitého tvaru z jednoho kusu dřeva, s vysokým předním kýlem. Kolébka se vystlala čistým, suchým mechem, zpravidla bělomechem, který dobře odsával výkaly dítěte a vydržel obvykle od rána do večera. Kolébka se dále vystlala i jinými mechy, někdy s příměsí sobích chlupů či peří a dítě se uložilo do kolébky nahé, jen s čepečkem na hlavě. Tělíčko se přikrylo měkkou kožešinou či vlněnou látkou, která se svrchu zajistila kusem vydělané kůže, zajištěné pevně na okraji kolébky a zašněrovala se dlouhým řemenem do pevných ok po obou stranách (Marek 1989: 169).

Podle Marka lze říci, že sámské děti nebývaly doma v podstatě vůbec vychovávány (Marek 1989: 129). Házení lasem, lyžování, lov ryb i drobné zvěře, to všechno děti odkoukaly a napodobily od starších. Dítě nemuselo být nikdy trestáno ani bito, stačilo prosté poučení (Marek 1989: 170). *„Také se nikdo nepokouší dítěti vysvětlit, že oheň pálí. To si maličký musí sám vyzkoušet. Spíše ho matka občas lehce popálila žhavým uhlíkem přes prstíky, aby si děcko samo ujasnilo nebezpečí ohně.“* (Marek 1989: 129). Přirozeným prostředkem k zapojení dětí do úkolů a potřeb rodiny bývala od počátku hra. Po večerech doma v kóťě

vyřezávaly ze dřeva či z parohu rozličné drobné předměty, misky, naběračky, lžíce a děvčata se učila šít. V zimě všichni dělali oka na chytání bělokurů a jiné drobné zvěře a těšili se předem na své úlovky.

Marek se věnoval i dospívání. Chlapec se stával dospělým, jestliže ulovil nějaké větší zvíře, nebo když při třídění sobů chytil spolehlivě většinu sobů, po nichž hodil své laso. Dívka se stávala dospělou s první menstruací. Na znamení toho nosila volně rozpuštěné vlasy a to se jí nesměl dotknout žádný muž. Když menstruace skončila, svázala si vlasy do drdolu, na znamení, že už je dospělá žena. I při pozdějších menstruacích si musela rozpustit vlasy, aby bylo zřejmé, že je „nečistá“ (Marek 1989: 170).

3.6 Marek a postavení Sámů v národním státě

Dalším velkým tématem, kterému se Marek věnoval a které je živé dodnes, byla změna společenského a kulturního života Sámů. Václav Marek hovoří přímo o „*odnárodnění Laponců*“ (Marek 1969: 278). Jednalo se o nerovný vztah, který Marek viděl v tehdejší soužití mezi třicetitisícovou skupinou Sámů a patnácti miliony norských, švédských a finských obyvatel. Zatímco současný etnický diskurz chápe etnicitu jako nestratifikovanou identifikaci, tedy že kulturní (etnické) rozdíly jsou horizontální (Moerman 2016: 589), Marek spojoval etnicitu s třídní klasifikací, přičemž třídní distinkce jsou pochopitelně vertikální. Sámům tak na pomyslném společenském žebříčku připadlo nejnižší postavení, a to právě z toho důvodu, že byli identifikováni (ale i se tak sami chápali) jako Sámové.

Marek se snažil upozorňovat na špatný stav sámské populace ve většinové společnosti. Napsal například článek „Švédsko náš vzor“ (Marek 1967), který mu však po mnoha pokusech žádné vydavatelství nechtělo otisknout. Doslova v něm napsal: „*Básník se může probudit, jestliže vedle něho začnou křičet vražda, ale sotva asi postřehne, jestliže*

mezi 800 lidmi zmizí jediný, maličký Laponec.“ (Marek 1967: 11). Marka se také velmi hluboce dotýkaly změny, které sámská společnost prodělala během 19. století. *„Bylo potřeba pokácet ty lesy, zužitkovat je. Postavit usedlosti, cesty. Dopravit dřevo k moři. Využít nezměrného bohatství Severu. Železa, rud. Vybudovat tunely, silnice, železnice. Bylo zapotřebí rukou, které by to všechno vykonaly – a tak se Daleký Sever otevřel pro chudáky. Ještě v letech 1920-1930 (ba i v 1940) táhl nepřetržitý proud kolonistů k Severu. ... Nyní je zapotřebí pilných rukou v papírnách u moře, v dolech a železárnách a v strojařské industrii.*“ (Marek 1967: 9).

Chov velkých stád sobů a rozvoj plného nomádství v Laponsku byl podle Marka ukončen během 16. století (Marek 1963: 232). Využití sobů však mělo podle Marka negativní vliv na charakter společnosti. Intenzivní chov sobů, například pro výrobu sýra, se změnil na extenzivní, tedy na chov ve velkém pro maso, zvětšila se propast mezi bohatými vlastníky stád a chudými, na které už nezbývaly omezené pastviny (Marek 1970: 7). Jako zhoubné pro sámskou společnost viděl Marek zavádění extenzivního chovu sobích stád, který v Laponsku započal již před druhou světovou válkou a pokračoval během celé druhé poloviny dvacátého století. Nebezpečí viděl hlavně v rychlém šíření infekcí, nedostatku pastvy, nedostatku místa pro obrovská stáda, ale také v obrovském riziku umačkání mláďat vlivem nedostatku vzduchu ve stádu. Upozorňoval také na sámskou zvyklost prodávat své zboží obchodníkům pod cenou, snad z obavy, aby se obchodník pro příště neodradil, a tak se na trzích navzájem podbízeli a obchodník je za to uznale hostil kořalkou, která se také mnohdy stávala důležitým platidlem (Marek 1969: 233).

S příchodem zemědělského obyvatelstva z jihu se sever stále více zalidňoval, čímž přibývalo také sporů a problémů. Cesty starých tahů se sobími stády byly zpřetrhány a sobí pastviny v horách byly rozdrobeny. Marek zaznamenal vyprávění staré sobí nomádky, Gunhild Børgefjellové o zabírání půdy švédskými přistěhovalci během první poloviny dvacátého století: *„Později, když zemi kolem Susny zabrali sedláci, bylo u soutoku*

Mléčné řeky a Susny příliš těsno pro sobí stádo. Zabrali nám nejbohatší pastviny v lesích i stará místa na dojení a ohrady, a tak se sobí stádo přesídlilo výše k horám. A jenom když bylo na horách mnoho sněhu, museli jsme zahnat stádo sobic do údolí, ale ne už ke staré kótě, tam byly už selské dvorce Sörgaard, Vollan a Vårdalsaug ... A musili jsme platit pokuty za to, že se sobi pásli v našem starém sobím lese ... Dvě dcery se vydaly daleko do světa a dva dospělí synové, bez nevěst. – Stáda zdivočela.“ (Marek 1963: 279-282). Ani divoká sobí stáda v dávné minulosti nebyla podle Marka tak zdivočelá, jako byli domácí sobi v Markově době. Zimní pastva sobích stád, tedy husté porosty lišejníků, byly stále nižší a chudší, nikoliv však následkem spásání, jako spíše rozdupáním divoce štvanými stády. Tak obtíže v chovu sobů stále jen přibývaly a život kočovných Sámů se stával stále svízelnější, k čemuž přispívaly i administrativní instrukce a příkazy ze strany státu a ministerstva zemědělství (Marek 1989: 116). Velký počet sámských zemědělských usedlostí byl zrušen z důvodu údajné neschopnosti provozu v nových podmínkách. Udržely se jen velké statky. Původní, podle Marka, demokratická a rovnostářská společnost sobích nomádů se stále více rozkládala, až se z ní „zásluhou státních zásahů utvářela společnost bohatých majitelů obrovských stád a proti tomu třída nejchudších proletářů ve Skandinávii“ (Marek 1989: 121).

Se změnou ve společnosti šel také ruku v ruce zájem turistů. Dříve hojně používaný způsob kastrace sobů požvýkáním varlat bez poranění šourku, „kasket“, „gas´ket“, je tak postupně zavrhován jako barbarský a nehumánní a z estetických důvodů se stále častěji začala používat kastrace nožem. Stejně tak se začalo zanedbávat dojení sobic, které většinou skončilo již v 19. století. Přestaly se tak využívat staré ohrady na dojení „giettie“, „geättie“, po kterých už ani v Markově době nebylo památky. Nejdéle se tak dojilo v oblasti u jezera Tiplingen v Norsku a to, jak uvádí Marek, až do roku 1928 (Marek 1969: 222).

Marek popisoval také historii rozpadu „sociální pospolitosti“ Sámů, kdy mladí a chudí Sámové ztráceli spojení se svojí starou sitou. Mladí

Sámové často zapírali svůj původ a řeč, aby se vyhnuli posměchu a hrubostem, odcházeli pracovat do dolů, továren, při kácení dříví, mladé sámské dívky často odcházely do služby k švédským a norským usedlíkům na selské dvorce, a sámská populace se tak začala přeměňovat na skupinu převážně mužů. Dívky, které v mládí odcházely do služeb k sedlákům, se ve stáří vracely dožít do hor, do domácí sámské obce. Jejich děti pak často neuměly sámsky a žily zpravidla v opovržení obou rodičovských táborů. (Marek 1989: 278).

Neutěšenost této doby zaznamenal Marek ve vyprávění Gunhild Børgefjellové, nar. 1868: *„Asi 8. máje jsme byli na hranici; a na jih od Lipanního jezera, na Galber-jalla se najednou začaly telit sobice a sních prudce tál a bylo naráz neobvyklé teplo. Měli jsme strach, abychom se dostali přes Tiplingenská jezera a švédští Laponci tlačili za námi a pospíchali na svá stará místa k telení sobic u Simskare na Fiplingských stráních. No strašný zmatek. A druhý den se mi do toho narodil syn ve sněhu dole u Tiplingenských jezer, ale nezbývalo nic jiného nežli si uvázat lyže a pospíchat dále... Takový to byl život! A když my jsme si tady na naší staré zemi chtěli nyní postavit domek, museli jsme si koupit svou zemi zpátky od sedláka, přestože jsme tady žili odedávna – snad první rod v celém kraji. Naši starou zemi pronajali sedlákům a rozprodali a nechali si za ni platit i od nás a teď nám ji prodávají – ačkoli ty kóty zde a staré ohrady zde byly dávno před nimi všemi. A nakonec se sedláci vetřeli i do laponské sity a na sobí pastviny. Laponci se nechávali hostit, popíjeli na selských dvorcích a dávali sedlákům dary – živé sobice – a ještě jim je pásli a drželi ve svém stádě, dojili a odváděli sýr a značkovali jejich telata; aby se zase mohli nechat hostit. Jako za starých vikingů.“* (Marek 1969: 284).

Václav Marek ostře kritizoval zásahy státu do sámského způsobu chovu sobů. Kritizoval tak rozsáhlé třídění sobů, značkování telat v obrovských ohradách, stavby dlouhých, nekonečných plotů, které měly zabraňovat pomíchání sobích stád z různých pastevních oblastí, sledování stád v zimě za pomoci sněžných skútrů, stejně jako zahánění

sobů do ohrad pomocí najatých helikoptér. Sobí stáda, která dříve reagovala pouze na gesta sámských pastevců, nyní zdivočela. Kritizoval také zrušení velkého počtu drobných zemědělských usedlostí, ať už sámských, nebo švédských, pro údajnou neschopnost provozu v nových podmínkách, což postihlo především Sámy. (Marek 1989: 121).

Zásadním problémem bylo podle Marka pro sámskou přírodu, potažmo kulturu a společnost, zavádění průmyslu do tradičních sámských pasteveckých oblastí. Kritizoval hlavně budování rozsáhlých dolů, hutí, velikých papíren a obrovských vodních přehrad. Podle Marka bylo od roku 1939 do roku 1989 v Laponsku zbudováno přes sto přehrad, přičemž byla zatopena ta nejlepší sámská země, aniž by se se Sámy o tom vůbec hovořilo, „*bez úhrad a bez omluvy*“ (Marek 1989: 163). Dodnes je takovým typickým příkladem výstavba přehrady na dolním toku řeky Alta v severním Norsku. Stavba měla být zahájena v polovině roku 1979, čemuž ale zabránil zástup Sámů, který zahradil cestu a zabránil vjezdu pracovních strojů. Po třech letech rozhodla norská vláda o pokračování ve stavbě a mnoho Sámů bylo odsouzeno k vězení a k pokutám. Sámové tak sice svůj boj prohráli, ale ukázalo se, že se můžou spojit (Marek 1989: 163).

Další problém viděl Marek ve státem řízeném ponorštění Sámů, tzv. „*norvegizaci*“⁶. Šlo mu především o nařízení o povinné docházce dětí do školy a o povinné výuce ve státním jazyce, norštině nebo švédštině, a o přímém zákazu výuky sámských dětí v jejich mateřštině. Problematický byl také zákon o nabývání půdy v Norsku. Jenom ten, kdo ovládal norský jazyk slovem i písmem, měl právo ke koupi země. „*Obě tato nařízení sledují státní program k ponorštění Laponců a k jejich odnárodnění. Laponci se často skutečně stydí za svou řeč, za svůj lidový kroj, za svou*

⁶ Norvegizací je nazývána norská asimilační politika, praktikována od roku 1830, a to především prostřednictvím výchovy dětí. Některým sámským rodinám byly děti odebírány a posílány do internátních škol, ve kterých se vzdělávalo pouze v norském jazyce. Obdobně na úřadech byla užívána pouze norština, a tak tomu bylo i v oblastech, které byly výhradně sámské. Dalším asimilačním nástrojem byl zákon z roku 1902, který dovozoval vlastnit půdu jen těm, kteří mají norské jméno a mluví norský. Tento zákon byl zrušen až v roce 1965, kdy se začala uplatňovat liberálnější politika. Více viz *The Saami: a cultural encyclopaedia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005, str. 24

kulturu i za svůj národ – teprve však v důsledku hrubých urážek a posměchu.“ (Marek 1989: 168).

Marek na sklonku osmdesátých let ale viděl i obrat k lepšímu. Byl svědkem zavedení společné sámské vlajky v roce 1978, vznik nových sámských organizací a spolků, jako byl Spolek laponských spisovatelů nebo Svaz laponských umělců, ale i vznik nových časopisů. Hlavně však otevření Sámského sněmu, „Sametinget“, tedy sámského parlamentu (Marek 1989: 186).

3.7 Markova románová tvorba

Václav Marek napsal také románovou trilogii odehrávající se v Laponsku od první poloviny 19. století do Markovy současnosti. První díl, „Kočovníci věčné touhy“ (Marek 1972b), vyšel v nakladatelství Blok v roce 1972. Celá kniha byla postavena na dvou hlavních tématech. Tím prvním byla otázka zločinu a trestu. Čtyři Sámové, Sjur, Oula, Persa Per a Tomas, přistihli a zabili potulného lupiče Jó Zakariasena, který okrádal Sámy o jejich jídlo a naspořená bohatství. Jó Zakariasen se sice vzdával a sliboval, že už nikdy nic neprovede a odejde ze země, když ho Sámové propustí, ti ho ale zastřelili a jeho tělo shodili do divoké řeky. Zbytkem románu se pak vinuly pochyby čtyř Sámů, kterým jedna stará Sámka předpověděla smrt, která je nakonec opravdu dostihla. Jako první umřel Sjur, na konci románu pak Persa Per a Tomas, vracející se z pitky a umírající v téže řece, do které shodili mrtvé tělo loupežníka.

Druhým velkým motivem Markova románu byl příchod cizinců do Laponska a následný „střet kultur“. Jedním z prvních byl již zmíněný *Savolax*⁷ Jó Zakariasen, se kterým se Sámové rázně vypořádali. Další přistěhovalci, tentokrát většinou sedláci z Norska, Švédska nebo Finska to však neměli o nic jednodušší. Detailně popisoval příchod tří sourozenců, dvou bratrů a sestry, Norrmanů na Sever, kde si založili

⁷ obyvatel kraje Savo ve středním Finsku

selský dvorec a postupně vybudovali zemědělskou usedlost. U místních Sámů se setkali s ostražitou opatrností hraničící až s nepřátelstvím. Pro Sámy totiž představovali vetřelce, kteří se usídlili uprostřed jejich sobích pastvin. Časem přemluvili místního noida Póla, který se nakonec uvolil a pomocí svých dovedností a šamanského bubínku celou záležitost vyřešil. Později tak oba bratři umřeli ve sněhové vánici a Maren, jejich sestra, zemřela po několika dnech šílenstvím a vyčerpáním v horách. Stejně tak jejich pracně budovaný dvorec zachvátily plameny a zbyly z něho pouze ohořelé základy. *„Přece jen zvítězili! Veliký Biegga stál s nimi. Starý kouzelník nelhal. Znovu se jim podařilo zastavit běh dějin a ošálit čas.“* (Marek 1972b: 237) Mělo to však být naposledy.

Nějaký čas po těchto událostech se mezi Sámy usadil sedlák Verdal, po něm bohatý kupec Pedr Kristian Olsgaard, také silný lovec Ivar a rodina z Biri, sedlák, jeho žena, dva synové a dcera. Ti všichni se po dlouhých komplikacích mezi Sámy nakonec natrvalo usadili a Sámové, dříve silně zaujatí a nepřátelští vůči cizincům, začali rezignovat a upadat do letargie. S příchodem kupce a sedláka Olsgaarda přišel do oblasti ještě jeden důležitý prvek – pálenka. Marek sugestivně líčil sámskou zhoubnou zálibu v alkoholu, který jakoby rozežíral sámského ducha. V lovcí a silákovi Ivarovi, který mimochodem zásadně odmítal navštěvovat Olsgaardovu nálevnu, se pravděpodobně zrcadlil sám Václav Marek. Marek v románu střídal sámská stará vyprávění, která předělal pro románové potřeby s historickými fakty. Tak například rekonstruoval život Norrmanských sourozenců a smrt bratrů ve vánici: *„Mrtvoly obou bratrů, ožrané rosomákem a liškou a silně rozložené, našel náhodou pastýř ovcí až počátkem léta. Podle zápisu ministeriální knihy na malé faře daleko na pobřeží byly pochovány dne 22. června 1822.“* (Marek 1972b: 236) Stejně tak popisoval namáhavou stavbu Ivarova stavení *„... a tak posléze postavili chatku, která dodnes ještě stojí; červená smůlou, z obrovských kmenů, od kterých sekera odskočí s třesknutím kovu ... Ačkoli přes století stojí opuštěna.“* (Marek 1972b: 285).

Václav Marek na jedné straně líčil život Sámů, pravidelné tahy sobích stád do horských zimovišť, lov rosomáka, medvěda a následný hodokvas, ale i hon na Jó Zakariasena, každoroční velikonoční pouti na místní farnost, kde se scházeli všichni Sámové z okolí, námluvy a svatební i náboženské obřady. Vše Václav Marek do detailu popisoval, včetně krásy ale i drsnosti laponské přírody. Na druhé straně popisoval zvyky nově příchozích sedláků, těch nejchudších lidí, kteří přicházeli z chudých oblastí, kteří neměli, kromě svých životů, co ztratit a tak riskovali i tvrdé severské podmínky a střety se Sámy, rituály vázající se k setí, ale i vánoční zvyky. Román byl doplněn rejstříkem sámských termínů a vysvětlivkem sestavených Václavem Markem a také pásmem Markových fotografií z dalekého Severu.

3.8 Shrnutí kapitoly

Z výše uvedeného je zřejmé, že Václav Marek se přidržel metodologických postupů a volil obdobná výzkumná témata, jak to v padesátých letech navrhoval Otakar Nahodil. Marek se tak v rámci svého zájmu věnuje oblastem, jakými jsou tradiční sámské náboženství, vznik a vývoj tradičního způsobu sámské obživy, etnogeneze Sámů, historický vývoj sociálního a rodinného života Sámů nebo postavení sámské menšiny v národním státě. Bohužel se Marek po zbytek života nedokázal od takto vymezené etnografie oprostít a stejnou linii držel do konce své kariéry. Všechny Markovy studie bývaly doplněny vědeckými pracemi ostatních autorů zabývajících se stejným tématem, podpořeny archeologickými nálezy a bohatou etymologií jednotlivých sámských názvů a jmen.

Václav Marek vycházel zcela jednoznačně z dobové marxistické ideologie,⁸ založené na hypotéze o existenci společenského konfliktu, jehož základem je nerovnoměrné rozložení bohatství mezi lidmi,

⁸ Ve smyslu marxismu-leninismu jakožto politické ideologie, která vytvořila rigorózní rámec pro výklad dějinných souvislostí ve smyslu historického materialismu. Více viz Rákosník in Jiroušek a kol. 2004

respektive mezi příslušníky jednotlivých společenských tříd. Běžně ve svých textech používal marxistickou terminologii, tedy termíny jako kupříkladu „třída“, „proletář“, „vykořisťování“ apod. Sámskou etnicitu chápal spíše jako formu sociální stigmatizace, neboť Sámové byli vnímáni jako součást nejnižší společenské třídy skandinávských zemí. Ústředním motivem Markovy práce byla změna. Změna údajné původní demokratické a rovnostářské společnosti na diferencovanou, odnárodněnou. Změna původního racionálního chování na chování náboženské, odosobněné hlavně díky vzniku nové specializace – postavy šamana.

Marek se po celý svůj život ve svém díle vymezoval a ostře kritizoval oficiální vládní politiku „norvegizace“, kterou chápal jako politiku likvidující sámskou specifičnost a svébytnost. Také se zabýval „střetem kultur“ v podobě soužití původních Sámů a nově příchozích sedláků, kteří spolu s vládou zabírali Sámům jejich půdu a pastviště. Tento střet zvláště plasticky popisuje ve své románové trilogii, ze které však knižně vyšel pouze první díl.

4 ZASAZENÍ MARKOVA DÍLA DO EVROPSKÉHO KONTEXTU

Marek sám sebe označoval jako vědce „pozitivistického“, byl přesvědčený, že dějepisectví by se mělo zakládat na systematické práci s prameny a nikoli na romantické intuici, a kladl důraz na to, aby věda nevycházela ze spekulací, nýbrž z daných faktů. Způsob jeho psaní byl odrazem textů a knih, které sám četl, se kterými se buď ztotožňoval, nebo se vůči nim vymezoval. Vědecké texty ostatních autorů doplňoval vlastními poznatky a pozorováními, v jeho vlastních pracích však hrají roli spíše marginální. Václav Marek si během svého pobytu v Laponsku kupoval a půjčoval klasické i současné odborné knihy a časopisy v různých univerzitních knihovnách po celé Skandinávii a to v Helsinkách, Uppsale, v Bergenu, v Kodani, v Oslu, i ve Stockholmu. Po svém návratu do Československa byl v neustálém kontaktu se severskými nakladatelstvími a knihovnami, u kterých objednával další nové publikace. Podle jeho vlastního vyjádření čítala Markova osobní knihovna přes 5000 svazků, a to i po redukci knihovny, ke které byl přinucen omezeným prostorem. Svoji obsáhlou knihovnu pak mimo jiné využíval pro psaní svých vědeckých i populárních článků, především o Sámech a laponské přírodě.

Úvod této kapitoly je věnován přehledu vývoje pohledu na Sámy v zahraničí, především v odborné etnografické literatuře. Převážná část kapitoly pak uvádí a rozebírá zásadní témata, ve kterých se Václav Marek vymezoval vůči evropským autorům, kteří se, ať už v hluboké minulosti, nebo Markově současnosti, věnovali různým aspektům sámské kultury a sociálního uspořádání. U každého takového tématu také uvádím autory, ze kterých Marek vycházel a na které myšlenkově navazoval. V závěru kapitoly se věnuji odkazu Václava Marka v severské odborné literatuře, zda vůbec, případně v jaké míře se na Marka odkazují současní evropští vědci zabývající se Sámy.

4.1 Vývoj pohledu na Sámy v evropské etnografické literatuře

Pohled na Sámy v literatuře, ať už odborné nebo populární, prodělal během staletí několik obrátů. Již od středověku byli Sámové norským státem vnímáni a respektováni jako „nejstarší v zemi“, a tím jim náležela i výhradní práva na užívání území, na kterých po generace žili. Případná migrace zahraničních obyvatel na jejich území probíhala v klidu a většinou docházelo k „posámštění“ nově příchozích obyvatel (Pokorná 2009: 288). Mimo zaručení práv na sámskou půdu se státní zájem o Sámy soustředil na vysílání křesťanských misionářů do oblasti a hlavně na vzdálená místa, která ještě nebyla křesťanská. Jazykem této misijní činnosti však byla sámština, kterou se misionáři byli povinni naučit (Pokorná 2009: 288).

Situace se však změnila ke konci první poloviny 19. století s nástupem nacionalismu. Etnické menšiny, tedy i Sámové, kteří už nebyli chápáni jako původní obyvatelé, ale jako potomci Mongolů, kteří přišli do Skandinávie z asijských stepí, se v Norsku etnicky zařadily hluboko pod norskou populaci (Pokorná 2009: 288). Kromě toho se Sámům začaly připisovat charakteristiky spojené se stereotypním viděním neevropských etnik, tedy jako na primitivní, divoké, agresivní a nemorální (Pokorná 2009: 288). Sámové se stali evropskými domorodci a byli vnímáni jako poslední primitivní rasa severu a jejich jedinou šancí na přežití bylo pozvednutí na vyšší civilizační úroveň, tedy integrovat a asimilovat je do většinové norské a švédské společnosti, což vyústilo v oficiální vládní politiku „norvegizace“, „fornorskningspolitikk“ (Pokorná 2009: 289-290). Od 80. let 19. století se tak státní minoritní politika zostříla, jediným jazykem ve školách i v kostelech byla povolena pouze norština a změny zasáhly i ekonomickou a komunikační sféru. V 60. letech 20. století pak dochází k obrátu a Sámům jsou postupně navracena jejich práva jak na půdu, tak na vlastní způsob života (Pokorná 2009: 289).

Marek se obecně velmi silně vymezuje vůči autorům, kteří Sámy popisují negativně, jako hloupé lenochy. Kritizuje tak finského etnografa a filologa Matiasa Alexandra Castréna (1853), který píše, že *„Laponci v Enare jsou těžkopádní a pomalí, trdomyslní a hloupí. Také však jsou závistiví, nepřející, svárliví a nesmiřitelní, prohnaní a lstiví a mají ještě řadu jiných podobných vlastností“* (Marek 1989: 179). Sám Marek poukazoval na to, že o Sámech sice bylo v průběhu časů napsáno velké množství spisů a knih, ale až do nedávné minulosti je psali jen cizinci, hlavně Norové, Švédové, Rusové, Finové, Němci a Francouzi. Při tom však šlo často o vyzdvihnutí přínosů a pozitivních vlivů většinové společnosti (Marek 1989:181). Václav Marek pracoval i se zprávami, které byly sepsány hluboko v prvním tisíciletí našeho letopočtu. Uváděl tak autory zmiňující Sámy, jako byli římský historik Publius Cornelius Tacitus (54-120 n.l.), gótský historik Jordanes (6. stol.), langobardský historik Paulus Diaconus (8. stol.), severonorský náčelník a sedlák Ottar (9. stol.) nebo švédský historik Olaus Magnus (1490-1557), jehož latinsky psaný spis (Magnus 1555) obsahuje mimo jiné i podrobné líčení specifik Sámů. Marek například uvádí záznam gótského historika Jordana z šestého století, který údajně nazval Sámy *„finni mitissimi“*⁹, tedy mírumilovnými, což je dle Marka příznačná charakteristika (Marek 1989: 131).

Stejně tak Tacitův spis z 1. století našeho letopočtu, který mimochodem zřejmě obsahuje první zmínku o Sámech vůbec, hovoří o Sámech s rezervovaným respektem: *„Fennové jeví úžasnou divokost a zpustlou chudobu; nemají ani koní ani příbytku; potravou jsou jim byliny, oděvem je kůže, za lože holá země; jediná útěcha v šípech, které zahrocují kostmi z nedostatku železa. A týž lov živí jak muže, tak ženy; neboť všude považují a požadují svého dílu z kořisti. Ani děti nemají jiného úkrytu před zvěří a deštěm než boudu z haluzí stromových spletenou; sem vracejí se muži, tu jest útulek starců. Ale blaženější zdá se jim ten život než lopotiti své cizí jmění ve strachu i naději spravovati.*

⁹ V Norsku a Švédsku se pro Sámy dříve používalo označení finn (finne znamená Fin) a z tohoto důvodu se v Norsku oblast s nejvyšší koncentrací Sámů nazývá Finnmarka. Více viz Kovář 2009.

Bezstarostni jsouce proti lidem, bezstarostní proti bohům, dosáhli věci nejtěžší, ani jedné tužby neznají“ (Tacitus 1945: 26-27).

Obdobně se vyjadřoval i Jan Ferdinand Körning, švédský jezuita a misionář, který polovinu svého života prožil v Čechách. Körning se na Laponské území dostal počátkem roku 1660 a strávil tam dva měsíce. O Sámech napsal: *„Lidé také jsou hubení, drobné postavy, jako i jejich psíci jsou malincí. Jsou však velmi opatrní, protože jsou povahou bázliví a k válčení nezpůsobilí, nedožívají se dlouhého věku a kromě toho mnozí z nich nějak náhle umírají; od přírody jsou mírní a stěží je mezi nimi slyšet hádky nebo násilnosti. Vlasy mají řídké a krátké a mnozí jsou plešatí, vousy nemají téměř žádné a za příčinu toho se považuje, že chleba nepoužívají nikdy a soli zřídka a pijí nečistou vodu z bažin nebo sněhu (a proto, kdekoliv se dostanou k pálenice, nezřídka ji pijí)... Laponské ženy, některé velmi sličného vzhledu, vykračují dosti půvabně ve svém oděvu zdobeném tu a tam cínovými vlákny, třebaže jsou mravů hrubých a nevzdělaných“ (Binková, Polišenský 1989: 283-287).* Körningovi sice většinu věcí, které z Laponska vezl, cestou do Čech ukradli němečtí vojáci, dovezl však třináctiletého sámského chlapce, prokazatelně prvního, který opustil svou vlast. Švédský jezuita o něm psal, že je chytrý a nadaný. Umístil jej nakonec v semináři sv. Václava v Praze s ostatními studenty. Jeho další příběh nám však není znám (Borovička 2010: 196). S nástupem nacionalismu však dochází k razantní proměně v pohledu na Sámy. Do té doby byl vztah k Sámům mnohem kladnější a převládala osvícenecká představa Sáma jakožto ušlechtilého divocha.

Nacionalismus však vyžadoval národní homogenitu a sámskou kulturu začala ohrožovat politika asimilace. Dříve předpokládaná teorie domorodosti Sámů ve Fennoskandinávii byla pozměněna vlivem nacionalistických diskuzí a na Sámy bylo nahlíženo jako na *„líné, nemorální a opilé“ (Marek 1989: 179).* Ukázkou této změny z našeho prostředí může být cestopis Karla Čapka z roku 1938 *„Cesta na sever“*: *„Pokud vím, živí se Laponci hlavně tím, že běhají po Narviku, Tromso nebo Hammerfestu v malebných krajích (s úzkými nohavicemi,*

zobákovitými láptěmi, přepásanou kazajkou a červeným chocholem na čepici) a prodávají cizincům dřevěné lžíce, kožišiny a sobí parohy; dále tím, že žijí ve stanech a nechávají se fotografovat. Jsou jinak velmi skromní, drobní a degenerovaní; a mají úžasný, opravdu divošský sluch.“ (Čapek 1980: 63). Zásadně odlišný pohled na sámskou kulturu pak přinesl Václav Marek, pro kterého nebyli Sámové barbaři, nevzdělanci nebo lenoši, ale naopak lidé s hlubokými znalostmi přírody, jejichž způsob života byl nejen životaschopný, ale v daných subarktických podmínkách dokonce nejvýhodnější. „Stejně jako i v jiných souvislostech bývají Laponci s oblibou označováni za primitivy a za méněcenné. Žil-li člověk na Severu skoro polovici svého života a mohl-li se dívat nezaujatě na tyto společenské vztahy mezi sedláky a kočovníky, nepropadne tak snadno tomuto subjektivnímu hodnocení, jehož vlastní důvody bývají zpravidla skrývány a leží někde docela jinde – obyčejně jenom v sousedských rozmlíškách a sporech ... které za starých dob vedly i k násilnostem a krveprolitím.“ (Marek 2009: 9).

Markova charakteristika Sámů se tak podstatně lišila od ostatních autorů té doby, kteří byli silně ovlivněni nacionalismem a s ním spojenou „norvegizací“ Sámů. Marek popisoval Sámy následovně: *„Díky drsným podmínkám a složitému životu kolem sobích stád, daleko v horách a v bouři, naučil se každý z nich spoléhat sám na sebe. Vynikají bystrým postřehem, jsou pohybliví, čilí a pohotoví; dovedou se radovat z prostých maličkostí života a dovedou ocenit krásu svého drsného a chudého domova. V diskuzích mezi přáteli i s cizími lidmi osvědčují vysokou míru inteligence. Neumí se hádat a přít – rozprávějí s každým se zjevnou lehkostí, s úsměvem a s jakousi stálou nákloností k žertu – snad z nedůvěry k samotnému významu slov či dokonce k tomu, s nímž hovoří“ (Marek 1989: 131).*

4.2 Náboženství Sámů

V oblasti náboženství Václav Marek velmi často využíval vědeckých prací norského lingvisty a prvního profesora sámštiny na univerzitě v Oslu Jense Andrease Friise (1821-1896), finského etnologa Rafaela Karstena (1879-1956), švédského etnografa Ernsta Mankera (1893-1972), norského lingvisty a etnografa Justa Knuta Qvigstada (1853-1957) a švédského lingvisty a etnografa Karla Bernharda Wiklunda (1868-1934). Myšlenky uvedených autorů však nepřebíral nekriticky. Vůči Mankerovi se například vymezoval v oblasti „seit“, které Marek chápal jako pouhé přirozeně utvářené předměty, které až postupem času získávaly zvláštní význam v sámské společnosti, tedy jako „mazací kámen“ (Marek 2009: 120), případně „ekonomickou oběť“ (Marek 1955: 359), pro Karstena však byla „seita“ typickým výrazem přírodního animismu (Marek 2009: 122). Dále také kritizoval Ernsta Mankera a Carla Antona Petterssona ze Švédska z toho důvodu, že podle Marka neřešili původ „saivů“, čímž pomíjeli otázku historického vzniku a vývoje představ o „saivech“ (Marek 1959b: 398).

4.3 Antropologie Sámů

V oblasti antropologie Sámů, kterou Marek chápal čistě biologicky, poukazoval na vysoký výskyt krevní skupiny A₂ u Sámů. Tato krevní skupina byla zvláště rozšířená na severu Evropy, ve Skandinávii a na Islandu, přičemž krevní skupina A₂ bývá v rámci krevní skupiny A značně minoritní. Udává se, že A₁ má asi 95% nositelů krevní skupiny A (D'Adamo 2002). Marek uváděl, že nejvyšší výskyt krevní skupiny A₂ mají Sámové při norskó-švédském pohraničí, na širokém území hraničního horského hřebene a v jeho okolí. Naproti tomu například Finové měli výskyt krevní skupiny A₂ nízký. (Marek 1989: 36).

Na výskyt krevní skupiny A₂ u Sámů poprvé poukázal v roce 1929 norský antropolog Halfdan Bryn (1929), dále například německý rasový

antropolog Egon von Eickstedt (1934) a švédský antropolog Bertil Lundman (1952), později také například švédský antropolog Lars Beckman (1959), jihoafrický genetik Anthony Clifford Allison (1952, 1956), známý spíše svým studiem genetické resistance vůči malárii, a britský genetik a biologický antropolog Arthur Ernest Mourant (1952, 1954, 1956). Marek také sám prováděl měření sámského obyvatelstva kolem norsk-švédské hranice, které pokládal za „čistokrevné laponské osídlení“ (Marek 1989: 38). Zde jsou údaje, které sám naměřil v roce 1945 u skupiny Sámů z jižního Helgelandu v Norsku: „výška těla 1564 mm, délka lebky 189, šířka 153 mm, šířka lícních kostí 140,2 mm, index lebky 83, 33 a výška nosního sedla (měřeno podle Bryna) 11 mm. Všechny vyšetřené osoby měly měkký, vlnitý vlas, který měl na průřezu rozměry jako 1:2 či 1:3. Barva vlasu byla v 75% nahnědlá. Oči spíše světlejší, jen z 50% s temnou příměsí (podle Fischer-Martina)“ (Marek 1989: 38). Z uvedených údajů a na základě analýzy DNA a enzymových systémů pak Marek vyvodil, že „Laponci nemají tedy nic společného s Mongoly a nepodobají se také žádným jiným arktickým národům, jako Eskymákům“ (Marek 1989: 40).

Také se vymezoval vůči údajné biologické méněcennosti Sámů, kterou prosazoval norský rasový antropolog J. A. Mjöen (1931). Ten tak soudil podle rozšíření tuberkulózy mezi Sámy a hovořil o „*hormonální nevyrovnanosti*“ Sámů, kterou vysvětloval jako „*nestabilitu mentálních a morálních aspektů a nedostatkem rovnováhy*“, a uváděl, že jejich „*motivy a jednání jsou nevypočitatelné, jejich pudy jsou silnější než sebekontrola*“ (Mjöen 1931: 36). Marek rozšíření tuberkulózy mezi sámskou populací vysvětloval spíše nepřipraveností Sámů na setkání s tuberkulózou, stejně jako tomu bylo podle Marka například u Švédů ve Stockholmu v letech 1811-1820. Sámové tehdy dostali tuberkulózu od svých sousedů ve stejném rozsahu, jako byli postiženi Švédové, přesně v době zavedení usedlého bydlení ve srubech (Marek in Kovář a kol. 2009: 363).

4.4 Původ chovu sobů

Václav Marek byl silně ovlivněn svým přítelem Erikem Nilssonem-Mankokem (1908-1993). Tento sámský marxistický sociolog se, mimo jiné, věnoval fenoménu chovu sobů v sámské společnosti a kultuře. Stejně jako Marek kritizoval extenzivní chov sobů, který byl v rozporu s klasickým, intenzivním chovem sobů, který oba chápali jako distinktivní rys sámské kultury (Nilsson-Mankok 1984). Tento extenzivní, „velkoobjemový“ chov sobů ve své podstatě vylučoval většinu Sámů ze sámské společnosti. Tato debata extenzivního vs. intenzivního chovu sobů v sámské kultuře ostatně zdaleka není uzavřena a je živá dodnes v rámci identifikace a ukotvení sámské společnosti.

Sporným bodem byla ovšem pro Marka doba, kdy u Sámů chov sobů vznikl. Písemné zmínky evropských autorů se v tomto velmi rozcházejí. Sám Marek rozdělval autory zabývající se tímto tématem do šesti skupin, podle období, kdy podle nich chov sobů v Laponsku vznikl. První skupinou autorů, která kladla vznik chovu sobů do paleolitu, případně do mezolitu, tedy v době od 30.000 do 8.000 let př. n. l., byli např. finský etnograf Uuno Taavi Sirelius (1916), finský lingvista Toivo Immanuel Itkonen (1960), rakouský historik Oswald Menghin (1931), ruský historik G. P. Sosnovsky (1933), německý historik Henn Pohlhausen (1953), rakouský archeolog Franz Hančar (1955), německý historik Karl Josef Narr (1958) nebo německý paleontolog Frederick Everard Zeuner (1963).

Druhou skupinou, která kladla původ chovu sobů do neolitu a která odvozovala chov sobů z jejich lovu, případně přebíráním vzoru chovu z jihu, byli již výše zmíněný švédský lingvista a etnograf Karl Bernhard Wiklund (1937), dánský archeolog Aage Gudmund Hatt (1919), finský etnolog Kai Donner (1933), rakouský etnolog Karl Jettmar (1952, 1953), ruský archeolog Sergej Vladimirovič Kiselev (1951) nebo ruský zoolog S. N. Bogoljubsky (1959). Třetí skupinou byli autoři, kteří kladli počátek

chovu sobů do doby bronzové. Mezi ně patřil například německý archeolog Burchard Brentjes (1965).

Čtvrtou skupinu představoval například americký antropolog Berthold Laufer (1917), který kladl počátek chovu sobů do období kolem začátku našeho letopočtu a v několika následujících stoletích. Pátou skupinu představoval ruský historik A. N. Maksimov (1928), švédský lingvista Israel Ruong (1943-1944), norský etnograf Ørnulf Vorren (1958), švédský etnograf Ernst Manker (1958) nebo americký antropolog ruského původu Nicholas Tihon Mirov (1945), kteří kladli původ chovu sobů do devátého století našeho letopočtu. Šestou skupinu, která umisťovala počátek chovu sobů do 15. až 17. století našeho letopočtu, tvořili švédský lingvista Björn Collinder (1949, 1953), norský etnograf Gustorm Gjessing (1944, 1954) a ruští etnografové Maksim Grigorevič Levin (1951, Levin 1958), A. N. Zolotarev (1940) a Glafira Makarevna Vasilevič (1951).

Sám Marek se stavěl spíše na stranu vědců, kteří zasazovali původ chovu sobů do hlubší minulosti. Jako argumenty uváděl různé archeologické nálezy, jako byly sobí ohlávky z kostí datované až k roku 1000 př. n. l., nebo dvě sobí figurky s ohlávkami datované do 6. až 4. století př. n. l. Z dalších archeologických materiálů vyvozoval, že divoký sob přišel do západní Finnmarky až v době kolem 8. tis. př. n. l. (Marek 1989: 105), a původ chovu sobů se tak vyvíjel postupně a pozvolna a ukončen byl podle Marka pravděpodobně do 1 tis. př. n. l. (Marek 1989: 104-106).

4.5 Vývoj sámské kultury

Z hlediska vývoje sámské kultury vycházel Marek velmi často z prací norského archeologa Anderse Johnseny Nummedala a etnografa Gustroma Gjessinga, kteří sledovali a popsali dlouhý vývoj sámské etnické skupiny od kultury Komsa k mesolitu a neolitu (Nummedal 1929, Gjessing 1944, 1954). Dobu železnou pak rozpracovali norský etnograf

Ole Martin Solberg (1909) a norský archeolog Knut Odner (1966). Dále Marek uznával i práce dánského archeologa Povla Simonsena, který zmapoval vývoj a přechodné etapy od paleolitu západní Komsy k mesolitu a k neolitu ve Varengeru (Simonsen 1957).

Marek se vymezoval vůči autorům, kteří předpokládali příchod Sámů do oblasti dnešního Švédska, respektive na sever středního Švédska, v době kolem roku 2.000 př. n. l. Takový názor zastávali například norský etnolog Harald Hvarfner nebo švédský historik Rolf Kjellström, který ve středním Švédsku zkoumal chytací jámy a kóty a soudil, že tyto jámy a kóty patřily předchůdcům Norů a Švédů, tedy nikoliv Sámům (Kjellström 1976). Opačný názor zastávala švédská etnoložka Phebe Fjellström, která kóty a chytací jámy v oblasti středního Švédska připsala právě Sámům (Fjellström 1985).

Nummendal, zkoumal první známou kulturu této oblasti (Nummendal 1929), kulturu Komsa, pojmenovanou podle názvu malé hory na poloostrovu stejného jména, kde byly objeveny první nálezy této kultury, uvnitř Altafjordu u městečka Alta. Název hory, tedy spíše kopce, pochází od slova „komsa“, což je sámská kolébka. Hora svým tvarem skutečně připomíná obrácenou dětskou kolébku. Nummendal tedy došel k názoru, že kultura Komsa pochází z tardiglaciálu a vyvíjela se dále v postglaciálu a na východě i v mesolitu, a že vznikla tedy v době před 10.000 lety př. n. l. a nejspíše již 13 až 10 tisíc let př. n. l. (Marek 1989: 21). Proti této myšlence se stavěl například Knut Odner (1966), který zpochybňoval vysoké stáří Komsy a celkovou jednotnost této kultury (Marek 1989:15).

Nicméně ve Švédsku to byl poprvé švédský archeolog Sven Nilsson, který upozornil na to, že Sámové museli mít v minulosti mnohem větší význam pro osidlování oblasti středního Švédska, než se doposud věřilo (Nilsson 1943-1944). Tuto myšlenku pak podpořil Nummedal, který na jihozápadním pobřeží Norska „objevil“ kulturu Fosna, kterou popsal v r. 1929 v knize Stone Age Finds from Finnmark. Marek pak na základě

všech těchto prací velmi sugestivně líčí zrod kultury Komsa, kterou chápe jako kulturu původní v této oblasti, která nemá svůj původ nikde jinde a později se šířila z místa svého vzniku do všech směrů, na jihozápad podél pobřeží, na jih i přímo na východ na Kolu i dále přes Ural, společně s uralickými kmeny, později s první keramikou k jihozápadu, v době kdy ještě nebylo „žádných finských kmenů“ (Marek 1989: 42). Marek se tak jasně stavěl proti názorům, že Komsa byla „jenom epizodou v minulosti Severu“ (Marek 1969: 8) a že Komsa „není ani už žádná skutečná kultura a nejsou to už ani epizody, nýbrž jen čistě náhodné památky po toulavých lovcích“ (Marek 1969: 8).

Poněkud rozporuplné bylo i chápání tradiční sámské sociální jednotky – „same sity“, tedy sámské obce. Björn Collinder chápal „situ“ jako obecní skupinu, případně populaci obce (Collinder 1953), Ørnulf Vorren chápal „situ“ jako „samenes samfundsorganisasjon“, tedy společenskou organizaci Sámů (Vorren 1958). Naproti tomu Robert Paine, případně Erkki Itkonen, pokládali „situ“ jednoduše za sámskou vesnici, nomádské tábořiště, která se během roku stěhují na různá místa (Paine 1957, Itkonen 1960). Marek se spíše ztotožňoval s první skupinou a definoval „situ“ jako „seskupení schopných lovců, kteří se snad s ohledem ke společným zájmům spojili v trvalejší společenský útvar – v loveckou skupinu. Sita nebyla žádné genetické ani příbuzenské seskupení, sdružení skoro výlučně mužské. Náčelníkem byl volen jednou za tři roky „starosta obce“, který ovšem neměl žádnou osobní moc, protože se všechno rozhodovalo ve společném sněmu. V pozdějších časech až do současnosti se v sitě účastnily také ženy, jako samostatné majitelky sobích stád.“ (Marek 1969: 127).

4.6 Sámské pohádky

Ve čtyřicátých letech začal Marek připravovat soubor pohádek, který se však dočkal vydání až po Markově smrti (Marek 2000). Knihu tvořily příběhy, které Marek sám nasbíral, ale i sbírky jiných etnografů.

Tvořily ji bajky o zvířatech, pohádky s převzatými motivy, etiologické mýty, vyprávění o vlčích a strašidelné příběhy, vyprávění o saivech, uldech a jiných nadpřirozených bytostech, o medvědech, o noidech a seitách, o moru, o Čudech, o stallech a vzpomínková vyprávění o soužití Sámů s kolonisty a o lupičích.

Markovi v roce 1961 vychází v ČSE článek „Laponské pohádky a pověsti a jejich zhodnocení pro všeobecnou folkloristiku“ (Marek 1961), ve které popisoval jednak funkci pohádek, kterou viděl v „*naději třídně slabých a pokořených*“ (Marek 1961: 190), a také charakterizoval pohádky jako kolektivní literární výtvar, který vznikl ze všeobecné třídní beznaděje, jako útěk ze skutečnosti (Marek 1961: 190). Václav Marek svým sběrem sámských pohádek navázal na folkloristickou tradici, kterou v oblasti Laponska položili norský lingvista Jens Andreas Friis (1871), finský muzikolog Otto Donner (1876) a norský lingvista a etnograf Knut Just Qvigstad (1887,1924,1925,1927-29). Systematickým sběrem jojků se zabýval jako první finský muzikolog Armas Launis, který koncem předminulého století začal sbírat jojky v severním Finsku, Norsku a Švédsku. Zaznamenal celkem 824 jojků s melodiemi i texty (Launis 1908). Jinou rozsáhlou sbírku jojků sebral později švédský muzikolog Karl Tirén, obsahující v souhrnu 563 jojků a písní (Tirén 1942).

Václav Marek se s ostatními autory shodoval v otázce, koho představovala mýtická postava „stallo“¹⁰, která vystupovala v řadě pohádek a mýtů z Laponska. Ztotožňoval se s výpovědí staré Sámky Gunhild Börgefjellové, která na Markovu otázku, kdo byli „stallové“ odpověděla: „*to byli přece vikingové!*“ (Marek 1989: 143). Marek tak souhlasil s názorem že „stallo“ byl viking, který který již například zastával L. L. Laestadius (1830), J. A. Friis (1871), nebo Sandberg a Qvigstad (1878). Stejný názor sdíleli také Ørnulf Vorren (1955) a nověji též R. Kjellström (1976). Jednoznačně se pak vymezoval vůči názoru, že

¹⁰ Také *talo*, *tálu*, *stalo*, apod., nebezpečný tvor, někdy obr, někdy hloupý násilník, kterého lze obvykle snadno přelstít, oděný často v lehké brnění, někdy i s helmou, ozbrojený vikinskou železnou sekerou a železným nožem

sámské pohádky o „stallech“ neměly žádnou historickou podstatu a nevznikaly ze skutečnosti, ale z prosté fantazie Sámů. Představitelem takové teorie byl především E. Lagercrantz, který využíval poznatků psychoanalýzy a Freudových názorů na některé jevy z prenatálního i raného života dítěte, jako jsou neurotické představy a strašidelné sny. Jinými slovy, sámské démonické pohádky o medvědovi, o Čudech a „stallech“ i některých jiných bytostech nemají svůj původ v historické skutečnosti, ale vznikaly bezděčně, na podkladě citlivého vnímání sámského novorozence a odtud se později „chorobným a neurotickým“ posunem vyvíjeli dále, až k fantastickým, démonickým představám ukrutných, pohádkových bytostí, jako byl „medvěd-talo“ a další (Lagercrantz 1934).

4.7 Marek v současné evropské etnologii

Zřejmě první skandinávský vědec, který si všiml Markova vědeckého díla, byl norský profesor historie náboženství na univerzitě v Bergenu Håkan Rydving, který jako první vyzdvihl Markův přínos týkající se žen v sámské společnosti (Rydving 1993). Dalším severským vědcem, který si všiml Markova díla, byl norský historik Leif Elsvaten, pracující v sámském muzeu v Hattfjelldalu, který redigoval a později nechal vydat Markovu knihu „Samene i Susendalen“ (Marek 1992b), zabývající se Sámy v oblasti středního Norska v údolí řeky Susny.

V následujícím roce napsal Michal Kovář spolu s norským lappologem z univerzity v Tromsø Haraldem Gaskim článek „Čehkálaš Máttá-Sámis“ (Kovář, Gaski 2010), který vyšel v sámském periodiku „Sámi čálakultuvrralaš áigečála“, zaměřujícím se na sámskou kulturu a společnost. Článek se věnuje přínosu Václava Marka k sámské historiografii. Ve stejném časopise vyšel také článek Leny Kappfjell (2010), shrnující v krátkosti Markův život.

V roce 2013 napsal Michal Kovář doposud poslední článek do odborného periodika pojednávající o Václavu Markovi „A Sami in Bohemia, a Czech in Sápmi“ (Kovář 2013). V článku popisuje korelace mezi některými aspekty díla Václava Marka a jeho přítele, sámského spisovatele a sociologa Erika Nilssona-Mankoka, kdy oba převyprávěli legendu o sámském školákovi z oblasti Vilhelminy ve švédském jižním Laponsku – Mankok v básni Epose (Mankok 1977), Marek ve „Výboru laponských pohádek“ (Marek 1950).

4.8 Shrnutí kapitoly

Ukázali jsme si, že vývoj pohledu na Sámy prodělal v průběhu historie mnoho obrátů, od prezíravého pohrdání antických historiků, přes téměř nekritický obdiv středověkých učenců, k období silně ovlivněnému nacionalismem, které bylo typické pohrdáním a zesměšňováním sámského způsobu života. Václav Marek se velmi intenzivně vymezoval vůči rasistickým autorům, jakými byli například J. A. Mjöen nebo Matias Alexander Castrén, a poukazoval na svébytnost a odůvodněnost sámského způsobu života.

Nejvíce pak využíval vědeckých prací skandinávských autorů, zvláště Jense Andrease Friise, Rafaela Karstena a Ernsta Mankera v oblasti sámského náboženství, Anderse Johnsen a Nummedala a Gustroma Gjessinga, kteří se věnovali historii sámské kultury, a Jense Andrease Friise, Otto Donnera a Justa Knuta Quigstada, sbírající sámské pohádky a písně.

Současní evropští etnologové se na Marka odkazují jen velmi zřídka. Vzácným příkladem tak může být Håkan Rydving, oceňující Markův zájem o postavení žen v sámské společnosti, případně Leif Elsvaten, který nechal v devadesátých letech vydat Markovu historickou stať „Samene i Susendalen“ (Marek 1992b).

5 MAREK A ČESKOSLOVENSKÁ CIZOKRAJNÁ ETNOGRAFIE

Cílem této kapitoly je představit časopis Československá et(h)nografie jako odborný vedoucí časopis padesátých a začátku šedesátých let, včetně tematického složení uveřejněných odborných článků. Jednotlivé články jsou tematicky seřazeny podle etnografického terénu a podle autora článku. Také jsou stručně představeni jednotliví autoři přispívající do ČSE a jejich odborné články. Zvláštní ohled je brán na základní témata a problémy těchto článků a jejich komparace s Markovým dílem.

5.1 Časopis Československá et(h)nografie

Československá etnografie byla od svého vzniku v 70.-80. letech 19. století výhradně zaměřena na domácí lidovou kulturu, případně na slovanský terén. Tato zahleděnost do sebe vydržela oboru až do 40. let, do příchodu Otakara Nahodila, přicházejícího s pokusem o srovnávací etnografii a s novým odborným časopisem Československá ethnografie, který začal přinášet články věnované evropské i zámořské etnografii. V 60. letech však došlo k mocenskému pádu, jak Otakara Nahodila samotného, tak i jeho časopisu, a tím skončila i možnost publikovat práce zaměřené na evropský terén. Po ukončení časopisu měl články věnující se evropské etnografii začít vydávat restrukturalizovaný Český lid, ale to se nakonec nikdy nestalo (Kandert 2002: 170). S nástupem Antonína Robka došlo k opětovné masivní politizaci etnografie a k posílení sebestřednosti oboru, čímž skončila krátká možnost v dlouhých dějinách československé etnografie zabývat se a publikovat články zaměřené nejen na československý nebo slovanský terén, ale zaměřené více evropsky, případně celosvětově.

Otakar Nahodil, mimo jiné, založil a vedl jediné odborné periodikum té doby, které se věnovalo etnografii¹¹, a to Československou etnografii, založenou v roce 1953 a v roce 1959 přejmenovanou na Československou etnografii. Toto odborné periodikum, kopírující strukturu ústředního sovětského časopisu Sovětskaja etnografija, a které vydával Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV společně s Kabinetem pro národopis SAV, vycházelo čtyřikrát ročně až do roku 1962, kdy došlo ke sloučení s Českým lidem. Časopis se členil na několik částí: etnografie Československa, cizokrajná etnografie, teoretické problémy, otázky metodiky, recenze, kronika a zprávy z terénních výzkumů. Byl to jediný časopis, který se v této době věnoval problematice cizokrajné etnografie. Není bez zajímavosti, že cizokrajné etnografii se časopis věnoval plnými 14% obsahu, tedy více než například folkloristice (Petráňová, Bahenský 2002: 200).

Václav Marek publikoval své články v padesátých letech vedle takových osobností, jakými byli zakladatel československé religionistiky a světově uznávaný indolog Otakar Pertold (1884-1965), autor klasifikace jazyků jihoamerických indiánů Čestmír Loukotka (1895-1966), výše zmíněný otec československé etnografie padesátých let Otakar Nahodil (1923-1995), amerikanista a pozdější ředitel Náprstkova muzea Václav Šolc (1919-1995), jeden ze světově nejznámějších českých antropologů Ladislav Holý (1933-1997), jeho blízký spolupracovník a pozdější profesor kulturní antropologie na univerzitě v Cambridge Milan Stuchlík (1932-1980) nebo indolog Kamil Zvelebil (1927-2009). V ČSE byl Marek spolu s Ladislavem Holým dokonce nejčastěji publikovaným autorem zabývající se cizokrajnou etnografií, a co se počtu uveřejněných článků týče, nechal za sebou i všechny výše uvedené badatele (Graf 2). Dá se tedy říci, že byl v této době vysoce ceněným etnografem. Po nucené změně, která zasáhla československou etnografii na začátku šedesátých let, kdy se v roce 1961 dočasně otevřely brány československým

¹¹ Hlavní odborné periodikum do té doby Národopisný věstník československý byl v rámci restrukturalizace oboru zrušen a Český lid tou dobou plnil funkci spíše popularizující (Bahenský 2008: 221)

etnografům mj. do Afriky, kam začali být vysíláni etnograficky vzdělaní, zkušenější a prověřenější pracovníci (Holý, Skalníková), čímž se etnografický zájem soustředil do jiných oblastí, než byl sever Evropy, a v následujícím období, kdy odešla „stará garnitura“¹², zhasla i vycházející hvězda Václava Marka, kterému již nebylo dovoleno vydávat další studie a byl nucený stáhnout se do ústraní. Markovi také, na rozdíl od výše uvedených, chybělo jak akademické vzdělání, tak i zahraniční vědecká proslulost.

V rámci Československé et(h)nografie byly v každém čísle v sekci Otázky cizokrajné ethnografie uveřejňovány články převážně československých badatelů, jejichž hlavním motivem byla cizokrajná ethnografie. Celkem tak vyšlo 38 článků zaměřujících se na ethnografii jižní Ameriky, střední a jižní Afriky, střední a východní Asie nebo Srí Lanky, ale i Japonska, Súdánu a díky Václavu Markovi také Laponska (Graf 1). Centrem zájmu badatelů pak byla převážně materiální kultura, vznik a vývoj vybraných složek dané kultury a náboženství. Články byly psány v drtivé většině českými ethnografy. Výjimkou byly texty německé lékařky a etnologky Wandy Hankeové, ruského ethnografa Leonida Pavloviče Potapova a ruské ethnografky V. V. Bardavelidzeové. Potapovovi vyšly celkem tři články, ostatním dvěma ethnografkám po jednom článku.

Nejpublikovanějším autorem v oblasti cizokrajné ethnografie pak byl Václav Marek spolu s Ladislavem Holým po pěti článcích, následován Čestmírem Loukotkou se čtyřmi články, Otakarem Pertoldem, L. P. Potapovem, Milanem Stuchlíkem a Václavem Šolcem se třemi články a Zdeňkem Hrdličkou, Kamilem Zvelebilem a Otakarem Nahodilem se dvěma články. Ostatní autoři (Ladislav Černý, pod pseudonymem L. J. Krušina-Černý, Josef Segó, Jindřich Dlouhý, Bohumír Roedl) pak měli shodně po jednom článku. Kromě ethnografie vybraných oblastí a kultur se dva články zabývaly i konkrétními ethnografy a cestovateli. Jednalo se o

¹² Pertold umírá v r. 1965, Loukotka 1966, Nahodil v r. 1966 emigruje do SRN, Holý byl od roku 1968 ředitelem Livingstonova muzea v Zambii a do Československa už se nevrátil, Zvelebil v r. 1970 emigruje do Francie, Stuchlík se po roce 1968 nevrací z terénního výzkumu v Chile

článek Čestmíra Loukotky zabývající se ruským cestovatelem N. N. Miklucho-Malkajem a studie Otakara Pertolda o dr. Václavu Svobodovi.

V počátečních ročnících převládaly práce založené na analýze literárních zdrojů, případně studií jiných etnografů, první prokazatelné studie založené na terénních výzkumech se začaly objevovat až v ročníku IV, z roku 1956, zjevně v souvislosti s ideologickým uvolňováním v Československu po roce 1956. Až v průběhu dalších ročníků nastal postupný obrat a příklon ke studiím založených na terénních výzkumech. Nejvíce patrné to bylo v posledním ročníku ČSE, kde byly ze čtyř zveřejněných článků hned tři založeny na terénních výzkumech autorů. Společným rysem autorů bylo jednak uvést přehled publikovaných historických pramenů týkajících se vybrané oblasti, snaha zrekonstruovat a časově zasadit vznik a vývoj dané etnologické oblasti, popis praktik a obřadů, etymologie vybraných původních slov a názvů, snaha nalézt přežitky z dřívějších dob, které se dochovali do současnosti, ale také přehled současné situace. S postupným obratem k terénním výzkumům se samozřejmě omezilo zaměření na historický aspekt studií a začala se stále více brát v úvahu současná situace vybraných společností a jejich výhled do budoucnosti.

Vedle sekce Otázky cizokrajné ethnografie byly ještě některé cizokrajné etnografické články uveřejňovány v dalších sekcích. Takovými byly tři Markovy recenze v oddíle Kritika a bibliografie (Marek 1955, 1958a, 1958b), Markův článek o sámských pohádkách a pověstech v Cizokrajném folklóru (Marek 1961) a článek „Český přínos k poznání Brazílie“ (Loukotka 1960) v sekci Dějiny vědy. Stejně tak jsem pro tento přehled vynechal články v sekci Terénní výzkumy, informující o probíhajících výzkumech v zahraničí a referujících o prvních etnografických výsledcích.

5.2 Etnografie Asie

Nejzastoupenější oblastí v rámci cizokrajné etnografie v ČSE byla jednoznačně Asie. Jihovýchodní Asií, respektive ostrovem Srí Lanka, v padesátých letech ještě pod názvem Cejlon, se zabýval ve svých člancích Otakar Pertold. Ve svém textu „Zbytky starého zemědělského obhospodařování půdy na Ceyloně“ (Pertold 1953) se věnoval vzniku a vývoji zemědělství na Srí Lance, uvedl první písemné zmínky o zemědělství a tomto ostrovním státě a také zprávy ostatních badatelů, které se týkaly tohoto tématu. Dále popisoval vznik a vývoj společnosti, způsob organizace a pracovní činnosti v zemědělství. Negativně se vyjadřoval k C. G. Seligmannovi, který pobýval na Srí Lance téměř ve stejné době, ale se kterým se nikdy nesešel, a který hovořil o původním hospodářství jako o „primárním komunismu“. Podle Pertolda se však nejednalo o žádné „*primitivní družstevní hospodářství*“, ale spíše o formu jakéhosi „*orientálního feudálního systému*“ (Pertold 1953: 181). Nicméně zdůraznil, že jím popisovaný systém zemědělství byl značně zastaralý a na Srí Lance již opuštěný (Pertold 1953: 182).

Dalším textem Otakara Pertolda bylo „Umělecko-řemeslné zpracování kovů na Ceyloně“ (Pertold 1953), kde uvedl přehled nejstarších nálezů kovových předmětů a zbraní, včetně jejich datace, dále uvedl zprávy z cejlonských kronik, které se týkaly zpracování kovů, a věnoval se také etymologii vybraných slov týkajících se kovů v sinhalském jazyce. Snažil se také historicky ukotvit schopnost obrábět kovy, tedy železo a drahé kovy a šperky. Následoval popis zdobných motivů a článek uzavřel popisem změn současných postupů díky kontaktům s Angličany.

Posledním článkem Otakara Pertolda byla „Studie dra Václava Svobody o Nikobarech“ (Pertold 1955). Václav Svoboda byl lékařem rakousko-uherského námořnictva, etnograf a antropolog. Strávil na ostrově pouhé čtyři dny, ale získal zápisky E. H. Mana, guvernéra britské trestanecké kolonie, na jejichž základech postavil svůj etnografický

výzkum. Na ostrov se dostal jako člen posádky lodi, která měla zajistit Rakousko-Uhersku zámořské kolonie. Po návratu se Svoboda vyslovil proti nápadu kolonizovat Nikobar. Studoval literaturu a exponáty v muzeích, ale nedostal se do britského muzea v Londýně, které mělo nejširší materiál. Pertold dále seznámil čtenáře se Svobodovými studiemi o Nikobarech, ve kterých psal o geografii, obyvatelstvu a jeho původu, tělesné stavbě, hmotné kultuře, obydlí, rodinném a společenském uspořádání, popisoval plavby a stavby člunů, náboženství, slavnosti a obřady při úmrtí. Text uzavřel Pertold zhodnocením Svobodovy práce.

Oblasti jihovýchodní Indie se věnoval také Kamil Zvelebil. Ve svém článku „O vývoji některých kmenů jihoindických“ (Zvelebil: 1954) se věnoval polonómádkým kmenům Ottarů, Malajáliů a dalších, jejich způsobu společenské organizace, obživy, slavností a náboženství, citoval starou klasickou literaturu, hledal přežitky kmenové a rodinné organizace a srovnal jednotlivé jazykové dialekty. Závěr textu věnoval popisu současné situace, kterou označil jako „*pokročilé stadium desintegrace*“, charakteristické ekonomickou závislostí a sociálním útlakem (Zvelebil 1954: 71-72).

Druhým článkem Kamila Zvelebila byly „Hospodářské a společenské vztahy nilagirských kmenů“ (Zvelebil 1955), ve kterém uvedl souhrn a popis jednotlivých kmenů v jižní Indii, první písemné zprávy o jednotlivých kmenech, druh obživy, etymologii jejich názvů, charakterizoval jejich sociální a rodovou organizaci a také stručně popsal náboženské praktiky vybraných společností. Značnou část textu věnoval změnám, které prodělaly zmíněné společnosti v minulých dekádách díky imigraci Evropanů a Indů do oblasti, což vedlo k zakládání plantáží na pěstování čaje a zániku pastvin, tedy i stád, což dále vedlo k zániku jednotlivých kmenů. Popisoval tak přechod od původního způsobu obživy k námezdní práci, která, podle Zvelebila, zničila socioekonomické vztahy mezi lidmi (Zvelebil 1955: 245-246).

Milan Stuchlík se ve svých člancích věnoval sbírkám Náprstkova muzea z oblasti Nové Guineje. Postupně tak vydal články „Dřevěné plastiky a taneční masky z Nového Irska ve sbírkách Náprstkova muzea“ (Stuchlík 1957), obsahující kromě popisu masek také stručný popis totemismu v Novém Irsku, dále článek „Taneční masky z N. Guineje ve sbírkách Náprstkova musea“ (Stuchlík 1960a), obsahující popis masek a jejich rozdělení podle místa a užití, a „Štíty z Nové Guineje ve sbírkách Náprstkova musea všeobecného národopisu v Praze“ (Stuchlík 1960b), kde kromě jejich popisu a rozdělení štítů podle účelu a místního určení uvedl také funkce osobní výzbroje na Nové Guineji.

Popisu muzejních sbírek Náprstkova muzea se věnoval také Václav Šolc. V článku „Meče a dýky Indonesie ze sbírek Náprstkova musea“ (Šolc 1957a) tak uvedl různé druhy mečů a dýk, jejich lokální rozdělení, způsoby zpracování, včetně kreseb jednotlivých typů mečů a dýk. Druhým článkem Václava Šolce byly „Oberländrové sbírky v Náprstkově muzeu“ (Šolc 1957b), ve kterém se věnoval jednak osobě českého cestovatele Filipa Oberländera, tak i jeho sbírce, týkající se života indiánů na severozápadním pobřeží severní Ameriky, uložené v Náprstkově muzeu. Poslední článek „Keramika andské oblasti“ (Šolc 1961) se týkala historie výroby keramiky v oblasti, typů keramik a jejich charakteristik.

Oblasti střední Asie se nejvíce věnoval Otakar Nahodil. Ve svém článku „Přežitky totemismu u tunguzo-mandužských národností“ (Nahodil 1953) se zaměřil spíše na teoretická východiska studia „prvobytného“ náboženství. Silně a opakovaně se vymezoval vůči pozitivismu, který podle Nahodila nemohl vyřešit otázky týkající se vzniku a vývoje náboženství (Nahodil 1953: 27). Částečně obhajoval práce a přístup evolucionistů MacLennana a Frazera, ale kritizoval jejich zjednodušující závěry. Sám vycházel z „marxisticko-leninského materialismu“, přičemž často citoval Engelse. V teoretické části se také věnoval původu a popisu totemismu a historii bádání o totemismu. V druhé části článku se zabýval popisem Tunguzů, jejich historií, národní klasifikací, rodovým zřízením,

náboženstvím, včetně popisu jednotlivých totemických zvířat a stromů a jejich původu a popisu loveckých praktik a obřadů se vztahem k totemickým představám. Jako klíčový a zlomový okamžik v „náboženské ideologii“ viděl přechod od matriarchátu k patriarchátu (Nahodil 1953: 56). Celý text vycházel z analýzy textů věnující se tomuto tématu a této oblasti.

V druhém Nahodilově článku v ČSE „K problematice etnogeneze Turkmenů“ (Nahodil 1958), ve kterém se snažil najít původ Turkmenů, rekonstruoval jejich etnogenetický proces na středoasijském území a uvedl souhrn dostupných výsledků v literatuře na toto téma a vlastní pozorování z terénního výzkumu. Popsal také etnogenezi názvu Turkmen, uvedl první zprávy o tomto etniku a popsali historii od středověku po současnost s ohledem na vývoj jazyka. Text doplnil antropologickým pohledem, což v Nahodilově případě znamenalo rasový typ obyvatelstva, míry a deformace lebky atd. Uvedl také „buržoazní“ antropology, které kritizoval pro jejich neochotu zařadit turkotatarské národy mezi Mongoly (Nahodil 1958: 38), i sovětské badatele, ze kterých myšlenkově vycházel. Článek doplnil bohatým fotografickým materiálem.

Asijské oblasti se věnoval také Zdeněk Hrdlička, který se ve svém článku „O původu a vývoji lien-chua-lao“ (1956) věnoval studiu čínské lidové slovesnosti a základů čínského lidového dramatu. Studie vznikla na základě vlastního výzkumu přímo mezi čínskými zpěváky balad a herci lidových divadel v Pekingu, Tchien-tinu a okolí. Teoretické poznatky pak čerpal z vyprávění zpěváků a herců, z literatury a z textů lien-chua-lao a lao-c.

Druhý článek „Torií – příspěvek k studiu japonských symbolů“ (1962), který napsal Zdeněk Hrdlička spolu se svojí ženou Věrou Hrdličkovou, byl zaměřený na náboženský šintoistický symbol, brány „torii“, které byly součástí šintoistických chrámů a bývaly dominantou navesí a náměstí. Autoři v článku zúročili několikaletý pobyt v Japonsku a vyšli téměř výhradně ze svého pozorování, přičemž nevedli žádnou cizí

literaturu. Věnovali se popisu brány, snažili se o objasnění původu, jejich funkci a popsali je mimo jiné jako „*odumírající náboženský přežitek*“ (Hrdlička, Hrdličková 1962: 248).

5.3 Příspěvky sovětských autorů

Střední Asii se ve svých člancích dále zabývali dva ruští etnografové V. V. Bardavelidzeová a L. P. Potapov. Bardavelidzeová ve svém článku „Chevaurská občina“ (1958) popsala svůj výzkum oblasti v Gruzii se zaměřením na společenskou organizaci, náboženské obřady, věštby a pozici věštce a dalších významných veřejných pozic ve společnosti. Uvedla také význam některých slov v rámci společenské organizace, jako např. otrok, dítě a další, a rozdělení na jednotlivé společenské kategorie.

Leonid Pavlovič Potapov zaslal redakci ČSE tři články, které po překladu do českého jazyka také postupně vyšly. Prvním z nich byl „Z dějin kočovnictví ve Střední Asii“ (Potapov 1957), kde líčil původ vzniku kočovnictví ve střední Asii, popsal přežitky v podobě starého hospodářského, společenského a domácího způsobu života a v neposlední řadě také přínos VŘSR a následného rozvoje průmyslu v oblasti. Druhým článkem byly „Šamanské bubny altajských národností“ (1959), kde se zaměřil na šamanské bubny, které, mimo jiné, zkoumal během svých dlouholetých terénních výzkumů na Altaji. Jednalo se o překlad ruského rukopisu, který autor zaslal redakci ČSE a ve kterém krátce uvedl práce zabývající se stejným tématem a zbytek se zaměřil na vlastní etnografii, tedy hlavně popis bubnů jednotlivých altajských etnik. Posledním uveřejněným článkem byly „Historickoetnografické výzkumy v Tuvě“ (Potapov 1961), ve kterém uvedl výsledky čtyřletého terénního výzkumu Ústavu pro etnografii AV SSSR. Zabýval se v něm etymologií, oděvy, způsobem obživy, etnogenezí, náboženskými představami, nálezy keramiky, výkopy pohřebišť a archeologickými nálezy v hrobech.

5.4 Etnografie Jižní Ameriky

Vedle Laponska, kterému se v ČSE věnoval Václav Marek, byly dalšími hojně zastoupenými lokalitami latinská Amerika a Afrika. Jediný nepůvodní text věnující se jižní Americe byl článek přeložený Čestmírem Loukotkou „Neznámý indiánský kmen na jezeře Jorá v Bolívii“ (1959) od Wandy Hankeové. Tato rakouská lékařka a badatelka, specialista na jihoamerickou etnografii a bojovnice proti otrokářství, zaslala v roce 1956 tento článek do ČSE k otištění, v roce 1957 se vydala prozkoumat dosud neznámý jihoamerický kmen, ale již se nevrátila. Zemřela 31. 8. 1958 na území Leticia v Kolumbii, kde je také dodnes pohřbena (Beer 2007: 85-87). V úvodu textu Hankeová citovala zprávy Francouze Beghina, který několik týdnů žil s dosud neznámým kmenem, ale který svoji zprávu nikdy neuveřejnil. Popisoval, mimo jiné, jak byl kmen v době jeho návštěvy doslova decimován lovci otroků. Následovaly vlastní zápisky Hankeové z terénu z roku 1953, a to jak fyzický a duševní popis obyvatel, tak materiální a duchovní kultury. Následoval popis obydlí, pověstí, příbuzenství a jazyka. Přiložený byl také krátký slovníček a antropologická měření, která Hankeová osobně provedla na třech osobách.

Specialistou na jižní Ameriku se během svého života stal Čestmír Loukotka. Jeho práce vycházely v ČSE již od jeho založení. Prvním textem byly „Indiánské kmeny v severovýchodní Brazílii“ (1953), ve kterém předložil přehled již publikovaných historických pramenů, týkajících se dané oblasti, a výčet kmenů, které v této oblasti žily. Čerpal při tom hlavně z poznámek misionářů z období portugalské nadvlády. Detailně se potom věnoval společnosti Fulniů z roku 1928, se zaměřením na zemědělství, obživu a náboženství včetně posvátných tanců. V textu přitom vycházel pouze z již publikovaných knížek, aniž by se zmínil, že by Brazílii byl jen navštívil. K článku byla také přiložena detailní mapa severovýchodní Brazílie s vyznačením jednotlivých kmenů.

V dalším článku „Papuánské řeči v díle N. N. Miklucho-Malkaje“ (1953) se Loukotka věnoval osobě ruského cestovatele z 19. století a zaměřil se na jeho záznamy z Nové Guineje, ve kterých mimo jiné psal o jazycích, z nichž některé byly do té doby neznámé. V další části textu podal výčet jednotlivých jazyků seřazených podle oblasti, článek opět doplnil mapou zachycující jazykové oblasti dané lokality.

Loukotka se v dalším textu zaměřil i na materiální kulturu. V článku „Jihoaamerická keramika“ (1954) podal přehledný výčet technologií hrnčířství jednotlivých kmenů na území jižní Ameriky, včetně jejich významu pro dané společnosti, popisu jejich keramiky a motivů na keramice i s jejich ilustracemi. Celkově rozdělil keramiku jižní Ameriky do tří historických pásem, ze kterých byl jasný postupný úpadek až do současnosti, kdy už byla keramika vnímána pouze jako kuriozita.

Posledním textem Čestmíra Loukotky v ČSE byl „Indiánský kmen v pohoří Duadoros ve státě Paraná, Brazílie“ (1962), ve kterém jako člen výpravy zkoumající materiální kulturu kmene v pohoří Duadoros již stavěl na terénním etnografickém výzkumu. Na začátku textu opět standardně uvedl již existující texty na dané téma, hlavně se věnoval zprávám cestovatele A. V. Friče a brazilského lingvisty Telemaco Morosini Borby, kteří jako první popisovali dosud neznámou společnost. Zkoumali však pouze válečné zajatce, aniž by byli na jejich území, jejich popis a pohled tak byl značně omezený. Loukotka pak zbytek textu věnoval popisu sídel a obydlí, oděvu a ozdob, opatřování potravy, náradí, sociálního zřízení, které popsal jako prvobytnou pospolnou společnost, funkce náčelníka, jazyka a samozřejmě také náboženství, ve kterém se zaměřil na analýzu lesních duchů. Trochu nezvykle také popsal příslušníky společnosti jako „dobrosrdečné, mírumilovné, přátelské a veselé“ (Loukotka 1962: 53) a neopomenul zdůraznit, že „*neznají pojem soukromého vlastnictví*“ (Loukotka 1962: 53).

Oblasti jižní Ameriky se také věnoval Bohumír Roedl v textu „Indiánská povstání v andské oblasti Jižní Ameriky“ (1962), ve kterém, na

rozdíl od Loukotky, opomenul materiální nebo sociální aspekt jihoamerické společnosti, ale zaměřil se na „*revoluční boj jihoamerických indiánů za osvobození Latinské Ameriky*“ (Roedl 1962: 58). Popsal jednotlivá povstání jihoameričanů proti španělským kolonizátorům od raného novověku až do současnosti. Nezapomněl také upozornit na to, že „*po odchodu španělských kolonizátorů jim vyvstal nový smrtelný nepřítel: severoamerický imperialismus. V čele tohoto mohutného zápasu stanuly komunistické strany zemí Latinské Ameriky*“ (Roedl 1962: 64).

5.5 Etnografie Afriky

V pozdějších číslech ČSE postupně převládal etnografický zájem o oblast Afriky, zvláště díky osobě Ladislava Holého. První dvojicí článků věnujícím se této oblasti bylo „*Získávání a zpracování železa u východoafrických Bantu*“ (Holý 1957, 1958), které ještě nevycházelo z terénních výzkumů, ale z publikované literatury. Cílem této práce bylo podle Holého najít původní místo znalosti zpracování železa, odkud se rozšířilo do okolí. Zaměřil se tak na výskyt železné rudy v oblasti, dolování a rýžování, tavení, způsoby redukce, rituální úkony, zvyky a obřady tavičů, obchod se železem, dále na materiální kulturu, jako byly nástroje užívané při zpracování železa, tedy kovadlina, kladivo, kleště, měchy, redukční pece a dřevěné uhlí, jejich popis, způsoby použití a lokální alternativy. Popisoval také aktivity spojené s kovářskými pracemi, například tažení drátu a magické úkony, obyčeje a zvyky kovářů. Zabýval se také sociálním postavením kovářů, původem a historií železářství v oblasti a etymologií slova železo. Vycházel při tom jak z ústní tradice, tak z písemných zmínek.

V dalším článku „*Jorubské okpo-lfa ve sbírkách Náprstkova musea*“ (Holý 1960) popisoval schránky na schovávání šestnácti palmových zrn, uložené v Náprstkově muzeu, a sloužící západoafrickému kmenu Joruba k věštění. Popisoval také věštby, včetně kosmologického kontextu. Dále rozdělil schránky podle typů. V následujícím roce se vrátil v článku „*Die*

Eisenerzeugung in Nordrhodesien und benachbarten Gebieten“ (Holý 1961) k železářství v severní Rhodesii a v sousedních oblastech. Také se věnoval migraci železářského průmyslu do Konga a severní Rhodesie.

Dalším Holého článkem, který už vyšel z terénního výzkumu, byl text „Zásobování vodou – důležitý činitel ekonomického rozvoje“ (1962) zaměřený na kmen Berti z oblasti Súdánu. V článku se věnoval důležitosti zásobování vodou pomocí studní a pozitivním dopadům stavby hráze v oblasti, která vedla ke změně tradičního způsobu života. Cílem výzkumu byl podle Holého ekonomický rozvoj kmene, kterému v té době bránila závislost na tradičních zdrojích vody, jako byly například studny daleko od sebe.

Posledním článkem zabývajícím se oblastí Afriky byly „Křovácké rytiny a malby“ od Jindřicha Dlouhého (1956), ve kterém se věnoval popisu Sanů se zaměřením na malby a rytiny. Klád si otázky o původu umění Sanů se snahou datovat malby. Dále se snažil zodpovědět otázku, k jakému účelu vlastně malby sloužily a jaký měly význam. Také popisoval různé motivy a techniky maleb a rytin. Často citoval ostatní autory např. profesora V. Suka, který rok působil mezi Sany, dále dr. Emila Holuba a mnoho jiných.

5.6 Etnografie Balkánu

Poslední oblastí, které se věnovali etnografové v ČSE, byl Balkán, respektive Rumunsko. Josef Segó v článku „Ostrov Ada-Kale a turecká lidová píseň“ (1956) zkoumal turecké obyvatelstvo na území Rumunska, historii ostrova a počátek jeho osídlení. Jednalo se o výsledky vlastního etnografického výzkumu. Zaměřil se na lidovou poezii, jako byly lidové, milostné a historické písně, ale také na turecké pěvce. Porovnával například ada-kaleské písně s písní banátskou. Také se věnoval stručnému popisu obyvatel, kteří stále nosili fez, který byl v Turecku zakázán. Popisoval také oslavy příchodu jara, ale i změny, které nastaly

po vyhlášení Rumunské lidové republiky v r. 1947. Změny byly podle Segy veskrze pozitivní (Sego 1956: 178). Poněkud úsměvné je, že pozitivní změny pro Josefa Segu znamenaly i změny, které byly u jiných autorů, vyjadřujících se o změnách v původních kmenech, ale v oblasti západního vlivu, chápány jako negativní, jako byl například přesun tradiční obživy k námezdní práci v továrnách a stěhování celých vesnic do bytů (Pertold 1953: 68, Zvelebil 1954: 71-72, Zvelebil 1955: 245-246, Loukotka 1954: 387).

Posledním, trochu atypickým cizokrajným etnografickým článkem v ČSE, byl text Ladislava Černého, písíciho pod pseudonymem Ladislav Josef Krušina-Černý, „Společenský původ zobrazování vícehlavých božstev“ (Krušina-Černý 1955), který se zaměřil na komparaci vícehlavých božstev zaznamenaných napříč časem i státy. Popisoval tak tříhlavá božstva u Keltů, dochované památky v Polsku a na Balkánu, archeologické nálezy v Malé Asii, severní Sýrii a v Mezopotámii a pokusil se hledat společné znaky. Kritizoval teorii kulturních okruhů a čerpal z historického materialismu (Krušina-Černý 1955: 47). Popisoval nejstarší formy zobrazování lidských podob na nádobách a jako klíčový moment pro společnost uvedl přechod od matriarchátu k patriarchátu (Krušina-Černý 1955: 69). Cílem práce bylo vysvětlit, jak bylo možné, že se polycefalová božstva objevovala na různých místech světa v různých časech. Odpovědí bylo podle Krušiny-Černého to, že tyto bytosti představovaly obraz společenského složení (Krušina-Černý 1955: 69).

5.7 Společná témata

Z Markovy práce, nejen té, která byla publikována v padesátých letech v ČSE, byla zřejmá inspirace Otakarem Nahodilem, ale i jinými badateli z oboru. Otakar Nahodil, který se o Václavu Markovi vyjadřoval jako o „*samoukovi v obecné etnografii*“ (Nahodil 1961: 5), se paradoxně v pozdější fázi svého československého vědeckého života (po roce 1960) kriticky vyjadřoval k zaměření československé etnografie na oblast dějin

materiální kultury, s tím, že oblasti z dějin duchovní kultury zůstaly opomenuty (Nahodil 1961: 2).

Jak již bylo napsáno výše, Marek se, mimo jiné, u Nahodila inspiroval přechodem od matriarchátu k patriarchátu, přičemž tato transformace byla důležitá i u jiných autorů (Krušina-Černý 1955: 69). Matriarchát pak u Sámů charakterizoval jako období, kdy příbuzenství ženy bylo hodnoceno výše než příbuzenství muže, což doložil i příklady z pohádek, kde se často vyskytovaly případy, že při dělení dědictví u chovatelů sobů podíl ženy a sestry byl větší než podíl muže a bratra – prý za to, že to byla právě žena, která ochočila soba (Marek 1969: 128-129).

Naproti tomu patriarchát byl spojený s takovou ekonomicko-společenskou změnou, jakou byl odchod mužů na lov do hor a domácí péče žen o děti a o domácnost (Marek 2009: 139). Toto období přechodu od matriarchátu k patriarchátu bylo také podle Marka typické zlomem v náboženských představách Sámů. Dokládal to historickým vývojem ženských lesních bytostí a bohyň, které měly velkou sílu a vliv, ale postupně se degradovaly pouze k bytostem ochraňujícím ženy při menstruaci. Podle Marka to byl opět důsledek hospodářských a společenských změn v čele se zavedením chovu sobů (Marek 2009: 86).

Podobný proces změny viděli někteří autoři i v případě tradičního způsobu obživy, který se postupem času během kontaktu se západní civilizací přetransformoval v námezdní práci v různých továrnách a dolech. Otakar Pertold tak popisoval změnu postupů zpracování kovů na Srí Lance díky kontaktům s Angličany (Pertold 1953: 68), Kamil Zvelebil psal o pokročilém stadiu desintegrace, ekonomické závislosti a celkovém sociálním útisku jihoindických kmenů (Zvelebil 1954: 71-72), v dalším článku pak popisoval vliv imigrace Evropanů a Indů do nilagirských kmenů a přechod od původního způsobu obživy k námezdní práci, přičemž tento přechod byl charakteristický zakládáním plantáží na pěstování čaje (Zvelebil 1955: 245-246), Čestmír Loukotka popisoval postupný úpadek znalosti technologie hrncířství a významu keramiky

(Loukotka 1954: 387). Stejnou změnu, ale s pozitivním výsledkem popisoval Josef Segó, kdy byl přesun tradiční obživy k námezdní práci v tabákových továrnách a s tím spojený přesun obyvatel z vesnic do bytů chápaný jako nutný a blahodárny krok ve vývoji společnosti (Segó 1956: 178). Stejně tak Olga Skalníková popisovala se zaujetím a určitou mírou obdivu přesun obyvatel do měst, otevírání bauxitových dolů a rozvoj námezdní práce (Skalníková 1962: 98).

Není náhodou, že oba autoři popisovali změny ve společnostech, které byly tehdy v sovětské sféře vlivu a podobný „pokrok“ pak byl vždy pozitivní změnou zlepšující životní podmínky obyvatel. Václav Marek naproti tomu popisoval změnu charakteru společnosti v závislosti na využití sobů jako negativní jev, kdy jedni bohatli vlastnictvím stád a druzí chudli, protože už na ně nezbývaly omezené pastviny. Popisoval tak přechod od intenzivního chovu sobů na chov ve velkém pro maso, což propast mezi bohatými a chudými ještě prohloubilo. Současně se změnila i společenská organizace, kdy v čele „sity“ už nebyl demokraticky zvolený představitel starších, „ised“, ale nejbohatší chovatel, sledující svoje zájmy a prohlubující tak ekonomickou diferenciaci společnosti.

Marek popisoval Laponsko jako rozvojovou zemi, kde nebylo místo pro chudé Sámy (Marek 1970: 7). V podobném duchu pak psal o útisku Sámů, o kterém nikdo jiný nepsal, a popisoval přechod k námezdní práci: *„Bylo potřeba pokácet ty lesy, zužitkovat je. Postavit usedlosti, cesty. Dopravit dřevo k moři. Využít nezměrného bohatství Severu. Železa, rud. Vybudovat tunely, silnice, železnice. Bylo zapotřebí rukou, které by to všechno vykonaly – a tak se Daleký Sever otevřel pro chudáky. Ještě v letech 1920-1930 (ba i v 1940) táhl nepřetržitý proud kolonistů k Severu. ... Nyní je zapotřebí pilných rukou v papírnách u moře, v dolech a železárnách a v strojařské industrii.“* (Marek 1967: 11).

Dále popisoval změnu v metodách kastrace „kasket“, případně „gas´ket“, tedy požívání varlat bez poranění šourku, kdy se ke kastraci začal používat stále častěji nůž „tjuoggot“, zvláště z estetických důvodů,

kvůli rostoucímu počtu turistů (Marek 1969: 40). V souvislosti s turismem Václav Marek také kritizoval prodej suvenýrů, které se tvářily jako typické sámské domácí výrobky, ale které už neměly nic společného s původním užitým uměním (Marek 1989: 124), a také kritizoval celkový pohled na sámskou kulturu jako na „turistickou atrakci“ (Marek 1989: 160).

Spolu s dalšími autory pak Václava Marka spojovala snaha o rekonstrukci nejen etymologie jednotlivých slov, ale i počátku určitého sociálního nebo materiálního jevu, což například Olga Skalníková později označila za snahu a vědu zcela spekulativní (Skalníková 1962: 81). Otakar Pertold předložil etymologii slov týkajících se kovů v sinhalském jazyce (Pertold 1954: 61-62), Kamil Zvelebil se věnoval etymologii názvu nilagirského kmene Badagavů (Zvelebil 1955: 241), Otakar Nahodil se věnoval etnogenezi názvu Turkmen (Nahodil 1958: 23-24) a Ladislav Holý řešil etymologii slova železo u různých východoafrických kmenů při snaze najít původní místo znalosti zpracování železa (Holý 1958: 392-393).

Otázku původu maleb a rytin u jihoafrických Sanů (Křováků) také řešil Jindřich Dlouhý (1956: 371-372) a na původ totemických zvířat a stromů se v náboženství u tunguzo-mandužských národností zaměřil Otakar Nahodil (1953: 33-56). Václav Marek pak popisoval etymologii většiny slov, které ve svých pracích uváděl z oblasti náboženství, např. „seita“, „possjo raikie“, „nojt'ije“, z oblasti sociální organizace, např. „sí'ita“, „isidat“, i materiální kultury, např. oblečení „gak'te“ (sámská tunika), „galsök“ (sámské holínky), „kabmagak“ (sámské kotníkové boty), „fahca“ (sámské palčáky), „kista“ (sámské kožešínové rukavice) atd., a hledal původ takových prvků sámské kultury, které byly pro ni příznačné, jako byl chov sobů.

S Otakarem Nahodilem spojovala Václava Marka také snaha zachytit antropologii příslušníků dané společnosti. Zatímco Otakar Nahodil se věnoval antropologii Turkmenů (Nahodil 1958: 36-39), kdy se snažil klasifikovat Turkmeny do určitého rasového typu, ale také

popisoval deformace lebek u Turkmenů, Marek klasifikoval Sámy, včetně údajů různých měření (Marek 1989: 38) a zvláštností krevní skupiny Sámů (Marek 1969: 2).

Někteří autoři se také věnovali tématu „přežitků“. Průkopníkem v Československu byl opět Otakar Nahodil, hledající náboženské přežitky u loveckých praktik a obřadů u tunguzo-mandužských národností (Nahodil 1953). Dále také Kamil Zvelebil, hledající přežitky původní kmenové a rodinné organizace (Zvelebil 1954: 70), a Zdeněk Hrdlička s Věrou Hrdličkovou, kteří chápali japonské brány torii jako druh odumírajícího náboženského přežitku (Hrdlička, Hrdličková 1962: 248). V podobném smyslu pak Václav Marek nacházel přežitky v rodovém uspořádání Sámů, kde viděl „*dávné přežitky matriarchátu*“ (Marek 1989: 129), ale také především v náboženství, kde se v textu „K otázce přežitků totemistických představ u Laponců“ (Marek 1956a) zabýval vývojem víry v „*hie'khe, tedy duchy, duši, život, případně bytí*“ (Marek 1956a: 38). Načrtl vývojovou linii od původních tradic k zduchování předmětů a jevů prvobytné tradice k primitivnímu náboženství. Tímto primitivním náboženstvím myslel hlavně totemismus, v případě Sámů se jednalo o kult medvěda, medvědí slavnosti a „kaddz“, což byl původně podle Marka jakýsi kamarád nebo průvodce ve zvířecím hávu, který byl základem uctívání zvířat a rostlin (Marek 2009: 54).

5.8 Shrnutí kapitoly

Během padesátých a ještě na počátku šedesátých let se československým etnografům nakrátko otevřela možnost zabývat se nejen domácí etnografií, ale také etnografií zaměřující se na zahraniční terén, ať už šlo o sever Evropy, jižní Ameriku, Asii nebo Afriku. Etnografii v tomto období utvářel především Otakar Nahodil, silně inspirovaný sovětským vzorem. Definoval zásadní etnografická témata, kterými byly dějiny prvobytně pospolné společnosti, studium matriarchátu, patriarchátu, dějiny prvobytného hospodářství, původ a prvotní formy

náboženské ideologie či etnogeneze. Všichni autoři publikující články v této době v ČSE, jejímž hlavním redaktorem byl právě Nahodil, se pochopitelně těchto témat drželi a výjimkou nebyl ani Václav Marek. Můžeme tak sledovat Markovu rekonstrukci přechodu od matriarchátu k patriarchátu v sámské společnosti, změny v tradičním způsobu obživy, Markovo pátrání po původu chovu sobů, hledání náboženských přežitků, nebo také snahu o klasifikaci a biologický popis Sámů.

V Otázkách cizokrajné ethnografie ČSE byl Václav Marek spolu s Ladislavem Holým nejpublikovanějším autorem. Zároveň také Markovi vycházely články v dalších oddílech ČSE, čímž se stal jedním z nejvýznamnějších autorů ČSE. Po restrukturalizaci, která zasáhla ethnografii na konci šedesátých let, se stal Václav Marek nepohodlným a jeho publikační ethnografická činnost v podstatě skončila. Markovi chybělo, na rozdíl od jeho odborných kolegů, kteří se ve velké míře uchýlili do zahraničí, akademické vzdělání, což byl také jeden z důvodů, proč se Marek na počátku sedmdesátých let stáhl do soukromí a psal už jen takzvaně do šuplíku.

ZÁVĚR

Prvotním impulsem pro sepsání této diplomové práce byla záchrana dvou starých krabic doktorem Sosnou z katedry Antropologie ZČU, obsahujících Markovu pozůstalost. Následný průzkum tohoto fragmentu pozůstalosti sice nepřinesl žádná převratná objevení, obsahoval hlavně fotokopie části Markovy obsáhlé knihovny a několik rukopisných a strojopisných poznámek, převážně se týkajících půdní zoologie a geologie, ale i přesto tento nález přispěl k oprášení Markova etnografického díla a jeho příspěvku k dějinám československé etnografie.

Václav Marek se narodil v roce 1908 v malé středočeské obci do chudých poměrů. V raném dětství přišel Marek o otce a tím se jeho společenská a ekonomická situace ještě zhoršila a Marek byl donucen zanechat studií. Určujícím momentem Markova života byla ztráta levé paže při tvrdé námezdní práci. Kvůli tomuto hendikepu nemohl najít žádné důstojné zaměstnání, a tak ve dvaceti letech opustil rodnou obec a zahájil téměř čtyřleté putování Evropou. Marek se živil těmi nejhůře placenými pracemi, často jen za ubytování či stravu. Byl svědkem a součástí života na tom nejnižším společenském žebříčku tehdejší Evropy a právě během této cesty se v Markovi upevnilo komunistické přesvědčení. Věřil, že jedinou skutečně pracující „třídou“ byla ta „dělnická“, ta, ke které se hlásil. A ta by, podle Marka, měla také vládnout a ukončit tak své „vykořisťování“.

Do Laponska přišel Václav Marek na počátku třicátých let. Přišel v době vrcholící „norvegizace“, v době, kdy ve Skandinávii panovala nejtvrdší snaha Sámy kulturně „pozvednout“ a asimilovat do většinové společnosti. Václav Marek se Sámy soucítil a ne neprávem je považoval za nejniže postavenou etnickou skupinu v tehdejších severských státech. V této době také přicházel do Laponska největší příliv norských a švédských sedláků, což vedlo mezi domorodými pastevci a nově příchozími zemědělci k mnohým konfliktům. Markovým životním úkolem

se tak stala ochrana Sámů jak před oficiální skandinávskou politikou, tím, že se snažil uveřejňovat odborné články obhajující sámskou svébytnost, tak i před skandinávskými sedláky, zabírající nejlepší sámskou půdu, pořádáním různých konferencí a besed, kterých se zúčastňovali jak místní pastevečtí Sámové, tak i sedláci. Zároveň se snažil přiblížit sámský způsob života i v tehdejší Čkoslovensku publikováním mnoha odborných i populárních článků.

Po komunistickém převratu v roce 1948 se rozhodl z rodinných i politicko-ideologických důvodů vrátit do Československa pomoci budovat novou, komunistickou společnost. Velmi záhy však pochopil marnost svého snažení. Již od svého návratu kritizoval neobdobnost a nezpůsobilost svých kolegů, oficiálně si stěžoval na protežování příbuzných a celkovou laxnost svého okolí. A tak i díky chybějícímu vzdělání zastával Marek pouze podřadné pozice v oblasti zoologie a geologie, a ač si své etnografické vědomosti poctivě rozšiřoval četbou odborných zahraničních i domácích monografií a textů, nikdy mu tehdejší režim nedovolil své vědomosti a zkušenosti systematicky odborně uplatnit. Navzdory tomu však Markovi, díky hluboké znalosti tehdy posledního exotického etnika Evropy, vyšlo během padesátých let několik článků v tehdejší vedoucím odborném etnografickém periodiku Československá et(h)nografie. V té byl Václav Marek spolu s Ladislavem Holým nejpublikovanějším autorem a stal se jedním z nejvýznamnějších autorů tohoto periodika vůbec.

Václav Marek se držel metodologie marxisticko-leninského materialismu a výzkumných témat tak, jak je definoval Otakar Nahodil v padesátých letech. Marek se tak věnoval tématům, jakými byly tradiční sámské náboženství, vznik a vývoj tradičního způsobu sámské obživy, etnogeneze Sámů, historický vývoj sociálního a rodinného života Sámů nebo postavení sámské menšiny v národním státě. Sámskou etnicitu chápal spíše jako formu stigmatizace, kdy Sámové patřili k té nejnižší společenské, a tedy vykořisťované třídě. Ústředním motivem Markovy práce byla změna. Změna údajně původní demokratické a rovnostářské

sámské společnosti na diferencovanou, odnárodněnou a nakonec zcela rozloženou. Změna původního racionálního chování na chování odosobněné a náboženské. Bohužel se Marek po zbytek života nedokázal od takto vymezené etnografie oprostit a stejnou metodologicko-teoretickou linii držel do konce svého života. Po restrukturalizaci, která zasáhla československou etnografii na konci šedesátých let, se stal Václav Marek nepohodlným a jeho publikační etnografická činnost v podstatě skončila. Markovi chybělo, na rozdíl od jeho etnografických kolegů, kteří se následně ve velké míře uchýlili do zahraničí, akademické vzdělání, což byl také jeden z důvodů, proč se Marek na počátku sedmdesátých let stáhl do soukromí a ač v psaní článků pokračoval, žádný už mu nebyl vydán.

Vlastní bohaté zážitky a poznatky ze sámského života Marek doplňoval studiem odborných etnografických textů respektovaných evropských i severských etnografů, historiků a filologů. Nejvíce vycházel z vědeckých prací skandinávských autorů, zvláště Jense Andrease Friise, Rafaela Karstena a Ernsta Mankera v oblasti sámského náboženství a Anderse Johnseny Nummedala a Gustroma Gjessinga, kteří se věnovali historii sámské kultury. Václav Marek také navázal na skandinávskou folkloristickou tradici, která sahá až do devatenáctého století. Od počátku svého pobytu v Laponsku sbíral Marek sámské pohádky, které zapisoval a od čtyřicátých let připravoval k vydání. Navázal tak na folkloristickou tradici zaměřující se na sámské prostředí norského lingvisty Jense Andrease Friise, finského lingvisty a muzikologa Otto Donnera a norského lingvisty a etnografa Knuta Justa Qvigstada. Ačkoliv se od svého návratu do Československa snažil svoji sbírku sámských pohádek publikovat knižně, k jejich vydání došlo až po Markově smrti.

Václav Marek dále jako první vědec poukázal na význam a postavení ženy v sámské společnosti. Zaměřil se na funkci a spoluúčast ženy na zvycích a tradicích, všímal si žen v pohádkách a jejich postavení i vlivu v sámské rodině. Před ním se těmito tématy a postavením ženy v sámské společnosti nikdo cíleně nezabýval. Kvůli tomu, že Marek

většinu svých textů psal česky, se současní evropští etnografové na Marka odkazují jen velmi zřídka. Vzácným příkladem však může být Håkan Rydving, oceňující Markův zájem o postavení žen v sámské společnosti, případně Markův blízký přítel a kulturní historik Leif Elsvaten, který nechal v devadesátých letech vydat Markovu norskou psanou historickou monografií z oblasti údolí řeky Susny (Marek 1992b), kde Marek strávil většinu svého pobytu v Laponsku. Od devadesátých let pak o Markův odkaz nejvíce pečuje lingvista a lappolog Michal Kovář, který postupně rediguje a vydává Markovy dosud nevydané práce.

Václav Marek po celý svůj život zůstal v pozadí svých větších etnografických současníků, kterými byli Otakar Nahodil, Ladislav Holý nebo Olga Skalníková. Díky své individualistické a tvrdé povaze podstoupil mnoho konfliktů jak se svými spolupracovníky, tak i s tehdejšími komunistickým vedením, kvůli čemuž se stal pro komunistický režim nepohodlný. Avšak pro svoji hlubokou znalost sámské kultury a také kvůli Markově zápalu pro aktivní a neutuchající obranu sámské menšiny si zaslouží své nezpochybnitelné místo nejen v dějinách československé etnografie, ale i evropské etnologie, kde je však doposud neprávem opomíjen. Markův odkaz tak nespočívá pouze v desítkách odborných textů a mnoha stovkách fotografií, které po sobě zanechal, ale hlavně ve smyslu etnografie samotné, kterým je aktivní snaha o obhajobu a uchování kulturní různorodosti a svébytnosti etnických menšin.

ARCHIV

ANM – Archiv Národního muzea

Fond Marek Václav č.f. 856, v době shlednutí nebyly dílčí složky fondu detailněji uspořádány.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENY

MAREK, Václav. 1950. *Výbor z laponských pohádek*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1956b. *K vývoji laponského šamanismu*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1960. *K původu a minulosti Laponců*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1966. *Laponský kalendář*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1967. *Švédsko náš vzor*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1969. *Z dávné minulosti Laponska. Vývoj laponské kultury. Hospodářské a kulturní dějiny Laponců*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1970. *Laponsko, severní kalota, rozvojová země*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1972a. *Der lappische Kalender und die Zeitrechnung in der Vergangenheit des Nordens*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1972c. *Osvěta a školství v Laponsku*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1972d. *Per Gynt*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1974a. *Jazykové problémy v Laponsku*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1982a. *Labutí píseň*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1982b. *Velikonoce, svátky jara*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1989. *Laponsko v bouřích času. Historicko-ethnografický přehled a současná politická situace*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1991a. *Dva světy*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1991b. *Fraška v soudní síni*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1992a. *Pošťačka*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. 1993. *Tažní ptáci v bouři*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

MAREK, Václav. *Co si vyprávěli starci*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.

LITERATURA

ALLISON, A. C. BROMAN, B. MOURANT, A. RYTTINGER, L. 1956. The Blood Groups of the Swedish Lapps. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 86(1): 87-94.

ALLISON, A. C. HARTMANN, O. BRENDEMOEN, O. J. MOURANT, A. E. 1952. The Blood Groups Of The Norwegian Lapps. *Acta Pathologica Microbiologica Scandinavica* 31: 334–338.

BAHENSKÝ, František. 2008. *Otakar Nahodil a marxistická etnografie jako historická disciplína*. In JIROUŠEK, Bohumil a kol. 2008. *Proměny diskurzu české marxistické historiografie*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.

BARDAVELIDZEOVÁ, V. V. 1958. Chevaurská občina. *Československá etnografie* VI (1): 43-54.

BECKMAN, Lars. 1959. A contribution to the Physical Anthropology and Population Genetics of Sweden. *Hereditas* 45: 1-189.

BEER, Bettina. 2007. *Frauen in der deutschsprachigen Ethnologie*. Köln: Böhlau.

BERGSLAND, Knut. 1943. *Bidrag til finnernes bygdehistorie og etnografi. Tredje hefte. Røros-samiske tekster*. Oslo: Nordnorske samlinger utgitt av Etnografisk museum II.

BLEICHER, Josef. 1980. *Contemporary Hermeneutics. Hermeneutics as method, philosophy and critique*. London: Routledge & Kegan Paul.

BOGOLJUBSKYJ, S. N. 1959. *Proischoždenie i preobrazovanie domašnich životnych*. Moskva: Sovetskaja nauka.

BOGORAS, Waldemar G. 1930. New data on the types and distribution of reindeer breeding in Northern Eurasia. In *Proceedings of the XXIII International Congress of Americanists*: 403-410.

- BRENTJES, Burchard. 1965. Zu einigen Theorien um das Auftreten des Pferdes im Alten Orient. *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie* 81: 348-354.
- BRYN, Halfdan. 1929. *Der nordische Mensch*. München: J.F. Lehmann.
- CASTRÉN, Matias Aleksanteri. 1853. *Nordiska resor och forskningar. III. Föreläsningar i Finsk Mytologi*. Finska litteratur-sällskapet: Helsingfors.
- COLLINDER, Björn. 1949. *The Lapps*. Princeton: Princeton U.P.
- COLLINDER, Björn. 1953. *Lapparna: en bok om samefolkets forntid och nutid*. Stockholm: Forum.
- D'ADAMO, P. 2002. *Complete blood type encyclopedia*. New York: Penguin Putnam Inc.
- DLOUHÝ, Jindřich. 1956. Křovácké rytiny a malby. *Československá ethnografie* IV (4): 367-382.
- DONNER, Kai. 1933. *Sibirien: folk och forntid*. Stockholm: Söderström & Co.
- DONNER, Otto. 1876. *Lieder der Lappen*. Helsinki: Verlag von G.W. Edlund.
- EICKSTEDT, Egon von. 1934. *Die rassischen Grundlagen des deutschen Volkes*. Köln: Schaffstein Verlag.
- FAIRCLOUGH, Norman. 1989. *Language and Power*. London: Longman Inc.
- FAIRCLOUGH, Norman. 1992. Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse and Society* 3(2): 193-217.
- FJELLSTRÖM, Phebe. 1985. *Samernas samhälle i tradition och nutid*. P. A. Norstedt & Söners Förlag.

- FLACIUS, Matthias. 1674. *Clavis Scripturae Sacrae, Seu De Sermone Sacrarum Literarum*. Neuenhahn.
- FRIIS, Jens Andreas. 1871a. *Lappisk Mythologi, Eventyr og Folkesagn*. Christiania: Alb. Cammermeyer.
- FRIIS, Jens Andreas. 1871b. *Lappiske Eventyr og Folkesagn*. Christiania: Alb. Cammermeyer.
- GJESSING, Gutorm. 1944. *Circumpolar Stone Age*. Acta arctica II. København: Societas Arctica scandinavica.
- GJESSING, Gutorm. 1954. *Changing Lapps : a study in culture relations in northernmost Norway*. London: The London School of Economics.
- GRONDIN, Jean. 1997. *Úvod do hermeneutiky*. Praha: OIKOYMENH.
- GUSTAVSEN, John. 1980. *Samer tier ikke lenger : om ytringsforbud i sameland*. Bodø: Trohaugs forlag.
- HANČAR, Franc. 1955. *Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit*. Vienna-Munich.
- HANKEOVÁ, Wanda. 1959. Neznámý indiánský kmen na jezeře Jorá v Bolívii. *Československá etnografie* VII (2): 146-156.
- HATT, Gudman. 1919. Notes on Reindeer Nomadism. *American Anthropological Association, Memoires* 6: 75-133.
- HOLUBOVÁ, Markéta. PETRÁŇOVÁ, Lydia. WOITSCH, Jiří. 2002. *Česká etnologie 2000: Praha, vila Lanna 25.-26. října 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- HOLÝ, Ladislav. 1957. Získávání a zpracování železa u východoafrických Bantu. *Československá etnografie* V (3,4): 273-288, 348-368.
- HOLÝ, Ladislav. 1958. Získávání a zpracování železa u východoafrických Bantu. *Československá etnografie* VI (2-4): 144-162, 270-280, 381-395.

HOLÝ, Ladislav. 1960. Jorubské okpo-lfa ve sbírkách Náprstkova musea. *Československá etnografie* VIII (2): 168-183.

HOLÝ, Ladislav. 1961. Die Eisenerzeugung in Nordrhodesien und benachbarten Gebieten. *Československá etnografie* IX (4): 374-392.

HOLÝ, Ladislav. 1962. Etnografický výzkum v Súdánské republice. *Československá etnografie* X (3): 255-264.

HOLÝ, Ladislav. 1962. Zásobování vodou – důležitý činitel ekonomického rozvoje. *Československá etnografie* X (2): 166-177.

HRDLIČKA, Zdeněk. 1956. O původu a vývoji lien-chua-lao. *Československá ethnografie* IV (2): 154-169.

HRDLIČKA, Zdeněk. 1962. HRDLIČKOVÁ, Věra. Torii – příspěvek k studiu japonských symbolů. *Československá etnografie* X (3): 240-248.

HVAFNER, Harald. 1957. *Fangstmän och nybyggare i Angermanlands källomraden under järnålder*. Härnösand: Arkiv Norrländsk Hembyggsforskning 15.

ITKONEN, Erkki. 1960. *Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

ITKONEN, Toivo Immanuel. 1919. *Teorier om renskotselns uppkomst*. Helsingfors: Finskt museum.

ITKONEN, Toivo Immanuel. 1951. The Lapps of Finland. *Southwestern Journal of Anthropology* 7: 32-68.

ITKONEN, Toivo Immanuel. 1960a. Der „Zweikampf“ der lappischen Zauberer (noai'di) um eine Wildrentierherde. *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja* 62 (3): 1-76.

ITKONEN, Toivo Immanuel. 1960b. Saamelaisten noitien kaksintaistelu peuralaumasta. *Kalevalaseuran vuosikirja* 40: 82-133.

- JAKOUBEK, Marek. 2016. *Teorie ethnicity. Čítanka textů*. Praha: Slon.
- JETTMAR, Carl. 1952. Zu den Anfängen der Rentierzucht. *Anthropos* 47: 737-766.
- JETTMAR, Carl. 1953. Zu den Anfängen der Rentierzucht. Nachtrag. *Anthropos* 48: 290-291.
- KARSTEN, Rafael. 1952. *Samefolkets religion. De nordiska lapparnas hedniska tro och kult i religionshistorisk belysning*. Helsingfors: Söderström & co.
- KISELEV, Sergej Vladimirovič. 1951. *Drevnyaya isoriya Yuzhnoy Sibiri*. Moskva: Sovetskaja nauka.
- KJELLSTRÖM, Rolf. 1976. *Är traditionerna om stalo historiskt grundade?* Stockholm: Fataburen.
- KJELLSTRÖM, Rolf. RYDVIK, Håkan. 1988. *Den samiska trumman*. Stockholm: Nordiska museet.
- KOVÁŘ, Michal. 2004. *Život a dílo Václava Marka*. Diplomová práce. Vedoucí práce Hilka Lindroos. Praha: Univerzita Karlova, Ústav lingvistiky a ugrofistiky.
- KOVÁŘ, Michal. 2013. A Sami in Bohemia, a Czech in Sápmi. *L'Image du Sápmi*, Örebro: Örebro University 3: 280-289.
- KOVÁŘ, Michal. GASKI, Harald. 2010. Čehkálaš Máttá-Sámis. *Sámis : Sámi čálakultuvrralaš áigečála, Kárášjohka. ČállidLágádus ja SFS*. 2010 (6-7): 16-19.
- KRUŠINA-ČERNÝ, L. J. 1955. Společenský původ zobrazování vícehlavých božstev. *Československá ethnografie* III (1): 46-71.
- KULONEN, Ulla-Maija. 2005. *The Saami: a cultural encyclopaedia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- LAESTADIUS, Lars Levi. 1959. *Fragmenter i lappska mythologien*. Stockholm: Norstedt.
- LAUFER, Berthold. 1917. The Reindeer and Its Domestication. *Memoirs of the American Anthropological Association* IV: 91-147.
- LAUNIS, Armas. 1908. *Lappische Juoigos-Melodien*. Helsinki: Kansanmusiiki-instituutti.
- LEVIN, Maksim Grigor'evich. 1951. *Proiskhozhdenie cheloveka i drevnee rasselenie chelovechestva*. Moskva : Izd-vo Akademii nauk SSSR.
- LEVIN, Maksim Grigor'evich. 1958. *Ėtnicheskaïa antropologiia i problemy ėtnogeneza narodov Dal'nego Vostoka*. Moskva : Izd-vo Akademii nauk SSSR.
- LOUKOTKA, Āestmír. 1953. Indiánské kmeny v severovýchodní Brazílii. *Āeskoslovenská ethnografie* I (2): 183-199.
- LOUKOTKA, Āestmír. 1953. Papuánské řeči v díle N. N. Miklucho-Malkaje. *Āeskoslovenská ethnografie* I (1): 70-81.
- LOUKOTKA, Āestmír. 1954. Jihoamerická keramika. *Āeskoslovenská ethnografie* II (3,4): 245-281 , 366-387.
- LOUKOTKA, Āestmír. 1960. Āeský přínos k poznání Brazílie. *Āeskoslovenská ethnografie* VIII (1): 82-86.
- LOUKOTKA, Āestmír. 1962. Indiánský kmen v pohoří Duadoros ve státě Paraná, Brazílie. *Āeskoslovenská ethnografie* X (1): 45-56.
- LOZOVIUK, Petr. 2005. *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- LUNDMAN, Bertil. 1952. Ergebnisse der anthropologischen Lappenforschung. *Anthropos* 47 (1-2): 119-132.
- MAGNUS, Olaf. 1555. *Historia de gentibus septentrionalibus*.

- MAKSIMOV, A. N. 1928. Origin of Reindeer Husbandry. *Inst. Istorii. Ucheniie Zapiski* 6: 3-37.
- MANEKER, Ernst. 1947. The Study and Preservation of the Ancient Lapp Culture: Sweden's Contribution since 1939. *Man* 104: 98-100.
- MAREK, Václav. 1936a. Nahoře na Susně. *Ahoj* IV (7): 6.
- MAREK, Václav. 1936b. Vodopád Finský skok. *Ahoj* IV (23): 14.
- MAREK, Václav. 1936c. Zapomenutí. Ze života španělských rybářů. *Ahoj* IV (6): 6.
- MAREK, Václav. 1937a. Čechoslovák u sedláků za polárním kruhem. *Ahoj* V (42): 12.
- MAREK, Václav. 1937b. O staré osamocené Laponce. Věčné štěstí. *Ahoj* V (29): 22.
- MAREK, Václav. 1937c. Vydědění Severu. *Ahoj* V (37): 11.
- MAREK, Václav. 1938a. Náš ptačí svět na severu Evropy. *Naší přírodou* II (8): 281-283.
- MAREK, Václav. 1938b. Nomádi na severu. *Letem světem* XII (25): 8-10.
- MAREK, Václav. 1938c. Rybář u skandinávských řek a jezer. *Ahoj* VI (12): 12-13.
- MAREK, Václav. 1942. Kvíčaly. *Vesmír* XX (1): 7.
- MAREK, Václav. 1949a. K zazvěřování našich hor. *Stráž myslivosti* XXVII (3): 19-20.
- MAREK, Václav. 1949b. Lopaři. *Věda a život* XV (2): 63-73.
- MAREK, Václav. 1949c. O kaňkování kun. *Stráž myslivosti* XXVII (23-24): 235-237.

- MAREK, Václav. 1949d. O škodlivosti káně rousné. *Stráž myslivosti* XXVII (9): 93-94.
- MAREK, Václav. 1949e. Vysazování a zdomácnění severské zvěře I. *Stráž myslivosti* XXVII (20): 198-201.
- MAREK, Václav. 1949f. Vysazování a zdomácnění severské zvěře II. *Stráž myslivosti* XXVII (21): 209.
- MAREK, Václav. 1954a. Obydlí a stavby u Laponců. *Československá ethnografie* II (2): 176-199.
- MAREK, Václav. 1954b. *Výzkum půdní zvířeny ve smrkovém pralese na Pradědu*. Praha: Práce VÚ lesnických v ČSR.
- MAREK, Václav. 1955a. O dávných náboženských představách Laponců. *Československá ethnografie* III (4): 352-373.
- MAREK, Václav. 1955b. Väinö Kaukonen: Kuusitoista Elias Lönnrotin kirjettä Jakov Grotille. *Československá ethnografie* III (4): 425-426
- MAREK, Václav. 1956a. K otázce přežitků totemistických představ u Laponců. *Československá ethnografie* IV (1): 38-54
- MAREK, Václav. 1958a. Inga Serning, Lappska offerplatsfynd fran järnalder och medeltid i de svenska lappmarkena. *Československá ethnografie* VI (4): 317-318.
- MAREK, Václav. 1958b. Väinö Kaukonen, Karjalais-suomalainen kansanrunous karjalan kansan alkuperäkysymyksen valossa. *Československá ethnografie* VI (2): 214-215.
- MAREK, Václav. 1959a. Říše saivů, Jabmeaimo a názory dávných Laponců o životě a smrti. *Československá ethnografie* VII (4): 386-399.
- MAREK, Václav. 1959b. Žena v dávném laponském náboženství. *Československá ethnografie*. VII (3): 261-274.

- MAREK, Václav. 1961. Laponské pohádky a pověsti a jejich zhodnocení pro všeobecnou folkloristiku. *Československá etnografie* IX (2): 177-191.
- MAREK, Václav. 1964. K antropologii jižních Laponců. *Zpravodaj Československé společnosti anthropologické* XVII (2): 4-11.
- MAREK, Václav. 1971. Z minulosti Laponska. *Lidé a země* 5: 221-224.
- MAREK, Václav. 1972b. *Kočovníci věčné touhy*. Praha: Blok.
- MAREK, Václav. 1974b. Laponština trochu jinak. *Neděle s LD* 38: 10.
- MAREK, Václav. 1992b. *Samene i Susendalen*. Hattfjelldal kommune.
- MAREK, Václav. 1999. Saamský kalendář a dělení času v dějinách Severu. *Cargo* II (1): 3-17.
- MAREK, Václav. 2000. *Pověsti a pohádky z Laponska*. Praha: Triáda.
- MAREK, Václav. 2009. *Staré Laponské náboženství*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- MENGHIN, Oswald. 1931. *Weltgeschichte der Steinzeit*. A. Schroll & Company.
- MIROV, N.T. 1945. Notes on the Domestication of Reindeer. *American Anthropologist, New Series* 47 (3): 393-408.
- MJÖEN, J.A. 1931. Race-crossing and glands. Some human hybrids and their parent stocks. *Eug.Rev.* 23: 31-40.
- MOERMAN, Michael. 2016. *Jak se dělá etnicita. Být Luem: využívání a zneužívání etnické identifikace*. In JAKOUBEK, Marek. 2016. *Teorie ethnicity. Čítanka textů*. Praha: Slon.
- MOURANT, A. E. 1954. *The distribution of the human blood groups*. Oxford: Blackwell Scientific Publications.

MUELLER-VOLMER, Kurt. 1986. *The Hermeneutics Reader. Texts of the German Tradition from the Enlightenment to the Present*. Cornwall: TJ. Press Ltd.

MURGAŠ, Jaromír. 2011. *Základy interpretace filozofických textů I. Interpretace k osvojení obsahu textů*. Plzeň: ZČU v Plzni.

NAHODIL, Otakar. 1950. *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha: Svět sovětů.

NAHODIL, Otakar. 1953. Ke kritice některých idealistických teorií o původu náboženství. *Československá ethnografie* I (1): 116–136.

NAHODIL, Otakar. 1953. Přežitky totemismu u tunguzo-mandužských národností. *Československá ethnografie* I (1): 27-58.

NAHODIL, Otakar. 1958. K problematice etnogenese Turkmenů. *Československá ethnografie* VI (1): 20-42.

NAHODIL, Otakar. 1961. Současná etnografie a některé problémy vědecko-ateistické výchovy. *Český lid* 48 (1): 1-6.

NARR, Karl J. 1958. Viehzuchtprobleme und archäologisch-osteologische Quellen. *Anthropos* 53: 403-426.

NILSSON, Sven. 1838. *Skandinaviska Nordens ur-invanare*. Stockholm: Schmidt & Comp.

NILSSON-MANKOK, Erik. 1984. *Etnogenesen av de finsk-ugriska folken*. Marsfjäll: Utg.

NORDHAGEN, Rolf. 1940. *Norsk flora*. Tekstbino.

NUMMEDAL, Anders. 1929. *Stone Age Finds in Finnmark*. Oslo: Aschehoug & Co.

ODNER, Knut. 1966. *Komsakulturen i Nesseby og Sør-Varanger*. Tromsø / Oslo / Bergen: Univesitetsforlaget.

- OLAUS MAGNUS. 1555. *Historia de Gentibus Septentrionalibus*. Řím.
- OREL, Jaroslav. 1962. Etnografické marginálie z Rumunska. *Československá etnografie X (3)*: 249-254.
- PAINE, Robert. 1957. *Coast Lapp Society I: A study of neighbourhood in Revsbotn Fjord*. Tromso: Tromso Museums Skrifter.
- PERTOLD, Otakar. 1953. Umělecko-řemeslné zpracování kovů na Ceyloně. *Československá etnografie I (1)*: 59-69.
- PERTOLD, Otakar. 1953. Zbytky starého zemědělského obhospodařování půdy na Ceyloně. *Československá etnografie I (2)*: 174-182.
- PERTOLD, Otakar. 1955. Studie dra Václava Svobody o Nikobarech. *Československá etnografie III (2)*: 162-184.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia. BAHENSKÝ, František. 2002. *Institucionální základna českého národopisu v letech tzv. budování socialismu a profilace hlavních periodik*. In HOLUBOVÁ, Markéta. PETRÁŇOVÁ, Lydia. WOITSCH, Jiří. 2002. *Česká etnologie 2000: Praha, vila Lanna 25.-26. října 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- PETTERSSON, Carl Anton. 1866. *Lappland, dess natur och folk*. Stockholm: C. A. Fritzes Bokhandel.
- POHLHAUSEN, Henn. 1953. Zur Frage nach den Herkunft der Lappen. *Anthropos 48 (5-6)*: 846-852.
- POKORNÝ, Petr a kol. 2006. *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha: Vyšehrad.
- POTAPOV, Leonid Pavlovič. 1957. Z dějin kočovnictví ve Střední Asii. *Československá etnografie V (3)*: 260-272.

- POTAPOV, Leonid Pavlovič. 1959. Iz istorii rannich form sem' i religioznych predstavlenij (Obyčaj darenija ubitogo lebedja u chakasov). *Sovetskaja etnografija* 2: 18-30.
- POTAPOV, Leonid Pavlovič. 1959. Šamanské bubny altajských národností. *Československá etnografie* VII (4): 366-385.
- POTAPOV, Leonid Pavlovič. 1961. Historickoetnografické výzkumy v Tuvě. *Československá etnografie* IX (3): 280-296.
- QVIGSTAD, Just Knud. SANDBERG, G. 1887a. *Lappiske Eventyr og Folkesagn*. Alb. Cammermeyer: Christiania.
- QVIGSTAD, Just Knud. SANDBERG, G. 1887b. Prøver af lappiske eventyr og folkesagn. *Norsk Maanedsskrift* 1887: 193-224.
- QVIGSTAD, Just Knut. 1924. *Lappische Erzählungen aus Hatfjelldalen*. Alb. Cammermeyer: Christiania.
- QVIGSTAD, Just Knut. 1925. *Lappische Märchen- und Sagenvarianten*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- QVIGSTAD, Just Knut. 1927-29. *Lappiske Eventyr og Sagn*. I-IV. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- ROEDL, Bohumír. 1962. Indiánská povstání v andské oblasti Jižní Ameriky. *Československá etnografie* X (1): 57-65.
- RUONG, Israel. 1943-44. *Studier i lappsk kultur i Pite lappmark och angransande omraden*. Uppsala: Svenska Landsmal.
- RYDNING, Håkan. 1993. *Samisk religionshistorisk bibliografi*. Uppsala : Uppsala universitet.
- SALOMAA, Ilona. 2002. *Rafael Karsten (1879-1956) as a Finnish Scholar of Religion*. Helsinki: The University Press.

- SEGO, Josef. 1956. Ostrov Ada-Kale a turecká lidová píseň. *Československá ethnografie* IV (2): 170-178.
- SCHEFFERUS, Johannes. 1673. *Lapponia*. Frankfurt.
- SIMONSEN, Povl. 1957. *Menneskets innvandring til Nord-Norge*. Tromsø: Ottar 10.
- SIRELIUS, U.T. 1916. *Über die Art und Zeit der Zähmung des Renntiers*. Saertrykk av Journal de la Société Finno-ougrienne vol. XXXIII (2).
- SKALNÍKOVÁ, Olga. 1962. Etnografické poznámky z Guineje. *Československá etnografie* X (1): 81-98.
- SOBERG, Ole Martin. 1909. *Eisenzeitfunde aus Ostfinmarken*. *Lappländische Studien*. Cammermeyer: Christiania.
- SOSNOVSKY, G. P. 1933. *Ancient Traces of Animal Husbandry in the Baikal Region*. Izv. Gosud. Akad. Istorii Mater. Cultur. Vol. 100.
- SOSNOVSKY, Kai. 1933. *Ethnological Notes about the Yennisey-Ostyak*. Helsinki: FinnoUbric Society.
- STUHLÍK, Milan. 1957. Dřevěné plastiky a taneční masky z Nového Irska ve sbírkách Náprstkova muzea. *Československá etnografie* V (1): 57-65.
- STUHLÍK, Milan. 1960. Štíty z Nové Guineje ve sbírkách Náprstkova muzea všeobecného národopisu v Praze. *Československá etnografie* VIII (3): 295-311.
- STUHLÍK, Milan. 1960. Taneční masky z N. Guineje ve sbírkách Náprstkova muzea. *Československá etnografie* VIII (1): 69-81.
- SZONDI, Peter. 2003. *Úvod do literární hermeneutiky*. Brno: Host.
- ŠOLC, Václav. 1957. Meče a díky Indonesie ze sbírek Náprstkova muzea. *Československá etnografie* V (2): 146-158.

- ŠOLC, Václav. 1957. Oberländrovy sbírky v Náprstkově muzeu. *Československá etnografie* V (2): 159-175.
- ŠOLC, Václav. 1961. Keramika andské oblasti. *Československá etnografie* IX (3): 257-279.
- TACITUS, Publius Cornelius. 1945. *Germania*. Praha: Springer a spol.
- TIRÉN, Karl. 1942. *Lappische Volkmusik*. Stockholm: Nordic Museum.
- VASILEVIČ, G. M. LEVIN, M. G. 1951. Typy olenevodstva i ich proischoždenie. *Sovetskaja etnografija* 1: 63-87.
- VAŠÁT, Petr. 2008. *Kritická diskurzivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- VÁVRA, M. 2008. *Diskurz a diskurzivní analýza v sociologii*. Soudobá sociologie II (Teorie sociálního jednání a sociální struktury), Ed. J. Šubr, str. 204-221. Praha: Karolinum.
- VORREN, Ornulf. MANKER, Ernst. 1958. *Same kulturen*. Tromsø: Tromsø museum.
- WEBER, M. 1996. *Die Protestantische Ethik und der „Geist“ des Kapitalismus*. Weinheim: Beltz Athenäum Verlag.
- WIKLUND, K. 1918. *Om renskötelsens uppkomst*. Stockholm: Ymer.
- WIKLUND, K. 1937. *Untersuchungen uiber die alteste Geschichte der Lappen und die 1938 Entstehung der Renttierzucht*. Stockholm: Folk-Liv.
- WOITSCH, Jiří. 2017. Od folklivsforskning k evropské etnologii, antropologii a zpět: švédská etnologie v 19. až 21. století. *Národopisná revue* 3: 224-235.
- ZEUNER, Frederick Everard. 1963. *A history of domesticated animals*. New York: Harper & Row.

ZOLOTAREV, A. M. & LEVIN, M. G. 1940. K voprosu o drevnosti i proischoždenii olenevodstva. Problemy proischoždenija, evoljucii i porodoobrazovanija domašnich životnych. Tom I. *Akademija nauk: Moskva/Leningrad* 1940: 171-189.

ZVELEBIL, Kamil. 1954. O vývoji některých kmenů jihoindických. *Československá ethnografie* II (1): 58-72.

ZVELEBIL, Kamil. 1955. Hospodářské a společenské vztahy nilagirských kmenů. *Československá ethnografie* III (3): 236-248.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Muzeum Mladoboleslava – přehled výstav. Dostupné z: <http://www.muzeum-mb.cz/soubory/archiv2009.htm> [naposledy navštíveno 5. 4. 2018].

Sámové a Václav Marek aneb sadské rodák mezi Laponci. Dostupné z: <http://www.severskelisty.cz/kaleido/kale0024.php> [naposledy navštíveno 5. 4. 2018].

En tsjekker i Susendalen. Dostupné z: <https://www.nrk.no/nordland/en-tsjekker-i-susendalen-1.6286355> [naposledy navštíveno 5. 4. 2018].

Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur – archiv článků. Dostupné z: <http://www.kgaa.nu/tidskrift.php?id=5> [naposledy navštíveno 5. 4. 2018].

Ethnos, Journal of Anthropology – archiv článků. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/loi/retn20> [naposledy navštíveno 5. 4. 2018].

Suomen Antropologi – archiv článků. Dostupné z: <https://journal.fi/suomenantropologi/issue/archive> [naposledy navštíveno 5. 4. 2018].

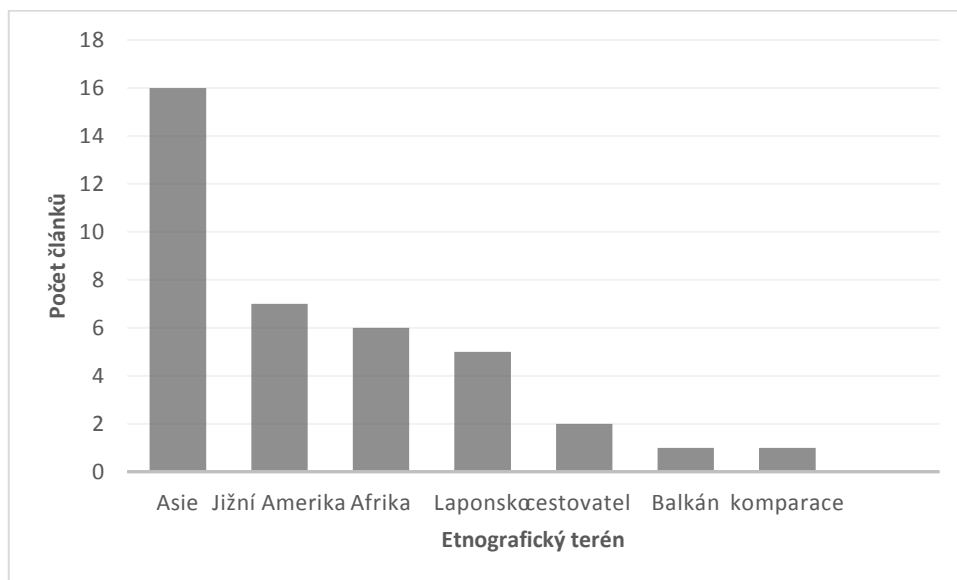
Norská národní knihovna – databáze článků. Dostupné z: <http://bokhylla.no> [naposledy navštíveno 5. 4. 2018].

Finská národní knihovna – databáze článků. Dostupné z: <https://kansalliskirjasto.finna.fi/> [naposledy navštíveno 5. 4. 2018].

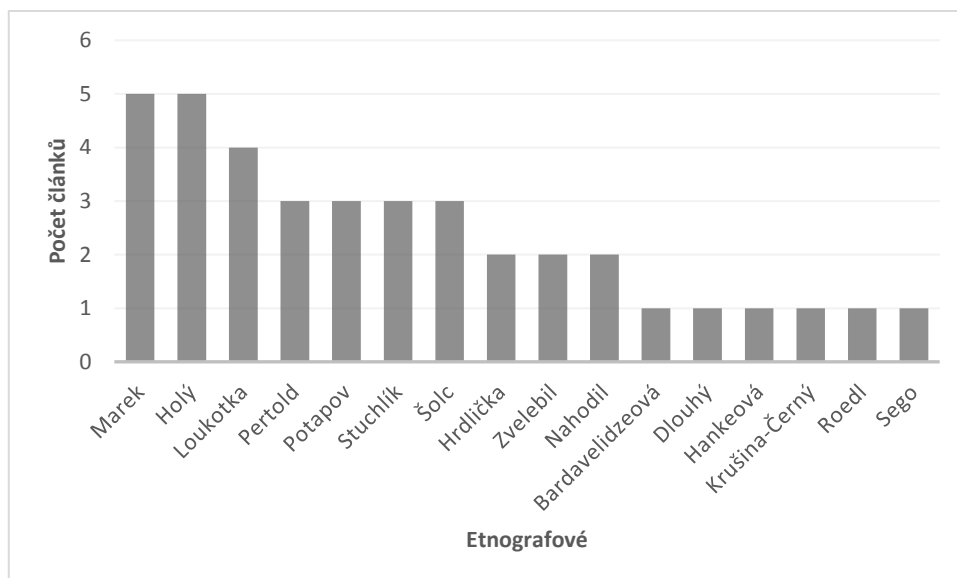
Švédská národní knihovna – databáze článků. Dostupné z: <http://www.kb.se/> [naposledy navštíveno 5. 4. 2018].

PŘÍLOHY

Graf 1. Přehled počtu článků podle etnografické oblasti uveřejněných v ČSE, sekce Otázky cizokrajné ethnografie.

Graf 2. Přehled počtu článků podle autora článku v ČSE, sekce Otázky cizokrajné ethnografie.

Obr. 1. Václav Marek. 20. - 30. léta. Zdroj ANM.

Obr. 2. Václav Marek. Laponsko. 30. – 40. léta. Zdroj ANM.

Obr. 3. Václav Marek (vlevo) během svého pobytu v Hattfjeldalu. 30. - 40. léta. Zdroj ANM.

Obr. 4. Václav Marek se svojí knihovnou v Hattfjeldalu. 30. - 40. léta. Zdroj ANM.

Obr. 5. Markův pohled na sámský život v Laponsku. 30. – 40. léta. Zdroj ANM.

Obr. 6. Markův pohled na sámský život v Laponsku. 30. – 40. léta. Zdroj ANM.

Obr. 7. Sámové pohledem Václava Marka. Laponsko. 30. – 40. léta. Zdroj ANM.

Obr. 8. Sámové pohledem Václava Marka. Laponsko. 30. – 40. léta. Zdroj ANM.

Obr. 9. Václav Marek ve Výzkumném ústavu pro myslivost Československé myslivecké jednoty. 1948-1952. Zdroj ANM.

Obr. 10. Václav Marek se svým přítelem Erikem Nilssonem-Mankokem. Laponsko. 1979. Zdroj ANM.

Obr. 11. Václav Marek. Československo. 60. léta. Zdroj ANM.

RESUMÉ

This work presents a comprehensive picture of Marek's life's work in the context of the Czechoslovak exotic ethnography and European ethnology. Václav Marek was born in 1908 to a poor family. In his childhood Marek lost his father. When he was 20 Marek lost his left hand during hard seasonal work. He was not able to find any reasonable job, therefore he left his native home and started his European journey. In the early 1930's Marek came to Lapland and soon he took a fancy to the local people. Sami had the lowest social position in the Scandinavian national states and Marek tried to improve their status by writing ethnographic and popular articles or organizing discussions with the local Sami pastoral people and Scandinavian farmers.

Václav Marek returned to the Czechoslovakia after communist revolution in 1948 for his strong communist belief. However, soon after his arrival he became disillusioned and frustrated from the political and ideological progress. Thanks to the favour of Otakar Nahodil, the leader of Czechoslovak ethnography, Marek was allowed to release a several specialized articles regarding Sami's culture in the best ethnographic journal of that time. Marek followed the ethnographical topics, methodology and theory defined by Otakar Nahodil in 1950's. Therefore Marek followed such topics as Sami's traditional religion, origins and development of traditional Sami's subsistence, ethnogenesis of Sami, historical development of social and family life of Sami and position of Sami's minority in national states. The leitmotif of Marek's work was the transformation. Transformation of Sami's democratic and egalitarian society to differentiated, denationalized and decomposed society. As well as transformation of original rational behaviour to depersonalized and religious behaviour. Unfortunately Marek was not able to break free from Nahodil's defined ethnography which Marek respect for the rest of his life.

Marek's own findings of Sami's life were complemented by specialized ethnographic books and articles of respected European,

particularly Scandinavian historians, ethnographers and philologists. Regarding Sami's religion Marek used texts of Jens Andreas Friis, Rafael Karsten and Ernst Manker, and regarding history of Sami's culture he used texts of Anders Johnsen Nummedal and Gustrom Gjessing. Marek also followed the Scandinavian folkloristic tradition dated back to 19th century by his collection of Sami's fairytales and myths.

Václav Marek was also the first ethnographer who pointed to the role and position of women in Sami's society. He focused on the function and participation on customs and traditions, he took notice of women in Sami's fairytales and their position and influence in Sami's family. The current European ethnologists refer to Marek very seldom. Rare example is Håkan Rydving appreciating Marek's interest in Sami's women importance, or Leif Elsvaten recognizing Marek's deep knowledge of Sami's cultural history.

For all his life Václav Marek remained in the background of more famous Czechoslovak ethnographer like Otakar Nahodil, Ladislav Holý or Olga Skalníková. Thanks to Marek's individualistic and tough personality Marek suffered a lot of conflicts with his colleagues and communist management. Therefore Marek became unwanted for the communist regime. However, Marek deserves for his deep knowledge of Sami's culture his place in history of Czechoslovak ethnography and European ethnology where he is still unjustly ignored.

The Marek's legacy therefore does not lie in the dozens of ethnographic articles and thousands of photos left by Marek, but in active defence of Sami's cultural heterogeneity against tough and arrogant official governmental policy of assimilation of the Sami's minority into national majority.